

AND NOW TO YOU, COMMANDER OF THE BRAVE
DORSETGROUP OF OUR FRIENDS AND ALLIES.

I WISH TO SAY A FEW WORDS OF THANKS FOUR
 YOUR ACTIVITY FOR OUR LIBERATION. YOU FREED US
 WITHOUT ANY HARM FROM THE WORST NAZIS. AFTER
 FIVE YEARS WE ARE GLAD TO BE FREE, TO MAY OUR-
 SELVES AGAIN. AND THAT WE THANK TO YOU.
 NEVER SHALL WE FORGET YOU FOR EVER.

BURGOMASTER OF BORNE.

J.E. SANDERS

BORNE, 3 APRIL 1945

Boorn & Boerschop

Ben uitgave van de heenkundevereniging Borne
Verschijnt 3 keer per jaar

Colofon

Bestuur van de vereniging

F.A. Nijkamp (voorzitter), A.M. Velthuis, (secretaris), F.H.S.M. Mars (penningmeester), L. Bult, A.M.A. Haak - Beune, B.J. Hogeweg, J.I. van de Ven, (leden).

Secretariaat

Welemanserf 5, 7622 HT BORNE
tel.: 074 266 70 79
e-mail: info@heemkundeborne.nl

Website

www.heemkundeborne.nl

Lidmaatschap

Persoonlijk lidmaatschap € 18,- per jaar; gezinslidmaatschap € 24,- per jaar.

Bank

Rabobank Borne, rek.nr.:
NL43RABO0145637409

Redactie Boorn & Boerschop

J. Haak en A. Tanke

Redactieadres

Van Deinsteestraat 33, 7621 XL Borne.
tel.: 074 266 43 92
e-mail: boornenboerschop@ziggo.nl

Ondersteuning en advies

H. ten Thije en J.J. Grootenboer

Omslag ontwerp

J. Haak

Inzenden kopij

Aan het redactieadres. De redactie kan bij publicatie in overleg met de auteur artikelen, inkorten, splitsen en redigeren.

Uiterste inzenddatum volgende nummer

15 juni 2015

Foto's in dit blad

De redactie heeft haar uiterste best gedaan rechthebbenden te achterhalen. Mocht u van mening zijn dat u rechten kunt laten gelden op afgebeelde foto's, dan kunt u zich melden bij het bestuur van de vereniging.

Verspreiding

Via boekhandel Bruna, VVV, Museum Bussemakerhuis en de penningmeester van de vereniging, allen te Borne.

Losse nummers

€ 5,50 (porto € 2,00)

Abonnement

Inbegrepen bij het lidmaatschap van de heemkundevereniging.

Overname van de inhoud van dit blad, of delen daaruit, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Grote foto op de voorpagina

Bevrijdingsoorkonde getekend door J.E. Sanders.
Bron: Collectie Tweede Wereldoorlog, gemeentearchief Borne.

Geachte lezers,

met gepaste trots presenteert de redactie dit speciale nummer, dat geheel in het teken staat van de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding. Dankzij het grote aantal ingezonden verhalen, is ons verenigingsblad dikker dan ooit. Een woord van dank aan iedereen die heeft meegewerkt aan dit nummer is dan ook zeker op zijn plaats.

De redactie heeft haar best gedaan, alle verhalen, indien nodig, te voorzien van passende afbeeldingen. Met name is geput uit de collectie van het gemeentearchief. Mogelijk herkent u foto's uit eerdere publicaties. Helaas, maar begrijpelijk, zijn er niet veel foto's uit de oorlogstijd en van de bevrijding. Alle verhalen echter, zijn nog niet eerder gepubliceerd. Zo kunnen we zelfs 70 jaar na dato nog steeds delen in het vertellen van nieuwe verhalen.

De redactie.

Inhoud

Verhalen maken mensen	<i>burgemeester Rob Welten</i>	2
Van het bestuur	<i>Frans Nijkamp</i>	3
Het volk onderweg	<i>Jaap Grootenboer</i>	4
Jacob Jacobs. Een Borns-Joodse familie in het Duitsland van de jaren '30	<i>Annette Evertzen</i>	11
Luchtbeschermingsdienst in Borne	<i>Jurrie Haak</i>	16
Rookwaar op zolder	<i>Jurrie Haak</i>	21
De brief van schoolmeester Mather	<i>Redactie</i>	22
Kleinigheden van grote waarde	<i>Gé Nijkamp</i>	24
Keurtjes oorlogstied	<i>Johan Kwast</i>	28
Uit het dagboek van een herder	<i>Annemarie Haak</i>	30
Wat een tijd: januari '45	<i>Gerard Vaalt</i>	32
De winkelhaak	<i>Henk ten Thije</i>	34
Hoe een Bornenaar de bevrijding beleefde	<i>Een 14-jarige jongen van de Bleek</i>	36
Hachelijke herinneringen	<i>C. van Vilsteren en J.J. van der Word</i>	37
Bevrijding 1945: daarna crashte er nóg een vliegtuig in Borne!	<i>Jan F. Deckwitz</i>	43
Een e-mail uit Canada	<i>Anja Tanke</i>	46
Weej nog . . .	<i>F. Klein Teeselink - Groteboer</i>	48
Boekennieuws	<i>Jan F. Deckwitz</i>	49
The veterans	<i>Tom Sands</i>	51
Nog leverbare uitgaven		52

Verhalen maken mensen

We leven in Nederland, en dus ook in Borne, al 70 jaar in vrijheid.

Er zijn nog maar heel weinig mensen in onze gemeenschap die zich de verschrikkingen uit de Tweede Wereldoorlog levendig kunnen herinneren, omdat ze ze echt beleefd hebben.

Er zijn wel veel mensen die de verhalen kennen, omdat ze van generatie op generatie worden doorverteld. Maar hoe lang gebeurt dat nog?

Wij leven nu in relatieve vrijheid, maar om ons heen komt de dreiging van geweld en onvrede dichterbij.

We komen ermee in aanraking door beelden in het nieuws. We kennen door onze netwerken bijna allemaal wel iemand die iemand kent die het leven heeft gelaten door oorlog en geweld. Recent denk ik dan aan het uit de lucht schieten van de MH17 en aan de aanslagen in Parijs.

Al die verschrikkelijke gebeurtenissen, toen en nu, waar ook ter wereld, maken verhalen. Verhalen die we moeten blijven vertellen. Niet om wonden steeds opnieuw open te rijten, maar om nieuwe wonden te voorkomen.

De geschiedenis leert ons lessen. Wat gisteren is gebeurd moet ons motiveren om samen te blijven 'vechten' voor een morgen in vrijheid. Iedere dag opnieuw.

Het thema voor dit jaar is: 'wie de ogen sluit voor het verleden, is blind voor de toekomst'.

In Borne willen we oog houden voor het verleden, zicht hebben op de actualiteit en ons inzetten voor onze toekomst. Een toekomst die zich kenmerkt door vrijheid, respect, verdraagzaamheid en omzien naar elkaar.

Een toekomst vol verhalen, die we elkaar blijven vertellen. Omdat mensen verhalen maken, maar vooral omdat verhalen mensen maken.....

Burgemeester Rob Welten

Van het bestuur

Frans Nijkamp

Borne, 3 april 1945. Nieuwsgierigheid drijft ons telkens weer op de uitkijk. En dan als 't al begint te donkeren trekt een geschreeuw van de straat de aandacht. Uit de zijweg komen twee soldaten met tussen hen in een burger, een buurjongen, van de overkant. En ik zie dan dat ze geen Duitse helmen dragen, die soldaten. Het zijn Engelse soldaten en achter hen komen twee tanks aan rollen. En daarachter nog meer soldaten met 't machinepistool in de aanslag. We lopen op ze af en schreeuwen hun wat toe. En overal gaan de deuren open en komen de mensen op straat. De tanks houden stil op de hoek van onze straat, we schudden de mannen de hand en slaan ze op de schouder, we wenen en lachen en lachen en feliciteren elkaar en iedereen is in grote opwindning. We vergeten gewoon dat op een paar honderd meter afstand nog Duitsers zitten. En we zingen luid het Wilhelmus, er vliegt een vlag uit een venster en de Engelse soldaten delen sigaretten en chocolade uit, ongekende weelde. We zijn vrij!! Het is 9.00 uur 's avonds. De zware druk van 5 jaar bezetting valt van ons af. We danken God en we zoeken weer onze oranje kokardes op. We blijven laat op en hebben lak aan het uitgaansverbod. Doodmoe en dolgelukkig gaan we naar bed en kunnen van blijdschap niet slapen. (Fragment uit het oorlogsdagboek van A. Dubbeldam.)

Bevrijdingsprogramma

Het is 70 jaar geleden dat Borne van de Duitse bezetting werd bevrijd. Het gemeentebestuur heeft onze vereniging gevraagd op gepaste wijze de bevrijding te herdenken. Samen met Museum Bussemakerhuis en de Bornse Synagoge, alle gevestigd aan de Ennekerdijk, hebben wij dit verzoek opgepakt. De plannen zijn, met behoud van ieders identiteit, zodanig op elkaar afgestemd dat een mooi beeld van alle gebeurtenissen voor, tijdens en aan het eind van de oorlog, worden getoond.

Door Heemkundevereniging Borne is op de deel van erve Mösselboer en in de Oale Schöp een omvangrijke expositie ingericht. Er zijn ruim 40 panelen met foto's en verklarende tekst, brieven en documenten. Er is een diorama met zowel een Engelse als Duitse soldaat in originele kleding en uitrusting. In vitrines zijn gebruiksvoorwerpen te zien. Aan de wanden zijn grote pamfletten van de bezetter, met tekst in zowel het Nederlands als het Duits aangebracht. Het verloop van de oorlog wordt op een zo getrouw mogelijke wijze weergegeven.

Door Museum Bussemakerhuis wordt onder het motto "elke dag een draadje borduren in oorlogstijd" een beeld gegeven van de kleding uit die tijd en op welke de wijze deze werd gemaakt. Er is onder andere een zogenaamde "bevrijdingsjurk", beschikbaar gesteld door het Verzetsmuseum, te zien. Gedurende drie ochtenden is er in het museum een herdenkingscafé, waar veteranen ervaringen kunnen uitwisselen over hoe ze de bevrijding zelf en de periode er na hebben beleefd.

De Bornse Synagoge nodigt alle leerlingen van de groepen 7 en 8 van alle

Bornse basisscholen uit. Er zijn nieuwe panelen gemaakt waarop het leven van de Bornse Joden voor, tijdens en na de oorlog in beeld zijn gebracht. Speciale aandacht wordt geschonken aan de komst van de eerste Joden in Borne en de textielfabriek van de Joodse familie Spanjaard.

De verschillende locaties zijn van **vrijdag 3 april tot en met Bevrijdingsdag dinsdag 5 mei, van donderdag tot en met zondag, geopend. Openings-tijden van 13.30 en 16.30 uur.**

Voor het bezoek aan de drie locaties is tegen betaling van € 3,- een passe partout op iedere locatie verkrijgbaar. Van het passe partout kan op verschillende dagen gebruikt worden gemaakt.

Op vrijdag 3 april zal Keep them Rolling 's morgens vanuit Delden een rondgang maken door Zenderen en Hertme. 's Middags zal een stoet voertuigen met een lengte van ongeveer twee km vanaf Jasmin Garden naar het centrum van Borne rijden.

De Ennekerdijk is feestelijk versierd. Op de achtergrond het St. Josephgebouw.

Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 013864.

Het volk onderweg

Jaap Grootenboer

Ik wil u een verhaal vertellen. Het verhaal van een volk, dat vanaf 70 jaar na Christus haar zwerftocht begon, na door de Romeinse legioenen van huis en haard te zijn verdreven. Dat gebeurde wel met meerdere volken uit die tijd. Ook zij werden als slaaf gedreven naar Rome en in de verkoop gedaan. Later vrijgelaten en zelfs, tot zij aan het einde van de Romeinse tijd als gelijk berechtigde burgers en beschermd door de Romeinse wet, als medeburgers werden beschouwd. Rome was, wat je noemt: een multiculturele stad! Ze trokken mee met de Romeinse legers en zo kwamen ze terecht in steden als Aken en Trier. Ze verdienden hun brood als alle andere burgers. Hoogstens vielen ze op door hun manier van leven en geloven vooral.

Dat ging allemaal goed, totdat er spanningen ontstonden met de toen nog ongedeelde kerk. Want Paulus zegt: "De wilde loot aan de stam van Juda". Wat was er aan de hand? De eerste eeuwen na de geboorte van Christus kenmerkten zich door allerlei tegenslag. De Romeinen verdwenen door de vele invallen van Germaanse stammen en de Hunnen uit het oosten. Misoogsten, pestepidemieën en hongersnoden teisterden Europa. De ongedeelde kerk, die in 313 werd erkend door de toenmalige keizer Constantijn van Rome, had haar hoop gevestigd op de komst van het Godsrijk op aarde, wat het einde zou betekenen van alle ellende. Die gedachte zal wel sterker geworden zijn toen de kerk in 380 als staatsgodsdienst werd genoemd en in de veldtekens van de legers het Christusmonogram werd doorgevoerd. Ze begrepen het uit teksten in het Nieuwe Testament. Het is natuurlijk maar net, hoe je die teksten uitlegt. Na de erkenning door keizer Constantijn gaat de kerk zich langzaam maar zeker aanschurken tegen de wereldlijke macht: "de zondeval van het christendom". Maar bij de eenvoudige gelovige bleef die droom van vrede en rust op aarde. De in Jesaja zo pastoraal gezegde droom: "De leeuw zal stro eten als de os en een wolf zal bij het lam verkeren". Wat was dan het probleem? Paulus beweerde namelijk, dat vooraf aan het vrede-rijk van Christus de Joden zich tot de Messias zouden bekeren. Vanaf het vroegste begin maakten de Joden echter geen aanstalten. Zij waren dus schuldig aan het uitblijven van het door de Christenen zo verlangde Godsrijk.

Onder paus Stephanus IV {816-817} gaat het helemaal fout. In die tijd wordt de fatale idee ontwikkeld, dat het de Joden waren, die Christus hadden vermoord aan het kruis. Met moord en doodslag worden de Joden vervolgd en het is daarna niet meer goedgekomen.

Joden vestigen zich in onze regio

Overijssel was jarenlang zeer dun bevolkt. In 1336 woonden er maar weinig Joden in het Oversticht. In Twente komen we ze in Goor en Oldenzaal tegen. Voor zolang als het duurt. Een regelrechte ramp was de komst van de Flagellanten. Het waren mannen in rare witte pakken met puntmutsen, die door West-Europa trokken. Ze geselden zichzelf als een vorm van boete, om zo de steeds weerkerende rampen te bezweren. In 1349 bereikten ze Zwolle en zoals in alle steden en dorpen onderweg, werden de plaatselijke Joden bijeen gedreven en ter plekke verbrand. Amore Dei = uit liefde voor God. De vreemde mannen meenden, dat de komst van de gevreesde plagen door de Joden werden veroorzaakt. Zo door de landen zwerfend, komt in de buurt van Minden een verloop van de flagellantenbeweging. Boven de hoofdingang van de kerk van het dichtbij gelegen Lübbecke staat nog steeds de volgende tekst: "In het jubeljaar 1350, toen de pest voorbij was, de geselaars waren doorgetrokken en de Joden waren omgebracht is deze kerk uitgebreid". Na deze ramp zien we het volk van de ballingschap eeuwen niet meer terug in de geschiedenis van Twente.

De grafsteen van Mosje ben Baruch op de Joodse begraafplaats aan de Twijnerstraat.

Driehonderd jaar later komen er weer Joden in de regio wonen. In 1652 verschijnen ze in Oldenzaal: Samuel David heet de vader. Je kunt ze vergelijken met onze "buitenlandse arbeiders". Ze kunnen werk vinden, dat de doorsnee stadsbewoner liever niet doet. In Almelo komt Isaac Arends te wonen. Dat was in 1660 en in 1695 volgt Isaac Heymans. In de achttiende eeuw verlenen Ridderschap & Steden de Joden een zekere vrije vestiging op het plateland. En zo komen in 1721 Levi Salomon met zijn vrouw Bele Jacobs in Borne wonen. Hun kind heet Emanuel Levi. Ze wonen dan wel buiten de bebouwde kom: op het Bornsche Veld. Voor als-

nog. Hoewel: waar woonden Mosje ben Baruch en zijn vrouw Breina bas Josef Zwi, later beter bekend als Moses Berent en Catharina Harz? Misschien in de Brinkstraat?

We vonden een transactie waarbij enkele woningen werden verkocht: aan de Jodenstraat. De acte was gedateerd 26 maart 1764. De tekst op de grafsteen van Mosje ben Baruch, afgebeeld op de vorige pagina, noemt hem "een oprechte man onder de edelmoedigen" en dan bèn je wat.

Komst van de Joden in Borne

Zo kwamen de eerste Joden in en om Borne wonen. De Van Gelder's, die aan de weg naar Almelo op het Bornsche Veld woonden en – misschien – in het centrum van het dorp de familie Berents. Ze dienden de Heer in een huissynagoge bij David van Gelder en begroeven hun doden onder Buren toen het nog hei of woeste grond was. Daar werden de 25 doden ter aarde besteld tot een eeuwige rust. Lange tijd bleef de grond ongeroerd en was het een goed onderhouden plek met drie stenen en gebroken herinneringen. Het lag daar veilig in een landweer en een landweer is er om je grond te beschermen en die sloop je niet. Ruim honderd jaar later, tijdens de Tweede Wereldoorlog veranderde de wereld. De boer die zijn boerderij in 1912 pal naast de begraafplaats liet bouwen had er geen trek meer in en oefende jaren lang druk uit op de plaatselijke dorpsregering om de begraafplaats te ruimen. Tijdens de oorlog kon loco-burgemeester Schabbink de man effectief tegenwerken, maar in de zestiger jaren van de vorige eeuw joeg hij varkens over de dodenaker. Een ernstige belediging voor de Joden.

Een bierglas;
Een roemer;
Twee tinnen schotels;
Twee bonte borden enz.;Een hoed;
Een muts;
Een slaapmuts;
Een el;
Een schaar;
Een etensspinde;
Een koperen sabbatslamp;
Een over- en onderbed;
Twee hoofdkussens;
Een slagersschede met twee messen;
Vier stukken gewicht;
Drie slag- en vleespalen;
linnengoed,
nachtgoed enz.
± 120 stukjes.

Opgave van de bezittingen van Hartog Berents.

Met moeite heeft het opperrabbinaat uiteindelijk tot ruiming besloten en werden de stoffelijke overschotten overgebracht naar de begraafplaats, die al sinds 1848 aan de huidige Twijnerstraat ligt, beschermd door de rijksoverheid. Op die begraafplaats rechts achter, liggen ze en de drie stenen staan bij elkaar. De kleinste is van Mosje ben Baruch en ernaast staat die van zijn vrouw. Hij is de man, oprecht onder de hooggeplaatsten, die op de goede weg ging en al zijn daden dreef op de juiste manier en van zijn vrouw wordt op de steen gezegd, dat ze een goede huisvrouw was, die liefdadigheid bedreef als Abigail en bescheiden was als Deborah. De kinderen van beiden hebben later de naam Van den Bergh aangenomen. Zijn kleinzoon werd christen en vertrok naar Ooltgensplaat.

We leren Hartog Berents kennen, die handel dreef in allerlei zaken, maar er niet van rond kon komen. Toch dreef hij nog handel met de eigenares van "Vanouts de Groene Draeck" aan de Nieuwedijk in Amsterdam, waar Johanna Tak-Racer resideerde. Het hielp blijkbaar niet, want hij ging uiteindelijk failliet. Op 16 mei 1768 gaat hij naar de Bornse richter, samen met zijn zwager Heiman Isaacs, die bij de bewuste openbare verkoping het huisraad van Hartog opkoopt. Dat werd overigens jarenlang herhaald. En wat was het allemaal voor spul? Een bierglas, een roemer. Twee tinnen schotels en bonte borden. Zelfs zijn muts en zijn slaapmuts werden genoteerd. Of een koperen sabbatslamp en een slagersschede met twee messen.

Er blijft beweging in zitten. Een familie van Weenen, ook al in de Almelse archieven genoemd, vestigt zich definitief in Borne. Er volgen er meer. Izak Heyman met vrouw en kinderen. Frankenhuis komt in beeld en vanuit Doetinchem komt David Benjamin via Hengelo, waar hij Berendina Nathan Menko trouwde, naar Borne. David Benjamin neemt de naam Van Gelder aan. Wat waren het voor mensen? Slaggers en slachters, verkopers van oude rommelarij, handelaar in tweedehands kleren. Misschien daarom alleen al laten de mensen in het dorp de Joden komen en gaan. Ze doen geen kwaad en doen het werk, wat wel nodig is maar wij niet willen doen. "Het zijn altijd al aparten geweest" ("Het bint aait ampatten west").

Al worden in de loop der tijd de regels steeds min-

der streng toegepast, van een uitgesproken liberale godsdienstvrijheid is geen sprake. In de resoluties van de Ridderschap en Steden worden niet mis te verstane uitspraken gedaan. *“Alle kerkgenootschappen en/of religies worden in geweten vrij gelaten”* (een tijdlang uniek in Europa!), maar van openbare uitoefening van hun godsdienst is geen sprake. Dat gold voor rooms-katholieken, doopsgezinden en anderen. Dat gold ook voor de Joden.

De gelijkberechtiging

Langzaam maar zeker (en voor betrokkenen soms tergend langzaam!) veranderen de verhoudingen. De rooms-katholieken konden hun huiskerken, onder een paar beperkende voorwaarden, oprichten. De plaatselijke Joodse gemeenten hielden ongestoord hun bijeenkomsten in hun huissynagogen. Intussen is het rond 1800 de tijd van de grote veranderingen in het land merkbaar. De zeven gewesten zijn het regeren door de rijke families en de landadel zat en ook de Prins Willem V van Oranje-Nassau kon nog weinig goeds doen. Een “fluwelen revolutie” veranderde het politieke beeld van de Nederlanden voorgoed. De gewesten zonden hun vertegenwoordigers naar Den Haag en vormden zo de Representanten van het Volk. In haar vergaderingen werden alle godsdiensten gelijkgesteld. De Gereformeerde kerk verloor haar bijzondere positie. Voor ons onderwerp is vooral de Nationale vergadering van 2 september 1796 van belang. Zij het met de nodige moeite nam de vergadering het voorstel over *“Dat geen Jood zal worden uitgesloten van eenige rechten of voordeelen, die aan het Bataafsche burgerregt verknocht zijn”*. Dat besluit heeft begrijpelijkijs

De Nationale vergadering op 2 september 1796.

de nodige gevolgen voor de Joden in ons land. Daar staat tegenover dat de Joden zich overal vrij konden vestigen en hun eigen synagogen konden bouwen. En dat betekende weer: *“dat de Joden in Nederland ook Nederlander wilden zijn onder de Nederlanders en ook Nederlands zullen gaan spreken, desnoods in het plaatselijke dialect”*. Als zodanig werden ook de Joden in de gemeentehuizen geregistreerd en dat heel secuur. In geen land zijn Joden en Joodse gemeenschappen zo zorgvuldig geregistreerd en gedocumenteerd als bij de Nederlandse burgerlijke stand. Juist onder die omstandigheden bleef het hun vrij, vast te houden aan hun eigen identiteit, hun eigen cultuur, hun eigen regels en de daarbij horende praktijken en symbolen.

Dank zij die ontwikkeling leefden en werkten de Joden in dit dorp, zoals ze leefden. Salomon Jacob Spanjaard, de informele leider van de kehilla kocht een oud huis in het centrum en bleef er wonen, zolang hij leefde. Hij maakte, evenals Bendien of Menko, of Blijdenstein of Van Heek gebruik van de economische ontwikkelingen.

Salomon Jacob Spanjaard begon, zoals zovelen, als handelaar in ongeregeld goed. Later was hij fabrikant in de textiel. Zijn zonen bouwden in 1864 de kleine fabriek aan de nieuwe spoorbaan, met een dominante schoorsteen. Die zoons en de kleinzons werden later de bazen van een flinke fabriek en onderscheidden zich nauwelijks van alle andere bazen in Twente.

Salomon Jacob zorgde voor de gemeenschap; de kehilla. Zorgde voor een eigen, kleine synagoge aan de Ennekerdijk. Hij trad namens de kehilla op in de ringvergaderingen in Goor. Gaf aan de overheid de namen op van de leden, allemaal wel in de Jiddische taal.

Zo ontwikkelde zich een bloeiende gemeente

Veel eenvoudigen en een paar rijken. Levend rond de synagoge: een gemeente met een behoorlijk reglement. Nederlander moest men zijn om er bij te horen, met het uittreksel van het geboorteregister. De voorganger diende een behoorlijk ambtsgewaad te dragen en de zitplaatsen in de sjoel werden verhuurd. Een grafsteen mocht niet breder zijn dan 71 centimeter. Die de rust in de synagoge verstoorde kon rekenen op een boete van fl. 0,10 tot fl. 3,00! Je mocht de synagoge binnenkomen, maar je moest welvoeglijk gekleed zijn, geen klompen dragen en direct doorlopen naar je plaats. Had je geen eigen plaats, dan diende je de aanwijzingen van de sjamasj of koster te volgen. Soms kwam de voorzitter van de grote synagoge van Amsterdam en dan was er feest.

Zo leefden ze in redelijke rust. Een heel klein beetje apart gezet: *“Het bint jödden”*. Niet al te rechtvaardig en niet al te goddeloos. Rond de synagoge ontwikkelde zich het verenigingsleven. De mannen

De synagoge aan de Ennekerdijk voor de Tweede Wereldoorlog.

kwamen bijeen in de Gevre Thora en Lievenboom was daar vijftig jaar lang de voorzitter.

De vrouwenvereniging "Bigdei Koudesj" was er ook en die zorgde voor de minder bedeedden. Het behoud van de eigen levensstijl vond zijn vorm rond de synagoge: "Lernen" zal men. Lernen deden ze. Lernen is meer dan leren. Armen en niet-opgeleiden namen er aan deel. Lernen is vragen naar het weten en och, simpelen zullen wel eens komische en domme vragen hebben gesteld, maar werden tenminste serieus genomen. Lernen is weten, wat men vroeger niet wist. Lernen is leren, voelen, gewaar worden en uitdragen. Lernen is bouwen aan een levensstijl.

Jaap van Gelder vertelde: "Na sjoel kwam vader thuis. Vader zegende mijn moeder en moeder zegende ons. De sabbat was gewijd. Twee gevlochten broden lagen op tafel als het manna uit de woestijn.

De winkel van David van Gelder in de Grotestraat.

Het huis geurde naar zoetzuur gestoofde groenten. De gordijnen waren dicht en de deuren op slot. Vader was de sabbat lang koning in zijn eigen koninkrijk. De buurvrouw, onze sjabbesgoi, had voor het vuur gezorgd en er een stuk boterkoek aan overgehouden. Niemand verliet die dag het gezin". Het werd door Jaap van Gelder, in leven Jodenmeester in Maastricht, verteld als een droeve, voorbije herinnering.

David van Gelder, de vader van Jaap, was voor Borne een bijzondere man. Zijn winkeltje lag schuin tegenover de Sint Stephanuskerk. Zondag na 12 uur was de winkel geopend en stond de koffiekant klaar voor de klanten, die na de mis hun inkopen deden. Voor David was de sabbat heilig en dus was de winkel dicht. Och, Christenen vierten hun zondag meestal niet langer dan van twaalf uur tot de middag. Het bijzondere van de winkel van David was ook te horen

in de bijnaam, die het pand kreeg: het "Vredespaleis". Menig particulier conflict werd aan David voorgelegd en altijd gingen de kempfanen in vrede naar huis. Een dergelijk figuur hoorde kenmerkend bij de gemeente. En verder? David speelde mee in een Borns strijkorkest en hij was in dat opzicht bepaald niet de enige Jood. Ook speelde hij trouwkaart met de burens bij café Van Weezel, aan de overkant van de straat. Bij goed weer onderhield hij zorgzaam zijn eigen groentetuin achter het huis. Neef Adolf van Gelder woonde aan de Koppelsbrink en fietste vrolijk fluitend van klant naar klant. Hij was de paardenslager. Hij had een vrolijke bijnaam: Dolf-van-de-Fluitjör. Er waren er toch meer dan honderd. Isaïc Lievendag, de enige echte koosjere slager van het dorp. Lievenboom, die een fabriekje had in de Grotestraat en op een goede orthodoxe manier zijn Joodse leven inrichtte. Schlosser met vrouw en enige zoon. De vele Lievendags.

Daarboven, ver daarboven stonden de leden van de familie Spanjaard. Jacob II is wel de meest bekende: een bijzondere, wat grillige man en zijn neef Izak, die een minder goede naam had maar wél kon onderduiken bij een arbeider van de fabriek.

Maar die periode van de vooroorlogse jaren wordt een onzekere tijd. Er komen steeds meer grimmige geruchten uit het land van de oosterburen. Er dreigt wat. Chagall, een Russisch-Joodse kunstenaar, heeft een reeks indrukwekkende schilderijen gemaakt. Zoals het beeld van "De Eenzaamheid". Het beeld van een eenzame Jood, weggekropen in zijn gebedsmantel, de thorarol gesloten. Die biedt ook geen troost en naast hem de even treurige koe. Man en dier gedoemd tot onrust en eeuwi-

ge onzekerheid. De donkere lucht bedreigt de engel. Het schilderij stamt uit 1933, het jaar van Adolf Hitler.

David van Gelder was dus een bijzonder man. Enkele jaren vóór de oorlog vluchtten Joden uit Duitsland. David nam twee vluchtelingen in huis: Wolf Leib Engländer en Josef Reinhold. De laatste scheurde met zijn motorfiets nog een tijdje vrolijk door Borne.

De Duitse inval

Tussen de beide wereldoorlogen zagen de dorpelingen nogal eens doortrekkers door hun woonplaats trekken. Joden, uit de Baltische landen, Polen en Rusland. Vluchtelingen voor de pogroms. Jaap van Gelder wist er wel van. Eén van de Bornse Joden organiseerde de verzorging. Dat was zijn plicht. Hij klom op zijn fiets en ging bij de Joden langs. "Van jou krijg ik wat en van jou nog een daalder". Terug naar de vluchtelingen. "Zat vrèt'n, geld in nen zak stekk'n en opso-demieteren".

In 1933 kwam dan Hitler aan de macht. Dan komt er ook een vluchtelingenstroom op gang. Lange rijen. De Twentse Joden stonden er voor met een zorgend hart.

Er kwam een Nederlandsche Grensvereniging tot Hulp aan Emigranten en ook een passantenvereni-

Josef Reinhold met zijn motorfiets.

ging. De stad Oldenzaal bouwde een reeks barakken voor de opvang en de zusters van het klooster zorgden voor 1.500 kosjere maaltijden. Na de beruchte Kristallnacht in 1938 reageerde de regering, door de grenzen hermetisch af te sluiten.

10 mei 1940:

Twente ligt nu eenmaal tegen de grens aan. Tijdens die eerste dagen marcheerden de moffen door het dorp. "Ze roken naar nieuw!" zei Arnold van Gelder. De kleine Zilvermit schuilde in een winkelportiek. "Sehe, ein Jude!" zou een Duitse soldaat hebben geroepen. Niet alleen de Joodse bevolking heeft de verhalen gehoord. Van Arnold van Gelder bijvoorbeeld, die vluchtelingen van de grens haalde en ze met zijn wagen naar Amsterdam bracht. Er waren inmiddels twintig Duitse Joden in Borne blijven hangen. Wolf Engländer bijvoorbeeld met zijn directe waarschuwing: "Wenn die Schweine hier kommen, gehen wir alle kaputt".

Langzaam aan worden de Joden apart gezet.

20 oktober 1940:

Het schoolpersoneel moet een verklaring ondertekenen. Ze moesten melden, dat zij niet van Joodse afstamming zijn;

16 februari 1941:

De Bornsche Courant: Joden moeten zich voor 24 februari melden;

8 april 1941:

De Joden hebben geen toegang meer in hotels, parken e.d. Er verschijnen borden;

28 augustus 1941:

Joodse leerlingen dienen per 1 september 1941 van alle scholen te worden verwij-

Namen	Peij Namen	van samen der Kinder	beij Namen der Kinder	Jahren	Monat	Clag
				zahl		so gebart
Eltern						
Herty Kellena	Echzel	Kinde	Echzel	1798	Sebr.	7/10
Mendel Ollik	Wallach	Kalman	Wall.	1805	august	7/12
		Isack		1804	Mag	7/12
		Kellena		1809	October	7/10
		Gutla		1811	Jany	3/11
Herty Tetta	Lrank	Etta	Lrank	1802	July	7/12
		Tetta		1808	Sept.	2/12
		Isack		1810	Jany	1/19
		Spring		1812	Januar	2/13
Moses Madlena	Haas	Lindhorn	Haas	1811	Mag	2/18
		Joseph		1813	Jann.	2/14

Lijst, in het Duits, met namen van Joodse Bornenaren.

derd. Vier van de mulo en één van de ulo.

Nederland heeft het twijfelachtige voorrecht, door een SS-bewind te worden geregeerd. Die hadden het vrij direct op de Joodse medeburgers gemunt. Stap voor stap. Willem Brakman schrijft: *“De Joden liggen nu eenmaal op het wiel van de geschiedenis, vastgebonden op een slechte plek. Het wiel draait op gezette tijden en dan smakken ze tegen de straat.”*

Joden en niet-Joden weten met de ontwikkelingen geen raad. Ook de Joden zelf niet. Ze hoorden de verhalen van de vluchtelingen. We waren allemaal op de hoogte van de Kristallnacht, die veel Joden al het leven heeft gekost. Ook de Joodse inwoners van Borne worden beetje bij beetje klem gezet. En toch zetten ze hun koffers klaar als het bevel tot vertrek komt. Niet alleen in Borne. Ze dachten echt aan een werkkamp of zo iets. Johan Spanjaard en David van Gelder: *“Och, het zal allemaal wel meevallen. We hebben immers niemand kwaad gedaan?”*. Jodenmeester Hes en zijn vrouw: *“De Eeuwige heeft ons volk eens door de Rode Zee geleid. Hij zal ons opnieuw behoeden en bewaren. Geprezen zij Zijn Naam”*.

Aan Josef Hes en zijn vrouw zijn zelfs enkele onderduikadressen aangeboden.... Er was hier en daar een vorm van Godsvertrouwen, maar er was veel meer sprake van een alles verlamme angst.

In november 1942 waren er 80 Joden uit de straten van Borne verdwenen. Johan Spanjaard was de eerste. Later, in 1943: Izak Zilvermit was de oudste: 90 jaar. Benjamin van Gelder was de jongste: vier jaar. *“Ze keken, hoe ze wegmarcheerden over glimmend plaveisel tot aan de hoek van de straat. Dan hielden ze op te bestaan. Om de hoek werd het leeg. Een leegte, die zich opvulde met eindeloos gepraat”*, schreef Willem Brakman. De groenteventer ging bij zijn Joodse klant achterom. Het huis was leeg en het kopje thee nog halfvol. Dokter Stomps werd 's nachts uit bed gebeld. *“Ze zijn de Joden aan het ophalen en ze worden op de Bleek in auto's afgevoerd”*. Dokter Stomps ging er heen en zuchtte: *“Dit was het categorisch einde van de Joodse gemeenschap in die nacht”*.

Eén van de burens bidt met zijn huisgenoten het Onze Vader. Anderen liepen mee om nog even bij ze te zijn. Nee! Onverschillig waren de Borne burgers niet. Dat kan je niet zeggen. Wie het indrukwekkende verhaal van Johan Kwast over Schlosser in *Boorn & Boerschop 2011-1* heeft gelezen, moet iets van de ellende hebben gevoeld. Dat verhaal over dat armoedige mannetje, die een maaltje aardappelen komt kopen. Genoeg voor tot het einde van de week. Zaterdag worden ze opgehaald. *“We moeten het maar ondergaan. Het is ons lot”*. Maar voor die tijd wil ik een rein geweten hebben en de laatste cent geven. Voor die aardappelen van van de week. Terwijl een groep kinderen uit Rotterdam, die een

poosje in Borne zijn geweest om aan te sterken zich verdringen bij de trein naar huis komen die paar Joden onder bewaking van de moffen het perron op en worden in de laatste wagon gedrukt. En Schlosser was er bij. *“Te laat. We zijn te laat. En dat zijn we. Ik heb het met eigen ogen gezien”*.

Kon men er zo weinig aan doen? Is het mogelijk, tegen militair en crimineel geweld naar behoren op te treden? Het is wel eens uitgerekend: In dergelijke situaties zal 10% meewerken met de heersende macht en 10% zal zich fel verzetten. 80% heeft alleen maar de begrijpelijke zorg voor huis en vooral ook kinderen. Hoe kom ik er met mijn gezin en met mij zelf er goed doorheen? En toch!

Voor diegenen, die zich hebben ingezet voor de Joden heeft Israel de onderscheiding Jad Wasjem bedacht. Een teken voor de rechtvaardigen. Het is waar: onder het SS-bewind zijn er inderdaad opvallend er veel Joden uit ons land zijn weggevoerd. 74%. In België 40% en in Frankrijk 25%. Maar toch! Een kwart van alle onderscheidingen zijn nota bene in Nederland uitgereikt. 28.000 Joden vonden een onderduikplek. Dank zij de “rechtvaardigen” in ons land. Maar 16.000 daarvan is door verraad en onvoorzichtigheid om het leven gekomen. Te wijten aan de misdadigers in ons land. Het is allemaal zo dubbel. Ik was toen, in die jaren 12 à 13 jaar en ik waag mij niet aan enig oordeel. Tien procent die ook zich hebben ingezet. Tien procent, vaak afkomstig uit kleine groepen: de leden van een vakbond, de communisten, de gereformeerden.

Het wordt dan april 1945. Een enkele Jood keert terug.

Toen begonnen we opnieuw

Op 3 april 1945 rolden de tanks van de geallieerden over de Bornerbroeksestraat Borne binnen. Bram Lievendag kruipt uit zijn schuilplaats bij de familie Bos en rukt vanaf een boom aan de Dikkerslaan een waarschuwingsbord *“Wie bomen kapt wordt doodgeschoten”* en schrijft met potlood aan de achterzijde: *“3 april 1945, 's avonds 11 uur hebben we dit gemold. Ik schrijf deze woorden op 3 april een historische dag voor ons dorp. Hedenavond om 8 uur zijn de Engelse tanks binnengerold en betekende dat voor ons de bevrijding waarnaar we zoo reikhalzend hebben uitgekeken. Leve de Koningin. Leve ons dierbaar vaderland. Leve de familie Bos die ons zo liefderijk huisvesting verleende”*.

Op alle hoeken en pleinen barst in het dorp de vreugde los. Een enkele Jood heeft, zelfs binnen het dorp de oorlog overleefd en verscheen weer in de straten, soms tot verbazing van de burens. Hugo Lievendag met zijn familie, Jaap van Gelder, die al die tijd aan de Waterregge bij Oosterveld zijn schuilplaats had, Arnold van Gelder kwam terug uit Maria-parochie. Zijn zoon geestelijk ontredderd.

Fietje Lievendag kwam van ver en vertelde de niet te bevatten verhalen uit het kamp. Jaap van Gelder vond de Canadezen op zijn stoelen, een beambte achter zijn tafel. Vaders schilderijen hangend in vreemde kamers. "Van je vader gekocht voor een pak koffie". Alles geroofd, gestolen, gejat. Hij moest haast een rechtszaak voeren om zijn bureau terug te krijgen. De belastingdienst vorderde een groot bedrag over 1943 en dreigde met de verkoop van zijn bezittingen. Jaap was toen al weer in militaire dienst. Van zijn commandant moest hij wel zijn pistool achterlaten. Ook in de literatuur over andere steden en dorpen lees je dezelfde verhalen. De meeste overlevenden trokken vrij snel het dorp uit. Jaap van Gelder ook. Leo Spanjaard was er ook weer, maar totaal ziek. Hij stierf hetzelfde jaar nog, maar kon tenminste veilig begraven worden bij zijn familie aan de Twijnerstraat. Zo kwamen ze dan terug, met hun frustraties, hun verloren illusies, berooid en huisloos. De synagoge totaal vernield, het ritueel badhuis een opslagplaats, de Joodse school een ruïne en het huis van de Jöddenmeester uitgewoond door de schoolkinderen van de Landwacht en volk van de NSB.

De kerken kropen onmiddellijk terug in hun eigen godshuizen om de Heer te danken. Met enige moeite knapten de paar overgebleven Joden de synagoge op en Jo de Leeuw was de laatste, die er zijn barmitswa heeft gedaan. Het volk van Borne schoof terug in het eigen sores. Landelijk, maar ook plaatselijk vinden de Joden weinig gehoor. Driekwart van de Bornse Joden waren niet meer teruggekeerd.

Twee dagen lang heb ik met Jaap van Gelder gesproken. In Maastricht, waar hij chazzen was geworden. Uit zijn huisarchief kwamen foto's voor de dag. Ik mocht ze meenemen, om ze te kopiëren. De meesten zijn inmiddels wel bekend. Eén foto is heel bekend geworden. De foto van Izak Zilversmit en zijn vrouw Betty Driels. Dat kleine mannetje, fietsend door het dorp om geld in te zamelen voor het werk rond de synagoge. Dat kleine mannetje, dat de bezoeker de goede plek in de synagoge aanwees. Hij overleefde zijn

zijn vrouw en zes van de zeven kinderen. Zoon Samuel ging dezelfde weg als zijn inmiddels 90-jarig oude vader. Op weg naar het einde in Sobibor. Een dood die niemand kon geloven. Hij niet, zijn burens niet, zijn chazzen niet. Het is een enige verklaring, waarom ze zich zó hebben laten wegvoeren. Ze zijn gegaan.

Het was onzeker en ze namen zaken mee van thuis. De Joodse gemeenschap kon later veel treurnis op hun vaste treurdagen toevoegen.

Günther Demnig is een beetje eigenwijze Duitse kunstenaar, die evengoed de verhalen te horen kreeg. Als Duitser zette hij zich in voor een tegenactie. Zijn kunstwerk begon in Berlijn. Kleine beton-

blokjes, 10 x 10 cm. met een koperen plaatje waarop de naam van de omgebrachte Jood. Voor elke plek, waar ze eens hadden gewoond. De bron ligt bij het werk van Demnig in Berlijn en stroomt uit over heel Europa. Een kleine beek liep in 2007 de grens tussen Duitsland en Twente over. De eerste steen in Nederland ligt voor het huis van Izak Zilversmit. Dat mannetje, die voor zijn grote en donkere reis al zoveel had verloren. En zo blijmoedig op de foto te zien is. Voor mij is die foto een icoon geworden voor het verhaal, wat ik u nu verteld heb. De struikelstenen vertellen het verhaal voor lange tijd verder.

"Hem geef ik iets beters dan zonen en dochters: Een gedenkteken en een naam, binnen de muren van mijn stad."

(Uit de Profetieën van Jesaja, 56: 5)

Struikelsteen voor Izak Zilversmit.

Izak Zilversmit en Betty Driels.

Jacob Jacobs. Een Borns-Joodse familie in het Duitsland van de jaren '30

Annette Evertzen

Dit artikel gaat over de familie Jacobs en in het bijzonder over Jacob Jacobs, een Borns-Joodse man met de Nederlandse nationaliteit, die in de jaren '30 in Duitsland een werkvergunning probeert te krijgen. Maar het regime is hem liever kwijt dan rijk...

Achtergrond

Vanaf 1847 woont de familie Jacobs in Borne, in dat jaar trouwt de Bornse Feije Lievendag met veehandelaar Jacob Jacobs uit Markelo. Jacob en Feije hebben de bijnamen Pilo en Pilo's Fie. Jacob is paardenhandelaar en Feije zorgt voor de negen kinderen die ze krijgen. Tegen bedtijd heeft ze een vast commando: 'Pap ettn, bidd'n en noa berre'.

Van hun kinderen blijven er drie in Borne wonen: Vrouwke, Hertog en Joseph. Vrouwke huwt haar neef Salomon Lievendag. Ze is dan al 38 jaar, maar krijgt nog drie dochters (Henriëtte, Jacoba en Sophia) voor ze op 45-jarige leeftijd in het psychiatrisch ziekenhuis in Deventer overlijdt. Misschien ten gevolge van een postnatale depressie? Vrouwkes broer Hertog werkt een tijd als slager in Borne, maar vertrekt in 1905 met zijn gezin naar Enschede. Joseph - de oudste zoon van Jacob en Feije - trouwt in 1891 met Friederika Miltenberg uit Laer (Dld.).

Joseph en Friederika krijgen vier dochters en een zoon: Feije (1891), Bertha (1893), Jacob (1895), Emma (1896) en Johanna (1897). Feije (genoemd naar haar grootmoeder) vertrekt naar Amsterdam, Bertha gaat als verpleegster in het psychiatrisch zie-

kenhuis Brinkgreve werken. Beiden worden tijdens de oorlog in de Duitse concentratiekampen vermoord. Johanna overlijdt als baby.

Jacob - die de naam van zijn grootvader draagt - en zijn zus Emma trouwen een Duitse partner en wonen in Duitsland. Over hen gaat dit verhaal.

Jacob Jacobs in Duitsland

Jacob Jacobs woont vanaf 1910 in Duitsland, eerst in Melle bij Osnabrück en vanaf 1912 in Ahlen, ten zuidoosten van Münster. Net als zijn vader en grootvader is hij veehandelaar. Op zijn legitimatiekaart staat hij beschreven als een blonde 18-jarige man van gemiddelde lengte, zonder bijzondere kenmerken.

Rond 1922 trouwt hij met Julie Lazarus uit Trier. Julie's vader is zeepzieder, haar broer Max is kunstenaar en verder heeft ze nog twee zussen: Nani en Berta.

Jacob en Julie krijgen geen kinderen. Jacobs moeder Friederika, die sinds 1908 weduwe is, komt bij hen inwonen. Over deze tijd in Ahlen is verder alleen bekend, dat ze er enkele keren van adres veranderen. In 1933 keert de familie Jacobs terug naar Borne.

De toenmalige Hengeloschestraat rond 1900. Links de woning van Feije en Jacob. Geheel rechts de woning van Vos. Daarnaast het huis van dokter Eekman (nu Grotestraat 80).
Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 000260.

Max Lazarus: Trierer Hinterhäuser.

In 1934 besluiten ze om te gaan verhuizen naar Halle, de stad waar Jacobs zus Emma en haar man Albert Sachs sinds 1925 wonen. Jacob schrijft zich in op hun adres: Lange Strasse 25. Zijn vrouw Julie blijft voorlopig nog in Borne wonen.

Zwager Albert vraagt in februari 1935 voor Jacob een werkvergunning (*Wandergewerbeschein*) aan als veehandelaar. De politie van Halle stuurt de aanvraag door naar de staatspolitie van Bielefeld, waar wordt geconstateerd dat Jacob Jacobs niet veroordeeld is voor hoog- of landverraad (*der Antragsteller ist wegen Hoch- und Landesverrat noch nicht bestraft*); er zijn geen politieke bezwaren. Ook wordt vermeld dat hij een Jood is met de Nederlandse nationaliteit. Na betaling van drie mark wordt de vergunning gegeven.

Maar dan komt er toch nog een kink in de kabel: vijf weken later krijgt Jacob van de burge-

meester het bericht dat de vergunning – zonder opgaaf van redenen - ingetrokken is en dat hij deze direct moet inleveren. '**Sofort!**', staat er nog eens extra op de voor- en achterkant bijgeschreven in rode letters, onderstreept en met een uitroepteken. Er is bezwaar gemaakt door de NSDAP (Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij) die niet begrijpt dat een Jood zomaar een bedrijf kan beginnen.

Daarop stuurt de burgemeester van Halle een brief naar zijn ambtsgenoot in Ahlen, de vorige woonplaats van Jacob, met de vraag waarom Jacobs wel een vergunning voor 1933 heeft gekregen, maar niet voor 1934: wat is hiervan de reden? Is er iets nadeligs over hem bekend (*ob und evtl. in welcher Beziehung Nachteiliges . . . bekannt geworden ist*)? Maar uit Ahlen valt niets negatiefs over Jacob te melden: de enige reden voor het niet uitgeven van een nieuwe vergunning is dat hij in 1933 zonder afmelding bij de politie naar Nederland is vertrokken. Er is geen nieuwe vergunning verstrekt, omdat die niet is aangevraagd.

De burgemeester van Halle verzoekt nu het Ministerie van Justitie in Berlijn om een uittreksel uit het strafregister, maar in Berlijn zijn geen veroordelingen van Jacob bekend. Daarna wordt opnieuw contact opgenomen met Ahlen, dit keer direct met de politie: is er wel écht een vergunning voor 1933 verstrekt aan Jacob Jacobs? Vanuit Ahlen wordt dit wederom bevestigd.

Hoe hard de autoriteiten ook hun best doen, zowel in Ahlen als Berlijn valt er niets negatiefs over Jacob

Werkvergunning in 1935 verleend aan Jacob Jacobs.

Jacobs te vinden. Dan volgt een brief van de *Landrat* (hoogste gezagvoerder van een district van een Duitse deelstaat) in Halle aan de regeringsadviseur in Bielefeld. De hele kwestie wordt in de brief als volgt samengevat: de vergunning is ingetrokken uit voorzorg omdat Jacobs een huis wilde kopen. Dit zou voor onrust onder de bevolking zorgen, hij is immers een buitenlandse Jood. Omdat er geen wettelijke bezwaren tegen hem te vinden zijn, wordt in deze brief om een speciale regeling gevraagd: misbruik van het bedrijf met een staatsvijandig doel (*Mißbrauch des Gewerbes zu staatsfeindlichen Zwecken*).

In deze brief wordt ook aangegeven dat zowel Jacobs' advocaat als het Nederlandse consulaat bezwaar aangetekend hebben tegen het intrekken van de vergunning. Het consulaat beroept zich erop dat er tussen beide landen een gelijkberechtigingsverdrag bestaat: Duitsers worden in Nederland als Nederlanders behandeld, en omgekeerd. Een goede behandeling van Nederlanders in Duitsland is van belang voor de in Nederland verblijvende Duitsers. Daarbij wordt door de *Landrat* de opmerking geplaatst dat de werkelijkheid in Nederland anders schijnt te zijn, zoals hij weet van een collega die eerder bij de Nederlandse grens werkte.

Ondertussen – het is april 1935 – doen de NSDAP en SS uit Ahlen hun best om belastende verklaringen tegen Jacob te verzamelen. Onverhuld omschrijven ze Jacob aan hun collega's in Halle als 'één der walgelijkste Joden' (*einer der widerlichsten Juden*). Politiek is hij – zoals alle Joden – volstrekt onbetrouwbaar. Hij is een *Bauernfänger*, die gebruik maakt van de bekende Joodse methode, namelijk zakendoen met boeren uit de omgeving, van wie een groot deel het rassenvraagstuk nog niet begrepen heeft (*der Rassenfrage noch hintenan marschert*). Op deze manier kon hij al gauw twee stukken land kopen, terwijl hij met lege handen naar Duitsland kwam. Hij heeft zich bovendien (*eifrig*) schuldig gemaakt aan rassenschande (*-dem ureigensten Gebiet der Juden-*) door een Arisch meisje te 'ontrassen' (*entrasst*). Daarna liet hij haar zitten, terwijl hij beloofd had met haar te trouwen. Haar broer zou nog op hem geschoten hebben. Verder wordt Jacob een staatsvijandige instelling verweten, *die ja sowieso bei keinem Juden angezweifelt werden kann*. Nadat de grond hem in Ahlen te heet onder de voeten is geworden, probeert hij nu zijn onzuivere praktijken naar elders te verplaatsen. Onderaan de brief staat: *Heil Hitler*. De brief wordt doorgestuurd naar de burgemeester van Halle.

In mei laat de *Landrat* weer van zich horen, opnieuw met het verzoek om de eerder gevraagde regeling (misbruik van het bedrijf met een staatsvijandig doel) toe te passen, omdat er geen wettelijke bezwaren tegen Jacobs te vinden zijn.

Vanuit het hoofdbureau van politie te Bielefeld wordt meegedeeld – zowel aan de burgemeester van Halle als aan de *Landrat* – dat er vertragingen opgetreden zijn, omdat de zaak voorgelegd is aan de staatspolitie in Dortmund. 'Geheim' staat er in rood boven de brief geschreven. In een vervolgbrief – weer staat 'Geheim' met rode letter onder en bovenaan de brief – wordt vermeld dat Jacobs advocaat in geen geval mag weten dat de staatspolitie zich met deze zaak bezighoudt. Kennelijk moeten de activiteiten van de briefschrijvers verborgen blijven.

In juli 1935 komt de staatspolitie met een uitspraak: van de Jood Jacobs moet de vergunning ingetrokken worden:

- hij heeft zich openlijk tegen de nationaalsocialistische beweging gekeerd;
- hij kan de openbare orde in gevaar brengen.

Achterop deze brief staat geschreven dat de echtgenote enige tijd geleden naar Nederland is gegaan (Julie heeft zich op 30 maart 1935 in Borne laten uitschrijven om in Halle te gaan wonen, maar ze keert op 8 mei weer naar Borne terug), en dat

In 1935 komt de familie weer terug in Borne. Ze betrekken dan een woning in de Lantmanstraat, rechts naast het tunneltje.

Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 000170.

Jacobs haar ondertussen is gevolgd. Hun woning in Halle wordt al door anderen bewoond. Hiermee is de zaak opgelost.

Het Nederlandse consulaat tekent bezwaar aan: eerst komt er nog de vraag of Jacobs op een spoedige verstrekking van de vergunning kan rekenen. Als het antwoord negatief is met daarbij de mededeling dat hij in mei naar Nederland vertrokken is, reageert het consulaat met de mededeling dat deze verhuizing slechts tijdelijk is. Nogmaals wordt verwezen naar de handelsvrijheid tussen beide landen. Maar de burgemeester blijft bij zijn besluit, Jacob Jacobs is langer dan 6 maanden uit Halle weg (het is inmiddels december 1935): de zaak is gesloten.

Terug in Nederland

Volgens de gegevens in het archief van Borne zijn er in de periode van 1933 tot en met 1935 verschillende verhuizingen tussen Nederland en Duitsland van zowel Jacob, zijn vrouw Julie als zijn moeder Friederika. Ze verhuizen vaak apart van elkaar. Naar de oorzaak van deze verhuizingen is het gissen, waren ze voor de zekerheid zowel in Duitsland als in Nederland aan het zoeken naar mogelijkheden om te wonen en te werken?

Julie en haar schoonmoeder verhuizen in 1933 uit Ahlen terug naar Borne, samen met Emma en haar dochter Friedel. Jacob Jacobs en Albert Sachs blijven in Duitsland achter. Jacob komt 4 maanden later naar Borne en vertrekt daarna voor korte tijd naar Osnabrück. In 1934 vertrekt hij naar Halle, waar Albert dan verblijft. Zijn vrouw en moederervoegen zich op verschillende tijdstippen bij hem, en vertrekken ook weer. De gegevens vanuit Borne zijn niet volledig, maar het lijkt er op alsof steeds ie-

mand in het huis in Borne achterblijft, om die plek zeker te stellen.

Julie komt pas in maart 1935 naar Halle, misschien omdat haar man dan zijn vergunning gekregen heeft. Ze vertrekt begin mei 1935 weer naar Borne; ze is nog geen zes weken in Halle geweest. Jacob en zijn moeder volgen een paar weken later. Ze wonen aan de Lantmanstraat, rechts van het tunneltje.

Jacobs zuster Emma en haar dochter Friedel zijn in februari 1934 al teruggegaan naar Duitsland, naar Werther (grenzend aan Halle), de geboorteplaats van Emma's man Albert. In augustus 1938 komt het hele gezin naar Nederland, vanuit Halle, waar ze aan de Adolf Hitlerstraat 25/1 woonden. Albert kon zolang ongestoord in Duitsland blijven wonen omdat hij in de Eerste Wereldoorlog gediend had: dat bood gedurende enige tijd bescherming.

In Nederland krijgt de familie Sachs een verblijfsvergunning: 'Mits zij niet ten laste zullen komen van de openbare kas, (...) terwijl geen verdere familieleden van het gezin Albert Sachs van vreemde nationaliteit zullen trachten zich in ons land te vestigen'. Het gezin gaat ook in de Lantmantstraat wonen en Emma pakt in Borne haar baan als onderwijzeres weer op. Vanaf oktober 1941 geeft ze les aan de Joodse school in Almelo.

Aan de belofte om geen familieleden naar Nederland te halen, kunnen Emma en Albert zich niet houden, daarvoor is de situatie in Duitsland te ernstig. Vanaf de tijd dat ze in Borne wonen zet de familie Sachs-Jacobs zich in om familieleden naar Borne over te laten komen. Het zal ze alleen lukken met Alberts moeder, zij krijgt toestemming, maar daar is voor zover bekend, geen gebruik van gemaakt. Albert probeert ook een verblijfsvergunning te krijgen voor zijn broer Philipp, die op dat moment al in een concentratiekamp zit. Hij is in levensgevaar, ook omdat hij aan lichte zenuwtoevallen leidt (schrijnend hoe ze eerlijk proberen te blijven en de zenuwtoevallen 'licht' noemen). De verblijfsvergunning komt er niet. Emma probeert enkele neven naar Borne te halen, ook dat lukt niet. De neven willen emigreren, maar aan

Emma Sachs-Jacobs te midden van haar Bornse leerlingen.

die motieven wordt getwijfeld door de Bornse veldwachter 'Aangezien ik in deze niet geheel overtuigd ben dat de beide genoemde personen (...) werkelijk pogingen doen om te emigreren, meen ik te moeten adviseren geen verblijfsvergunning aan hen te verlenen'.

Ook Julie probeert tevergeefs haar twee zussen naar Nederland te halen; ze willen net als hun broer Max naar de Verenigde Staten emigreren.

Moeder Friederika overlijdt in augustus 1942, ze is op de Joodse begraafplaats begraven. Diezelfde maand wordt haar schoonzoon Albert Sachs gedwongen naar het werkkamp Overbroek gebracht. Vijf weken later worden Emma en Friedel in Borne opgepakt en met Albert in Westerbork herenigd. Emma, Albert en Friedel krijgen banen in Westerbork. Albert weet op de frontstrijderslijst te komen, waardoor hij in aanmerking komt voor doorzending naar Theresiënstadt, waar de omstandigheden minder zwaar zijn dan in andere concentratiekampen. In april 1943 worden Albert en Emma naar Theresiënstadt gedeporteerd, waar ze opnieuw werk krijgen. In oktober 1944 worden ze toch doorgestuurd naar Auschwitz. Emma wordt daar waarschijnlijk gelijk vergast, Albert redt het in werkkampen tot februari 1945.

Dochter Friedel blijft tot januari 1944 in Westerbork werken en wordt dan naar Theresiënstadt vervoerd. Zij verblijft daarna ook nog in Auschwitz, Freiberg en Sachsenhausen. Ze wordt onder meer gedwongen in een munitiefabriek te werken, ze is dan 15 jaar oud. Ze weet dit alles te overleven en trouwt in 1959 met de heer Frank in Antwerpen.

Jacob en Julie worden via Vught naar Westerbork vervoerd en vandaar direct naar Sobibor.

Struikelstenen in Trier, op de foto Julie's zus Berta.

Voor Jacob en Julie, Emma en Albert zijn struikelstenen in de Lantmanstraat (nr. 19 en 34) geplaatst. Julie wordt ook in Trier herdacht, daar ligt haar steentje tussen die voor haar zussen.

Met dank aan

Frauke Kessner, voor Jacobs foto en haar onderzoek in de archieven van Halle en Thomas Kupczik voor zijn foto's en gegevens vanuit Trier.

Bronnen

- Stadtarchiv Halle/Westfalen.
CS 9 (i); Wandergewerbscheine, Politische Polizei etc. 1930-1938.
- Archief gemeente Borne
- Leurink, Leo.
De melbuuln van Nazareth. Borne: Heemkundevereniging Bussemakerhuis, 2012.
- Noordhuis, H., G.P. ter Braak en M.F.S. Kienhuis
In verdrukking, verzet en vrijheid. Borne-Bornerbroek-Hertme-Zenderen 1940-1945. Hengelo: Twentsche Courant, 1990

Luchtbeschermingsdienst in Borne

Jurrie Haak

Snuffelend in het sigarendoosje van mijn schoonvader, waarin hij enkele papieren uit de oorlogstijd bewaarde, kwam ik onderstaand legitimatiebewijs tegen van de Luchtbeschermingsdienst Borne. Genoeg reden om eens wat dieper in deze materie te duiken, vooral omdat ik reeds in het boek "In verdrukking, verzet en vrijheid" een foto zag van een merkwaardige torentje op het voormalig gemeentehuis, dat in Tweede Wereldoorlog dienst deed als waarnemingspost. In onderstaand artikel wordt wat verder ingegaan op de Luchtbeschermingsdienst (LBD) voor en tijdens de Tweede Wereld oorlog in Borne.

De aanleiding

In de loop van de Eerste Wereldoorlog kreeg de strijd een derde dimensie. Allereerst kreeg het luchtschip en later het vliegtuig een rol in de oorlogsvoering, die met het duren van die strijd steeds groter werd. In het begin werden ballonnen opgelaten om een overzicht van het slagveld te verkrijgen. In de statische oorlogsvoering was het van groot belang om precies te weten waar de vijand zich bevond om deze effectief met kanonnen te kunnen bestoken. De artilleriewaarnemer die in de ballon zat, gaf aanwijzingen naar de grond. Ballonnen zijn echter kwetsbaar en de taken werden overgenomen door luchtschepen, die bestuurbaar waren, en door vliegtuigen. In het begin waren vijandelijke piloten als ridders tegenover elkaar en men groette tijdens ontmoetingen. Totdat er één een keer schoot op de vijandelijke piloot en het luchtgevecht was geboren. Daarbij ontwikkelde zich een wapenwedloop om steeds effectiever te worden. Ook gooiden meevliegende waarnemers bommen op de vijand tijdens het overvliegen. Hieruit groeide het bombarderen van allerlei doelen vanuit de lucht. Speciale bommenwerpers werden gebouwd om naar Engeland te vliegen en daar terreurbombardementen uit te voeren. Ook worden hiervoor luchtschepen ingezet. Het

verschijnen van chemische wapens –gifgas– veranderde de oorlogsvoering eveneens.

De bevolking en de overheid zijn niet ingesteld op deze nieuwe vorm van oorlogvoeren, maar allengs ontstaan er allerlei regels, voorschriften en handelswijzen om zo goed mogelijk met bombardementen om te gaan, zodanig dat er zo weinig mogelijk slachtoffers vallen en de gevolgen van een aanval zo veel mogelijk te beperken. Hieruit ontstaat in het Verenigd Koninkrijk de Home Guard. Deze zal in het interbellum voor de Nederlandse overheid als voorbeeld dienen voor het oprichten van de Luchtbeschermingsdienst.

Oprichting LBD in Borne

In 1927 werd de brochure "Aanwijzingen luchtbeschermingsdienst" uitgegeven. Hierin werd gesteld dat in geval van Nederland in een oorlog werd betrokken, vijandelijke luchtmacht mogelijk naast militaire doelen ook burgerdoelen zouden aanvallen. Om de kansen op aanvallen vanuit de lucht zoveel mogelijk te verminderen en de gevolgen van die aanvallen te beperken, moesten er maatregelen worden voorbereid en uitgevoerd. Elke gemeente werd aanbevolen een autoriteit of ambtenaar aan te wijzen als hoofd van de LBD ter plaatse en hem op te dragen om voor de voorbereiding en uitvoering van de LBD te zorgen.

In 1931 werd deze brochure vervangen door de "Leidraad luchtbeschermingsdienst". Daar geen enkele gemeente met zekerheid voor luchtaanvallen gevrijwaard was, werd het raadzaam geacht om in elke gemeente al in vredetijd voorbereidingen voor de luchtbescherming te treffen. Deze leidraad poogde de burgemeesters om als gids dienen bij de voorbereiding van de LBD. Borne was in Nederland in 1934 één van de eerste gemeenten die werk maakte van een LBD. Als hoofd werd dhr. Dik benoemd met als waarnemer dhr. Brassier. Het was allereerst een waarschuwings- en alarmeringsdienst. De stoomfluit van Spanjaard diende als alarmsignaal. En de toren van de fabriek was uitkijkpost, evenals de watertoren. Gestreefd werd naar 150 personen als vrijwilliger met een 60-tal

reserves. Op 7 december antwoordt de gemeente Borne aan de Nederlandse Vereniging Luchtbescherming dat men om financiële redenen niet deelneemt aan een vergadering teneinde te komen tot oprichting van een LBD. Ook al omdat:

- In Borne al een LBD bestaat
- Met als doel de bevolking te beschermen tegen luchtaanvallen
- De LBD op dat moment bestaat uit 83 leden
- Er geen samenwerking bestaat of een hoger verband bestaat met andere organen
- Er is geen verhouding tot de overheid
- Op 28 juni 1934 werd deelgenomen aan een oefening in samenwerking met de gemeente Vriezenveen en op 12 september 1934 onder auspiciën van de provincie Overijssel.
- Door de luisterdienst wordt geregeld deelgenomen aan luisteroefeningen. (Via de radio werden berichten over op handen zijnde overvliegende vliegtuigen verspreid.)

De Wet ter bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen 1936

Op 28 april 1936 werd in Staatsblad 302 bovenstaande wet afgekondigd. In deze wet worden alle zaken betreffende de luchtbescherming beschreven. De burgemeesters zijn voor de uitvoering van de wet verantwoordelijk. Groot verschil met voordien is, dat de luchtbescherming niet meer vrijwillig is, maar voor iedere gemeente verplicht.

De LBD bestaat uit dan uit een:

- verbindingdienst, o.l.v. P.N.A. van Dijk
- uitkijk- en alameringsdienst, o.l.v. M.G. Neurdenburg
- geneeskundige dienst, o.l.v. W. Stomps
- brandweer, o.l.v. C.W.A. IJzereef
- opruimings- en herstellingsdienst, o.l.v. W.A.J. van Hal
- ontsmettingsdienst, o.l.v. H.J. Stomps
- gasverkenningdienst, o.l.v. H.J. van Egmond
- veterinaire dienst, o.l.v. H.T. van der Veen
- politiedienst, o.l.v. G. Dijkslag

Dit alles onder leiding van het lokale hoofd van de LBD dhr. A. Dik en het plaatsvervangend hoofd dhr. G. Brassier.

Verder bestond er een indeling in blokken, die weer onderverdeeld zijn in wijken, met resp. blokhoofden en wijkhoofden. Blokhoofden zijn: H.G.J. Brok, J. v.d. Tuuk, H. Kuipers, L.J.J. ter Hofte, J. Leverink, C.A.J. Bolwerk (Bornerbroek), H.J. Schulten (Zenderen) en B.J. Liedenbaum (Hertme).

Op 23 februari 1937 komt er een schrijven van de inspecteur voor de bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen met verdere eisen. Belangrijkste eis is dat er geen kerkklokken en/of fabrieksfluiten meer gebruikt mogen worden, maar vervangen moeten worden door sirenes met een golvende janktoon.

Het luchtbeschermingsplan van de gemeente Borne wordt op 23 december 1938 ter goedkeuring aan

de inspecteur, dhr. De Ridder gestuurd. In artikel 23 staat dat er een waarschuwingdienst is, bestaande uit een luisterpost in het gemeentehuis en een uitkijkpost in de watertoren van textiel fabriek Spanjaard. Leider hiervan wordt ir. J.I.B. Spanjaard.

In april 1939 worden er ten behoeve van de LBD 48 gasmaskers aangeschaft.

Voorlichting

Als in 1939 de oorlogsdreiging toeneemt, wordt de LBD steeds belangrijker. Vooral de voorlichting aan de bevolking neemt dan een belangrijke plaats in. Zo staat er in de Bornse Courant van zaterdag 11 maart 1939 een verslag van de gehouden voorlichtingsavond de dinsdag daarvoor, georganiseerd door de gemeente, gehouden in de Keizerskroon. Onder de aanwezigen was majoor Kraaijenbrink, officier toegevoegd aan de inspecteur van de Burgerwacht. De burgemeester maakte onder andere gewag van de noodzaak van de LBD, alsmede het feit dat in de afgelopen tijd tijdens oefeningen vele inwoners buiten bleven en niet alle lichten doofden. Verder werd verteld hoe de organisatie in elkaar stak en vooral wat de bevolking zelf kon/moest doen om schade en letsel zoveel mogelijk te beperken. In het gemeentelijk archief zijn voorts vermeldingen te vinden van voorlichtingsavonden in hotel G.J. Rotink (10 en 13 oktober '39) en in hotel J.B. Ensink (17 en 20 oktober '39). Bij deze avond was dhr. ir. J.C. Sleutel, hoofdinspecteur van de Nederlandse Vereniging Luchtbescherming te gast, hij sprak over zelfbeschermingsmaatregelen (gezinsbescherming).

Behalve voorlichting werd er bij voorbeeld ook zand ter beschikking gesteld door de gemeente. Ieder huis moest eigenlijk twee emmers zand klaar hebben staan om beginnende brandjes zelf te blussen. Ook werd aangeraden om zolders te ontruimen en die met, als de constructie het toeliet, een laag van een aantal centimeters zand te bedekken. Ook het klaarzetten van emmers/teilen/ketels water was verstandig, immers bij een bombardement kon de watervoorziening worden getroffen.

Op 30 april treedt het landelijke hoofd van de LBD De Ridder terug en wordt opgevolgd door dhr. A. van Batenburg, die in de oorlogsjaren tal van verordeningen over de LBD's zal uitstrooien.

Voor **VERDUISTERINGSPAPIER**
naar de *Vijzel*

Almeloschestraat 30. Tel. 397

Reclame voor verduisteringspapier uit de "Bornse Courant".

De oorlogsjaren

Het begin

Tijdens de Duitse inval zullen de mannen van de LBD ongetwijfeld paraat zijn geweest. Maar ik heb hier in het archief van de gemeente niets over ge-

vonden. Het eerste wat terug te vinden is, is een inventarisatie van de staat van de Bornse LBD. De lokale LBD o.l.v. A. Dik bestaat uit 500 man, terwijl de bedrijfsbescherming van Spanjaard o.l.v. C. Brasser uit 150 man bestaat. De brandweer o.l.v. IJzereef heeft de beschikking over 12 man en een Ford truck. Verder wordt vermeld dat er op 6 juli een toevalstreffer boven Bornerbroek is geweest om 2.30 uur, waarvoor geen alarm was afgegeven. Twee bommen waren in een wei terechtgekomen die twee grote gaten veroorzaakten. Er waren gelukkig geen doden of gewonden, alleen kleine materiële schade.

Tevens komt er op 6 juli 1940 een schrijven van de bezetter dat uit de LBD dienen verwijderd te worden:

- alle joden
- alle buitenlanders, behalve Duitsers
- alle Duitsland niet welgezinde Nederlanders

Luchtbescherming

In verband met den huidige toestand geef ik den inwoners nogmaals dringend in overweging voor de aanwezigheid van een hoeveelheid zand in of bij Uwe woning zorg te dragen.

Voorts beveel ik ten zeerste ter lezing aan de indertijd aan de inwoners verstrekte circulaire, inzake te nemen maatregelen bij luchtaanvallen.

Bedenk wel, dat de gemeentelijke luchtbeschermingsdienst slechts als aanvullend zal optreden en de ZELFBESCHERMING op den voorgrond moet staan.

Borne, 25 Augustus 1939.

**De Burgemeester van Borne,
SCHAEPMAN.**

torentje op het gemeentehuis Villa Elisabeth gebouwd ter vervanging van de uitkijkposten op de toren van Spanjaard en de watertoren. Ondanks intensief speurwerk in de gemeentearchieven is hiervan niets terug te vinden. De reden zal vermoedelijk zijn, dat de luister- en waarschuwingdienst reeds in het gemeentehuis was gevestigd. Ook zal een rol gespeeld hebben, dat er vanaf de vorige uitkijkposten geen telefoonverbinding was en daarvoor kostbare tijd verloren kon gaan, omdat de verbinding geschiedde door middel van ordonnansen.

Op 2 januari 1941 schrijft de gemeente een bedankbrief aan de burgerij voor de medewerking aan de LBD. Vanaf 14 januari dat jaar gaat de vergoeding van f 0,38 omhoog naar f 0,40 per uur na verzoek van de Rijksinspecteur en na geïnformeerd te hebben wat de gemeente Delden betaalt.

De Duitsers scherpten niet alleen de voorschriften voor de bevolking aan, ook die voor de LBD worden

dat. De LBD werd beschouwd als verlengstuk van de Duitse Wehrmacht en de straffen bij overtreding navenant. In 1941 kwam een nieuwe verandering in de structuur. De gemeente moest naar aanleiding van de indeling in gevarenklasse en op basis van het aantal inwoners in totaal elf beroepskrachten aannemen. Gegadigden moesten voldoen aan de voorwaarden dat ze werkloos waren, ouder dan 30 jaar en geen militaire achtergrond hebben. De procedure moest via het Gewestelijke Arbeidsbureau lopen. Per 10 april 1941 werden tegen een salaris van f 17,87 per week aangesteld: Van den Nieuwboer, Kunne, Brink, Winter, Kers, Jongma, Hippert, Kruiskamp, Nijmeijer, Kevelham en Groothengel. Niet maar alleen Bornse inwoners. Uit de gegevens van de afgesloten ongevallenverzekering blijkt dat de LBD Borne bestaat uit 300 man vrijwilligers plus 30 man brandweer en een kerngroep van elf man. De vaste kern had recht op ¾ liter bonloze bijvoeding dagelijks.

Na de reorganisatie bestond de LBD per 29 december 1941 uit de leider A. Dik (wnd. burgemeester), wnd. Hoofd J.H.M. Nolten en plv. hoofd J.H. Kuipers (Botterkopers). De verbindingdienst o.l.v. C.G.M. van Riel, evenals de uitkijkdienst met elf man vast personeel. Zij hielden vliegbewegingen én de ver-

Vershillende artikelen door de LBD gebruikt.

duistering in de gaten. De chemische dienst stond onder leiding van van A.J. Kruse en de brandweer H.A. IJzereef. Hierbij waren vier hulpbrandweerposten ingedeeld. De eerste aan de Bornerbroeksestraat, geleid door A. Kremer. De tweede aan de Deldensestraat met H. Kerkhoven. De derde aan de Brinkstraat met als leider J. Hofsté. En tenslotte aan de Oude Hengelosestraat, waar L.C. Vrielink als hoofd was aangewezen. Verder stond de opruimings- en hersteldienst onder leiding van H.A.J. van Hal en bestond uit drie uitrukploegen, verder geleid door J. Leushuis en C.W.A. Vermeer.

Villa Elisabeth met bovenop het uitkijktorentje.
Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 013901

In 1945 werden de uitrukploegen met twee uitgebreid tot vijf. Als laatste was er de geneeskundige dienst met als hoofd dr. W. Stomps, met drie uitrukploegen, verder geleid door dr. Panhuijsen en dr. Van Blanken.

Per 1 januari 1942 worden de stoffen armbanden afgeschaft. Zij worden vervangen door zwart geëmailleerde armpjjes met witte letters aan lederen riempjes. Dit is mede bedoeld als een normalisatie van de benamingen in de LBD. Kosten f 44,88 per 100 stuks.

Vanaf 20 januari 1942 is het niet meer toegestaan om opgave te doen aan derden over burgerslachtoffers en bezettingsongevallen, echter in Borne zal dit nauwelijks van toepassing zijn geweest. Leden van de vaste kern is het per 20 juni 1942 niet meer toegestaan om insignes van de NSB te dragen. Eind dit jaar maakt de nieuwe burgemeester Van de Toren gebruik van de cursus van 2½ dag op de Luchtbeschermingsschool te Groesbeek.

Personele wisselingen

In de loop van de oorlog zijn er in de top van LBD alsook, zij het minder, bij de vaste kern van elf, verschillende wisselingen geweest. Dit kan gebeurd zijn om verschillende redenen. Zo verzoekt dhr. Kuipers (Botterkopers) per brief op 22 januari 1943 om eervol ontslag als blokhoofd. Dit wordt gehonoreerd

en als opvolger wordt per 15 maart 1943 dhr. Nolten, ambtenaar ter secretarie, benoemd. Wranger is het verzoek aan dhr. G. Leverink op 9 mei 1943 om dhr. C. Brasser op te volgen als plv. hoofd. Immers Brasser is op 3 mei 's avonds in de fabriek van Spanjaard, waar hij bedrijfsleider was, gearresteerd naar aanleiding van de april-meistaking. In de nacht werd hij samen met P.M.G. Neurdenburg, die ook een belangrijke rol in de LBD speelde en de Almeloër J.H. Jansen naar Hengelo overgebracht, zoals de Duitsers beweerden. Maar ter hoogte van de Theresiapastorie moesten de drie uitstappen en werden koelbloedig geliquideerd. Op de parallelweg ter hoogte van de school herinnert een gedenksteen nog aan deze trieste gebeurtenis.

Rapporten

In het gemeentearchief zijn nog vele rapporten aanwezig over incidenten die tijdens de bezettingsjaren voorvielen. Om u een idee te geven heb ik er willekeurig drie uitgekozen. In het rapport van 1 maart 1943 rapporteert het hoofd van de LBD dat een vliegtuig van een eskader van vijf, 4 of 5 brisantbommen afwierp. Drie ontploften aan de Wensinkstraat, één in de oude Deldensestraat en een niet ontplofte bom lag aan de Kanaalweg (nu Dunantstraat). Drie personen werden hierbij gedood, meerdere licht gewond. Vier huizen aan de Oude Del-

Monument voor de drie gefusilleerden nabij de beek aan de parallelweg van de Rondweg.

NAMEN.
L. Winter
A. G. J. Kunne
W. Groothengel
J. Jongsma
G. Kers
H. J. Kevelham
H. J. Kruiskamp
A. J. Brink
J. H. L. v/d Nieuwboer
J. H. Nijmeijer
M. J. Hippert

Namen van de elf vaste waarnemers

Duits, over het bombardement op de Christoffel Scheelestraat, zoals de Julianastraat toen heette, en de Letterveldweg, nu Emmastraat. Hierbij vielen een licht- en een zwaargewonde. Negen woningen aan de Julianastraat en zes aan de Emmastraat werden zwaar beschadigd. Op 24 oktober 1944 werd door een alleenvliegende lichte bommenwerper een bom geworpen op de fabriek Westland (Spanjaard). De bom ontplofte in de duivelskamer en veroorzaakte twee lichtgewonden en een brandje dat kon worden geblust. Een scherf was echter in de naastgelegen magazijnruimte terechtgekomen en had daar al voor een grote brand gezorgd, voordat het werd ontdekt. De sprinklers waren door de ontploffing vernield. De gemeentelijke brandweer verleende assistentie evenals, na een dag, die uit

De twee waarnemingschriftjes van de uitkijkdienst.

3.15	Licht explosie's in 't Noorden en 't Zuiden
3.17	Afweergeschut in Zuidelijke richting.
3.18	Afweergeschut zichtbaar in 't Noorden.
3.20	Lucht explosie's in 't Zuiden.
3.23	Vliegtuig met licht op. vliegt van Vest naar Zuid.
3.24	Afweergeschut en licht explosie's in 't Zuiden.
3.25	Afweergeschut in 't Noorden.
3.28	En vliegtuig met licht op vertrekt van het vliegveld in Zuidelijke richting.
3.29	Vliegtuigen hoorbaar in Zuid - Westelijke richting.

Detail van een willekeurige bladzijde uit het waarnemingschriftje.

densestraat en één aan de Wensinkstraat werden totaal verwoest. In een ander rapport van 28 juli 1943 schrijft G. Dijkslag, in het

Almelo. Pas op 28 oktober was men de brand meester. Bij de laatste twee voorvallen werd nog vermeld dat onmiddellijk na de inslagen "luchtalarm" werd gegeven.

Waarnemingen

In het gemeentearchief bevinden zich nog twee schriften met hard koft waarin de dagelijkse waarnemingen vanuit het torentje met potlood zeer nauwkeurig staan beschreven, opgetekend door de medewerker van dienst. Dit waren de elf vaste, betaalde medewerkers. Ook is er nog een dergelijk exemplaar bewaard gebleven van de luisterdienst.

Na de oorlog

Toen de oorlog voorbij was werd de LBD in die vorm opgeheven. De noodzaak van de dienst had zich in de oorlog echter wel bewezen. In 1952 werd daarom de BB (Bescherming Bevolking) opgericht. De organisatie verschilde niet zoveel van de LBD. Een belangrijk verschil was de ABC-dienst (atomaire, bacteriële en chemische oorlogsvoering). Naast leden uit overheidsorganisaties waren er de vrijwilligers. Maar men had te kampen met onderbezetting. Om volledige bemensing van de organisatie te bereiken werd in 1958 de noodwachtplicht ingevoerd. Mannen die buitengewoon dienstplichtig waren, werden verplicht noodwachter bij de BB. Na invoering van de verplichte deelname kwam de organisatie in korte tijd op sterkte en geleidelijk aan verdween de vrijwillige BB'er. Tot de opheffing van de BB in 1986 bleef de noodwachtplicht van kracht.

Bronnen

- Gem. Archief Borne
- Verschillende websites, zoekterm: Luchtbeschermingsdienst
- "In verdrukking, verzet en vrijheid" doo H. Noordhuis, Drs. G.P. ter Braak en Drs. M.F.S. Kienhuis. Hengelo 1990
- Inventaris van de archieven van de LBD der Gemeente Heerlen, 1934-1951

Rookwaar op zolder

Jurrie Haak

In de Tweede Wereldoorlog ontstonden er al gauw tekorten op allerlei gebied. Voedsel werd al gauw alleen op de bon verkocht, gevolgd door bijna alles wat je maar bedenken kon. Alles konden de Duitsers gebruiken voor hun oorlogsvoering. Sigaretten waren in de Tweede Wereldoorlog hun gewicht bijna in goud waard. Vele mensen rookten indertijd en een sigaret kon troost bieden in een barre tijd. Er werden allerlei manieren bedacht om aan rokertjes te komen. Velen verbouwden tabak voor eigen gebruik en op de zwarte markt werd er veel geld voor betaald.

Mijn schoonvader had een winkel aan de Tichelweg. Met hard werken en lange dagen had hij die vanuit het niets opgebouwd in de voorkamer van zijn woonhuis op nummer acht (later hernummerd naar zeven). Tot de oorlog uitbrak. Veel veranderde er, de Duitsers bepaalden wat er aangevoerd en wat er verkocht kon worden en welke bon daarvoor nodig was: de distributie. Deze bonnen leverden een heleboel extra werk op. Daarbij kwam dat er klanten waren die vonden dat hij hen soms wel eens iets extra's kon leveren, buiten de distributie om. Hetgeen onmogelijk was. Ook was er een collega kruidenier in de buurt die de winkel sloot en nog waren achterhield om die later als illegaal (zwart) voor veel geld te verkopen. Maar die mensen moesten wel bij anderen hun boodschappen doen. Als hij daar later over sprak, kon hij zich nog vreselijk opwinden.

Toen de Duitsers ons land net binnen waren gevallen, vreesde zwager Barend Senkeldam voor zijn waren. Hij had namelijk een groothandel in tabakswaren (Firma Nijhof in Hengelo) en was bang dat de bezetter zijn voorraad zou confisqueren. Daarom vroeg hij mijn schoonvader of deze niet een grote voorraad voor hem wilde bewaren tot betere tijden. Aldus geschiedde. De zolder aan de Tichelweg werd stiekem volgestouwd met rookwaren, buiten de grijpgrage handen van de bezetters. Hoe verder de oorlog vorderde, hoe meer rookwaar in waarde steeg op de zwarte markt. Maar van de goudmijn op zolder werd afgebleven.

De winkel aan de Tichelweg vlak na de oorlog. (ingekleurde sepia foto)

Toen werd het april 1945 en de Duitsers waren verdreven. Zwager Barend meldde zich voor zijn spullen. Helaas. Ergens in de tijd was er lekkage in het dak ontstaan, zodanig dat het precies op de opgeslagen sigaretten druppelde. Die waren totaal doorweekt en hadden er voor gezorgd dat het niet verder doorlekte naar beneden, zodat het opviel. Maar de rookwaar was totaal bedorven en kon worden weggegooid. Zo had niemand er iets aan gehad. Zonde..... Als de mensen in Borne dit hadden geweten!

Later verzuchtte hij wel eens: "Ik had er rijk mee kunnen worden, maar ja, dat deed je niet!"

De brief van schoolmeester Mather

Redactie

Op onze oproep voor materiaal voor deze uitgave van ons blad, ontving de redactie van mevr. Diny Menheere-ten Harkel een kopie van een brief. Deze brief is in november 1944 geschreven door schoolmeester Mather aan haar ouders. Mather feliciteerde hen met de geboorte van hun dochter (Diny). Daarnaast schreef Mather over gebeurtenissen in de oorlog. Hieronder leest u de uitgetypte versie.

Borne, 26 Nov. 1944

Beste Willem en vrouw

Dat was een verrassing. Wim vader geworden. En zoals ik verwachten mag, alles goed met moeder en dochter. Dat is een heerlijkheid. Ook de blijdschap en het meeleven van grootouders, ooms en tantes. En dank rijst helemaal tot God, Die alles wel heeft gemaakt. Van harte gefeliciteerd. Moge het meisje opgroeien en tot jullie vreugde. Wil onze gelukwensen ook overbrengen aan de Haarlose familie.

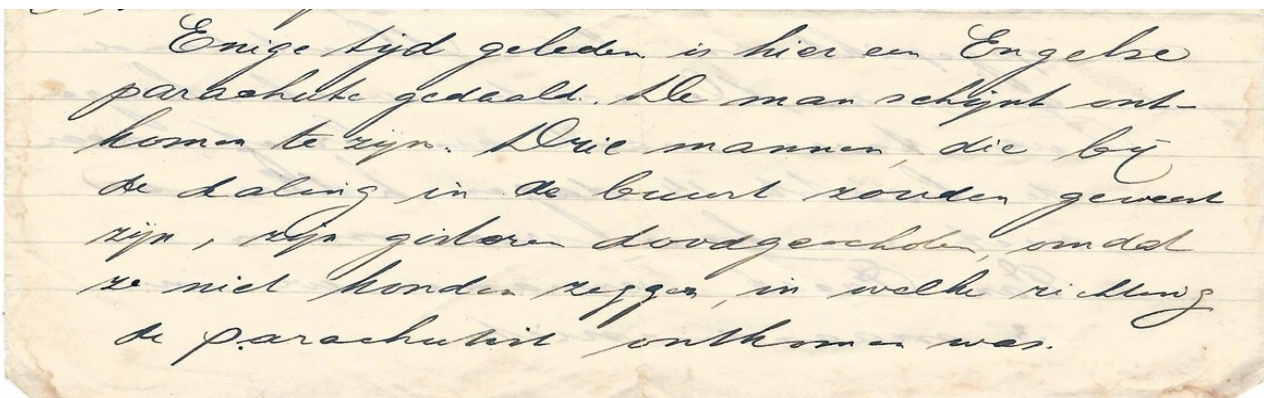
Ik grijp deze gelegenheid aan, iets over ons te schrijven. Jan is opgepikt en naar Duitsland gevoerd. De eerste week kregen we twee maal een brief, maar de laatste 14 dagen hebben we niets van hem vernomen. Van Freek vernamen we in 3 maanden niets. Onze brieven bereiken hem zeker niet. Zijn adres zal wel onbekend zijn. Het ergst is Riek er aan toe. Ze was getrouwd in Wolfheze bij Arnhem. Ze hadden een mooi eigen huisje, enz. Engelse parachutisten daalden. Die waren wel vriendelijk. Maar een strijd ontstond met de Duitsers. Vier dagen en vier nachten hebben ze in de kelder doorgebracht. Toen waren de Duitsers de baas en het huis weg. Zij, man en 2 kinderen moesten ook weg. Zeven uur hebben ze gelopen, met 2 kinderen, 2 dekens en een koffertje, hun hele bezit. Toen hij een paar dagen later terug ging, om wat uit de kelder te halen, weg was alles. Er hing nog een gescheurd jurkje, dat was alles. Gelukkig hebben ze het leven nog gered, in zoverre kunnen we nog dankbaar zijn.

Enige tijd geleden is hier een Engelse parachute gedaald. De man schijnt ontkomen te zijn. Drie mannen, die bij de daling in de buurt zouden geweest zijn, zijn gisteren doodgeschoten, omdat ze niet konden zeggen, in welke richting de parachutist ontkomen was.

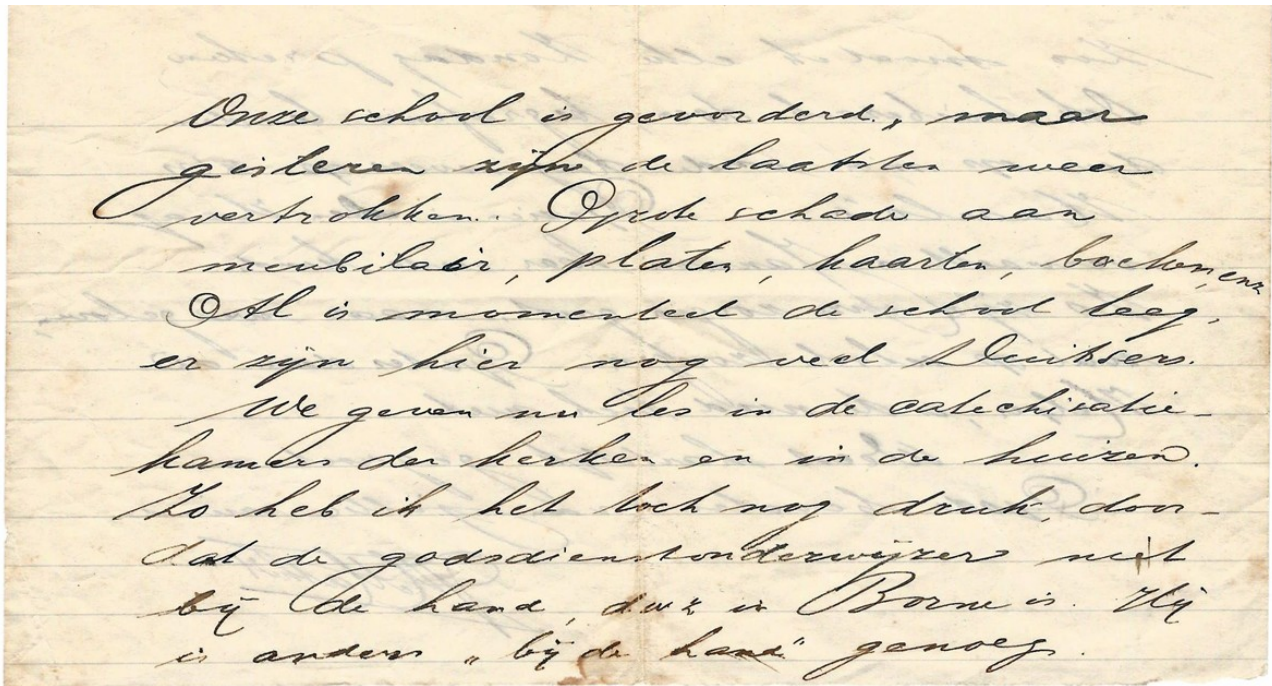
Onze school is gevorderd, maar gisteren zijn de laatsten weer vertrokken. Grote schade aan meubilair, platen, kaarten, boeken, enz. Al is momenteel de school leeg, er zijn hier nog veel Duitsers. We geven nu les in de catechisatiekamers der kerken en in de huizen. Zo heb ik het toch nog druk, doordat de godsdienst-onderwijzer niet bij de hand, dwz in Borne is. Hij is anders "bij de hand" genoeg. Zo moet ik elke Zondag preken. Ook huisbezoek doen, begrafenissen leiden dus op m'n oude dag weer op z'n Haarlo's.

Gezien in Den Haag verwacht in Januari haar eerste kind. Zo zijn onze zorgen groot, maar we geloven, wat op school zongen. Groter dan de Helper, is de nood toch niet.

Weest hartelijk gegroet en Gods bevelen van jullie vriend, F.H. Mather

Enige tijd geleden is hier een Engelse
parachute gedaald. De man schijnt ont-
komen te zijn. Drie mannen, die bij
de daling in de buurt zouden geweest
zijn, zijn gisteren doodgeschoten, omdat
ze niet konden zeggen, in welke richting
de parachutist ontkomen was.

Een nieuwe school

De grondwetswijziging van 1917 zorgt voor de gelijkstelling in de bekostiging van het onderwijs. Tot dan toe wordt uitsluitend het openbaar onderwijs betaald door de overheid. Het christelijk onderwijs moet zichzelf bedruipen. De gelijkstelling wordt uitgewerkt in de Onderwijswet van

1920. Ook in Borne heeft dat gevolgen.

De Vereeniging voor Chr. Volksonderwijs koopt ten behoeve van de bouw van een nieuwe school een stuk grond aan, gelegen aan de Oude Deldensestraat. Als in 1922 de openbare Bleekschool vrij komt, besluit men af te zien van nieuwbouw, maar te starten met christelijk onderwijs in het bestaande gebouw.

Frederik Hendrik Mather gefotografeerd in 1957. Deze foto en een groot deel van hiernaast vermelde informatie is verstrekt door de familie Mather.

Onderwijzend personeel

Het eerste schoolhoofd is de in 1882 geboren Oldenzaler F.H. Mather. Daarvoor is hij onderwijzer in Haarlo (bij Borculo). Naast Mather neemt de Vereeniging nog meer onderwijzend personeel aan, te weten de dames Den Hartog en Zijderveld en de heren Reijnders, Bouwmeester en Lutke Schipholt.

De schoolmeesterswoning

Toen de Bleekschool vrij kwam, is de grond verkocht aan Mather die er een woning op laat bouwen. De gemeente verleent een vergunning voor het bouwen van een woonhuis in april 1922 ten behoeve van Oude Deldensestraat 9. Het gezin Mather wordt in oktober 1922 ingeschreven in Borne en zal zeer waarschijnlijk direct de nieuwe woning betrokken hebben.

Maatschappelijke functies

Mather is maatschappelijk zeer betrokken. Naast zijn onderwijsbevoegdheid, heeft hij ook zijn godsdienstakte. Als evangelist preekt hij tot de bevrijding in vele plaatsen in Twente. Daarnaast vervult hij diverse functies in de Nederlands Hervormde gemeente in Borne. Hij is er ouderling en scriba. Als na het vertrek van dominee Van der Touw in 1948 de predikantsplaats tijdelijk vacant is, verzorgt Mather de zondagse kerkdienst.

Hij is jarenlang voorzitter van de Bornse afdeling van de CHU en lid van het Oranje comité. Daarnaast is hij ruim veertig jaar lid, waarvan een lange tijd voorzitter, van de commissie tot wering van schoolverzuim.

Schoolmeester Mather overlijdt in 1969.

Kleinigheden van grote waarde

Gé Nijkamp

Onder de vele boeken die we rijk zijn, is een plank van enkele meters over de grote oorlog. Ze vormen een herinnering aan de donkere dagen die we nimmer mogen vergeten. Maar het dierbaarste daarnaast zijn me toch twee simpele voorwerpen, ook uit die tijd, als kleine jongen toen gekregen. Ieder zal er zo voorbij lopen: een blikken collectebusje en een spaarpot in de vorm van een zwart klompje. Ze bevinden zich op een plek waar ik vanaf m'n werktafel steeds het oog op heb en vele malen komen ze daags in m'n blikveld. Het eerstgenoemde bezit ik meer dan zeventig jaren; het andere ontving ik ongeveer tegelijkertijd, raakte het weer kwijt en na zeventig jaar kwam het op bijna wonderlijke wijze onlangs bij me terug. En zolang ik leef zal ik zorgen dat het nooit weer wegraakt. Over deze twee voorwerpen, waaraan ik begrijpelijk echt gehecht ben, gaat het volgende verhaal. Mogelijk hebt u het eerder van me gehoord, maar het is zó bijzonder dat ik het steeds weer zal herhalen. Ook deze maal dus.

De maand april van het jaar 1943 had het eerste groen aan boom en struik gebracht als een teken dat de lange, donkere winter eindelijk voorbij was. Ook gaven de voorjaarsbloemen weer kleur aan tuinen, velden en de berm van de wegen. Maar de mensen die dat zagen, waren niet blij. Integendeel: door de straten van ons dorp reden al bijna drie lange jaren legervoertuigen met een vreemd teken op de flanken. Deels leek het op een kruis, maar toch heel anders dan het bij ons thuis in bijna elke kamer aan de wand hing. Als jongen van enkele jaren oud die de ernst van het leven nog niet kende, vond ik de langs marcherende mannen in hun uniformen, glimmende helm en laarzen een machtig mooi gezicht. Ze waren gelegerd in het Sint Jozefgebouw aan de Ennekerdijk en dan op weg of kwamen terug van oefeningen die ze hielden op de brede grasstrook, waarover zich nu al jaren de Rondweg uitstrekt. Maar door de oorlog was de aanleg

hiervan nabij de watertoren tot stilstand gekomen en stond de brede wegebouwmachine te wachten op betere tijden.

De taal die ze spraken leek wel wat op het Twents dat onze moeder ons leerde, maar had zo'n vreemde, harde klank dat van hun toch een vreemde dreiging uitging. Dat begreep zelfs het kleine kind dat ik in die dagen was, maar als ze weer strak in het gelid voorbij kwamen en hun 'Ro-o-se-Marie!' tegen de zwiigende gevels van onze buurt schalde, was ik dat erg gauw vergeten en groot was m'n verontwaardiging toen moeder me met – 'doar möj' nich noar luustern! Dat zint lelijke leu!' – aan de oren naar binnen sleurde. Hoe konden zij die zó mooi zongen niet deugen? Kort daarop wist ik door wat heel nabij gebeurde wel beter.

In onze straat stond aan de overzijde het kleine huis van een oude man die ik 'opaatje' noemde, hoewel hij dit niet was. Ik kende hem goed omdat hij soms bij ons kwam, altijd aan het begin van de avond als het buiten donker geworden was. In mijn herinnering zie ik nóg zijn gebogen gestalte in het lamplicht aan onze keukentafel zitten terwijl ik wat lager op de vloermatten speelde. De smalle schouders, zijn handen die het zorgelijk gebogen hoofd steunden en de verdrietige ogen onder de hoedrand. En de stem van m'n vader – die nooit een hoed droeg: 'Het kan almaal nog wa metvaln, buurman...' Maar de oude man schudde langzaam z'n hoofd, mompelde iets dat ik niet begreep. Ook een kind voelt dan aan dat iets niet gaat zo het zou moeten gaan. Mijn vader zal vast ook zijn eigen woorden niet geloofd hebben en als hij zag dat ik m'n spel ongemerkt geëindigd had en nu stil toeluisterde, hoor ik hem nog aan moeder vragen: 'Hanna, möt de jong nich nöadig noar ber hen?' Dat bleek waar te zijn en wat later viel ik met raadsels in slaap, werd vaak weer gewekt door het monotone geluid van vele vliegtuigen die tot diep in de nacht eindeloos overkwamen, terwijl ver weg afweergeschut goedmoedig gromde. Ik wist niet wat het was, maar je hoorde de naam dagelijks. Het waren vreemde dagen, ook voor een kind.

Izak Zilvermit.

Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 000389.

Het collectebusje van 'De Joodsche Invalide' en de leesbril van de auteur. Beide voorwerpen liggen op het boek 'Stolpersteine in Borne'. Op de kaft staan Izak Zilvermit en zijn vrouw afgebeeld.
Foto: Gé Nijkamp.

Het moet in die tijd geweest zijn dat ik op een dag zag dat de buitendeur op een kier stond; ik was de waarschuwing van m'n moeder vergeten en glipte stil de straat op. Aan de overzijde stond onze oude buurman die me wenkte. Dit vond ik vreemd; niet dat hij me naderbij vroeg, maar dat ik hem voor het eerst in daglicht zag staan. Ik kende hem alleen in de donkere avond. Hij zei dat ik iets van hem zou krijgen, vatte me bij de hand en blij liep ik naast hem naar z'n kleine woning. Ergens vandaan nam hij een klein vierkant busje; iets dergelijks kende ik thuis als missiebusje waar je soms een cent in de gleuf in het dekseltje mocht doen voor de kleine kinderen in verre landen, maar door de omstandigheden was daar de laatste tijd weinig van terecht gekomen. Hij gaf me het busje, deed daar een zilveren gulden in en zei dat ik alles goed moest bewaren: 'Dan wō'j later riek. En ie'j kriegt dat umda'k meugelijk wied vot goa...'. Dat laatste hoorde ik bijna niet meer, want rammelend liep ik met m'n gekregen schat terug naar huis en liet 't trots aan m'n ouders zien. 'Doar mag iej wa héél good op pasn! Ik zet 't wa

Struikelsteentje voor Izak Zilvermit, gelegen voor de woning Watertorenstraat 7.
Foto: Gé Nijkamp.

veur 'n bozem', zei m'n moeder en plaatste 't kleinnood hoog voor de schoorsteenmantel. 't Eerste dat ik elke morgen na 't wakker worden en ook nog enkele malen daags deed, was een stoel aanschuiven om me te overtuigen dat ik nog steeds 'riek' was. Daar was ik blijkbaar zo druk mee dat ik niet heb gemerkt dat ze hem hebben opgehaald; hij was een stokoude man van over de negentig jaren. Eén van de Joodse medeburgers die door de nazi's en hun handlagers op 11 mei 1943 uit Borne zijn weggevoerd en in Sobibor een afschuwelijk einde vonden.

Als een herinnering aan deze oude buurman staat het kleine geschenk dat ik ooit van hem kreeg altijd onder oogbereik als ik daags aan m'n werktafel zit. In het schemerdonker zijn de Davidster en de woorden 'De Joodsche Invalide' op enige afstand bijna niet waar te nemen, maar ondanks dát blijft het een klein monument, waar ik soms met gemengde gevoelens naar blijf kijken.

En de kleine metalen plaat, bijna niet opvallend tussen de stoepstenen voor zijn vroegere woning (nu Watertorenstraat 7), vertelt in sobere woorden het verhaal Izak Zilvermit; een levensverhaal dat in 1852 in Twente begon en negentig jaren later in een ver, vreemd land zo wreed zou eindigen...

Oorlog doet vele mensen alles verliezen, soms zelfs hun leven. Doch ik ben in genoemde oorlog alleen maar rijker geworden. Niet dat ik de gekregen zilveren gulden nog bezit, maar het vierkante metalen trommeltje is al ruim zeventig jaren een trouwe metgezel. Soms raakten we elkaar in de jonge jaren wat uit het oog, maar altijd kwam ik het weer in een hoekje tegen en al vele jaren heeft het een ereplaats tussen onze boekenkasten gevonden.

Een andere bijzonderheid, ook tijdens de oorlogsdagen gekregen vormt een heel ander verhaal waaraan een groot raadsel kleeft dat wel nimmer zal worden opgelost. Omdat overal, vooral aan de andere zijde van ons bezette land grote schaarste heerste en alles op fraai gekleurde bonnen, zodat ze moeilijk konden worden nagemaakt. Toch waren sommige mensen vindingrijk in deze vervalsing voor de goede zaak. Ook heb ik zonder te weten wat dit was meermalen 'zwarte handel' horen noemen, maar wat 'clandestien' was wist een kind niet. Wel stonden op de deel van het ouderlijk huis dat ooit café, kruidenierswinkel, bakkerij en boerderij was en nu als berging werd gebruikt, een aantal konijnenhokken waarin 'Vlaamse reuzen', een naam die ik soms hoorde, al mummelend vrolijk rondhuppelden. Maar de morgen erna was het in dat hok vreemd stil en bij toeval ontdekte ik in een donkere hoek iets dat op een konijn leek, maar doodstil aan

een spijker hing. Toen ik naar dit raadsel vroeg werd me met een felle tik het zwijgen opgelegd en wijs geworden heb ik hier nooit weer over gevraagd. Maar hield wel dit vreemde gedoe goed in de gaten en werd voor een deel wat duidelijk. Soms had m'n vader vergeten de jutte voor de schuurramen tegen inkijk weer op te ruimen en als ik dit aan moeder zei, haalde ze alles haastig weg met: 'Wie'j mött van de mofn alns verduustern.' Maar langzaam vormde zich het beeld 'dat völ zaakn gen daglecht könt verdreagn.... En dat is nog altijd zo!

Ik droeg het geheim als een deelgenoot met me mee, hoewel ik natuurlijk lang alles niet wist. De lugubere verzameling in de verborgen hoek groeide en ook in de konijnenhokken was iedere keer weer voor een wonder gezorgd en dartelden kleintjes door het stro. En zo nu en dan verscheen er een grote zwarte man bij ons. Op de deel werd wat afgehandeld, aan de keukentafel betaalde hij aan m'n vader wat geld en zat ik ademloos toe te kijken. Wel had ik soms de naam Zwarte Piet horen noemen, maar deze nog nooit gezien. 'De mofn wilt nich hemn dat Sinterkloas hier met de stoomboot hen koopt', zei m'n vader. Ik wist ook niet wat een stoomboot was, wél hoe een schimmel er uit zag. Maar die had hij hier dan blijkbaar ook niet nodig.

Op een dag toen er weer wat afgehandeld was en afgerekend werd, vroeg m'n vader daardoor goedgemutst plots aan mij: 'Gerrad; hoo heet den meener?!' En met 'n hoog stemmetje riep ik de naam die ik tussen m'n ouders soms hoorde noemen: 'Menthol!!' 'Bravo, jongen!' zei de bijzondere man, 'bravo, jij krijgt iets moois van mij!' Hij streek met zijn zwarte handen over m'n bolletje, lachte breeduit en ik meende in de gauwigheid gouden tanden te zien. Ook dat was vreemd voor mij. Toen hij de deur uit was, ben ik direct op 'n stoel geklommen om me in de spiegel te overtuigen dat m'n haren niet van kleur waren veranderd. Door het raam kijkend zag ik hem een zak achter op de fiets knopen en in de richting 'Hengel' verdwijnen. Een naam die genoemd werd als het leek of het in de verte onweerde, maar ik wist niet wat bommen waren. Kende alleen vaag hun naam. En in onze schuur was na zijn vertrek altijd alleen nog een lege spijker. De volgende maal dat hij weer verscheen, haalde hij uit één van z'n zakken een kleine spaarpot in de vorm van een zwart klompje dat aan een haakje op een

Joseph Silvester, bijgenaamd 'Menthol'.

muurplankje hing. Er stonden zeven letters op, maar ik kon natuurlijk nog niet lezen. Ik was er blij mee, het werd opgehangen en hij verdween zoals altijd: met een zak op de fiets.

De oorlog sleepte zich voort en in de loop van 1944 vertrokken we naar het ouderlijk huis van onze moeder in 'Soasel'. Maakten daar ook de bevrijding mee die op m'n verjaardag plaats vond, op de dag dat ik zes jaar werd. Kort daarna mocht ik met vader achter op de stotende fiets met massieve banden mee naar Borne om te zien hoe alles in het dorp er bij stond. Wat ik nooit vergeet was nabij de Hoge Brug in het weiland van Wieldiek de torenhoog opgestapelde benzinevoorraad van het oprukkende bevrijdingsleger: vele duizenden metalen jerrycans in ver-

schillende kleuren, met rijpaden ertussen voor laden en lossen. Ook op wacht staande soldaten, van alle kanten er om heen. Een indrukwekkend gezicht!

Er had tijdens ons verblijf in Saasveld een familie uit Hengelo in ons huis gewoond en... o wonder! Het klompje dat ik vergeten was mee te nemen, hing nog op dezelfde plek. Nog steeds leeg, want tijdens een oorlog zijn er andere zorgen.

Kort daarna meldden zich enkele Engelse soldaten met papieren, vergezeld van een Nederlandse tolk die onze (lege) klompenwinkel opeisten voor huisvesting van bevrijders. Dit gebeurde ook met de schilderswerkplaats van Linthorst aan de overkant van de straat. Overal in het rond stonden tanks en voertuigen, liepen militairen heen en weer en in de boomgaard van het boerenhuisje van 'Kluutn-Hein' (Groothengel) stonden groene legertenten. Hier was ook een grote vierkante waterput van de vroegere melkfabriek aan de Ennekerdijk en op het van twee kanten olopemde houten forse deksel zat een aantal soldaten zich met ingezepte gezicht te scheren; een karwei waar men door dagenlange gevechtshandelingen rond het kanaal niet aan was toegekomen. Nu heerste er een uitgelaten stemming onder deze toiletmakers, wat natuurlijk erg begrijpelijk was. Op de deel van de toekijkende Hein was een gaarkeuken ingericht; de geur van corned-beef, ham and eggs verspreidde zich en onder de voor de niendeur staande kastanjeboom vormde zich een grote hoop blikken waaruit de koks hun waren tevoorschijn haalden. Deze werden weer ingezameld door Nederlanders die er wel brood in

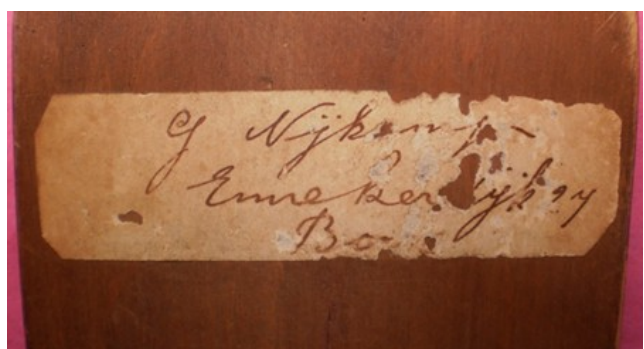
zagen en meer... Ik weet ook nog dat er MP's verschenen die enkele van die mannen bij zich hadden en ik hoorde de 'grote mensen' tegen elkaar zeggen dat deze méér dan lege blikken hadden meegenomen. Door de omheining van onze tuin konden we dat alles mooi waarnemen, want we mochten daar niet alleen naar toe. Ook niet naar onze gasten die in stapelbedden ingekwartierd waren. Enkele daarvan kwamen als wij naar bed waren soms even buurten bij onze ouders, maar veel zal er wel niet gesproken zijn door gemis aan taalkennis van beide zijden. Maar op een morgen zei moeder tegen me dat Tom Mc Arthy – een van hen, graag mijn klompje zou meenemen als 'souvenir'. Ik natuurlijk in vuur en vlam! 'Geew't em toch! Iej kriegt wa 'n kleumpke wier!' Ik weigerde koppig. Maar toen hij enkele dagen later bepakt en klaar voor vertrek om verder Duitsland in te trekken het in een voor mij onbegrijpelijke taal zelf aan me vroeg, heb ik het afgegeven. Maar keek wel met tranen in de ogen de door de buurt toegezwaaide grote groene legerwagens bij hun verdwijnen na... Een ander 'kleumpke' heb ik nooit gekregen, maar ik had er ook niet op gerekend.

Nu, zeventig jaar na wat toen gebeurde, deed zich enkele maanden geleden het volgende voor. De onverwachts bij me binnenlopende Leo Leurink haalde uit één van z'n zakken een zwart klompje tevoorschijn en vroeg: 'Ken iej dit?' Ik antwoordde ontkennend, zag wel op het spaarpotje HENGLO staan, maar dat maakte niets duidelijk. 'En dit dan?' Uit een andere zak verscheen het bijbehorende muurplankje met haakje. Ook dit maakte niets duidelijk. 'Het is wa van oe, kiekt d'r mer achterop.' Omgedraaid zag ik meteen onmiskenbaar in het handschrift van m'n vader staan:

G Nijkamp Ennekerdijk 27 Borne. Wel iets beschadigd, maar duidelijk in de letter waarmee hij ons schoolrapport als bewijs van 'gezien' tekende. En wat opviel: huisnummer '27', dat onze woning droeg tot rond de vijftiger jaren van de vorige eeuw toen het '38' werd.

Een groot raadsel was ontstaan! Ik vroeg nog: 'Hoo kom iej hier an?' Bleek hij in Hengelo bij bezoek aan Siny Hemink, een rechte Bornse die met haar man Fons Rorink een antiekzaak drijft aan het begin van de Emmaweg, het verzoek te hebben gekregen om het klompje bij me af te leveren. 'Want zienn naam steet hier op', had ze gezegd. Natuurlijk was ik er blij mee, maar het raadsel bleef omdat ook zij de herkomst niet meer wisten. Het hing al lang aan de muur tussen de fraaie oudheid. Tot ik die avond in bed, net als elke dag de voorbije uren overdacht; meestal kom ik hier niet ver mee, ben al 'vertrökn' voor ik het door heb. Maar die avond bleef ik klaarwakker omdat het klompje steeds door m'n gedachten speelde. Plots, als in een flits zag ik ondanks de pikdonkere omgeving het lachende gezicht van de

zwarte man Menthol, die net als zeventig jaar geleden weer 'Bravo!' riep. En nu was ik nog blijer met het kleine geschenk als toen! Tijd lost veel op wordt vaak gezegd, maar dit zal wel altijd een raadsel blijven: hoe is onze bevrijder het zwarte klompje weer kwijtgeraakt en waar is het al die jaren geweest? Tot het weer in Hengelo opdook. Maar in lengte van jaren hoop ik het niet weer uit het oog te verliezen! Daar is het me - net als het Joodse busje - te dierbaar voor.

De kleine spaarpot in de vorm van een klompje. Onder het handschrift van vader Nijkamp op de achterzijde van het houten plankje.

Foto's: Gé Nijkamp.

Keurtjes oorlogstied

Johan Kwast

Tooken moand is 't in oonze laandstrekke 70 joaren 'eleden dat 'n Tweeden Wereldoorlog achter de rugge is. Doarum hierno ne kleanigheid vuurvallen oet de joaren 1940-1945.

As de Duitsers der een zochen

Votwean

't Droadfebriek van Jonge Poerink is 'evorderd. Noe deent de wearkplaatsen um kapotte kanonnen en ofweergeschut wier op te lappen. 't Febriek steet 'n paar hoonderd meter of van oons hoes aan De Biefel.

Op nen slechten zoaterdagmirrag zeukt de Duitsers der een. Sabotage? Wee zal 't zeggen. Ik elk geval köj dan better nich ofwochen, mear effen votwean. Keerls oet de buurt hoolt et, oawer den zaandweg bij oons langs, op Hettum an. "Allo Jan Hennik goat met oons met." Hee zeg: "In Hettum kom ik vaak genug, ik wochte nog effen." Hee hef wat aans in 't zin. De keerls goat verdan en de vaa kleemp heanig 'n zoolder van de stenen schuur op. De lededer trek-e der ok op en 't loek löt-e wier zakken. Duur 't dakreamke zöt-e de leste manleu oawer 'n Hedeveeldsweg, zich oet de veute maken. Op den zoolder lig nen bearg takkebuske dee deent um der 'n fenuuspot met te stokkeren. Jan Hennik dech: "Doar kroep ik achter, doar kaan'k wal liggen." Noa 'n zetjes vaalt em de ogen too. Hee mearkt nich dat 'n paar uur later de keerls dröppelsgewies wierum komt lopen.

Mien moo vrög eur: "Hej Jan Hennik nich bij oe?" "Nee, hee is nich met oons met 'e goan." "Vrömd, waar kan-e dan toch wean?" Zee kik de schuren roond en zöt dat de lededer vot is. "Jan Hennik, zit ie soms op 'n zoolder?" Ne sloaperige stem keump achter de takkebuske hen. "Hier bin'k wal, ik bin in sloap 'ezakt." 't Loek geet op, de lededer zakt noar daalten en de vaa keump wier vuur 't lech. "Oe voort nog nich zo naa maken", heur ik em zeggen.

Fietse

Mien vaa keump van een van de Hettumer boeren en wil op't hoes an. 't Kalverschetsen geet gewoon duur en doar is-e noe kloar met. In 'n tuk hef-e 'n bewies dat-e de fietse neurig is vuur zien weark. Op ne brugge oawer de Hettumberbekke steet nen Duutsen soldaat. "HALT, OFSTAPPEN!" De vaa zal ziene fiets oflangen. Mear dat geet nich zo makkelijk. "Rech is rech, ik heb de pepieren vuurmekaar, dee fietse heurt mij too", zeg-e. Doar stoat der twee te trekken an ene fietse. 'n Enen wil em hebben en 'n anderen wil em nich kwiet.

Onderwiel hef de vaa zeen dat den soldaat doar alleen is en gin woapen bij zich hef. Hee bedech zich dat-e in ziene jonge joaren nog wal redelijk rap oet de veute kon. "Dan möt 't noe mear geburen", beslöt-e. De vaa slöt 'n soldaat zo harre as-e kan oawer 'n oonderaarm. Dat hef 't soldötatje nich verwocht en löt 'n bagagedreager efkes lös. Van dat ogenblik maakt de vaa gebroek. Hee rent vot, spreek op de fietse en jekkert der tuskenoet. Op is-e as-e de kökken in keump. Mear zien fietse, den hef-e 'ered.

Kroepuumte

Al steilvroog loopt der oaweral Duutse soldoaten roond. Razzia. 't Manvolk, want doar geet 't um, dat möt zich nich loaten zeen. Tenminsten a'j nog kaans wilt maken nich op'epakt te wörden.

Zo gung 't, oonder de vloer.

Noe he'w ne kroepruimte oonder de hoolten vloer van de wonkökken en de sloapkamer. Wat stro en ne dekken ligt der al. Dus, de kokosmatte oplicht, 't loek lös en mien vaa duukt letterlijk oonder. Net of der niks an de haand is steet mien moo zowat 'n helen dag boawen 'n götsteen vuur 't anrech. Op dee kokosmatten, pal boawen et loek, doar steet zee als ne rots in de braanding. Duur 't kökkenraam kan zee boeten alns in de gaten holen.

Twee maal oawer komt de Duutsers vroagen woar euren man is en doot hoeszeuking. "Hee is nich in hoes, al vroeg vot 'egoan." Zoonder 'n spier te ver-trekken, wasket mien moo verdan of. Mear de soldoaten wilt den oawend late of 's nachs nog wier kommen. "Euren man zal toch 'n maal in hoes kommen." Mien zuske en ik, wiej möt de buurt in, noar leu dee al op leaftied bint. 't Is völ te gewoagd as wiej in hoes bliewt.

Tegen 'n uur of zes keump mien vaa efkes 'boawen water' um 'n luk te etten en wat bieje te kommen. En dan 'der oonder mear wier'. De Duutsers könt joa nog kommen. Doar lig-e dan, in't pikkeduuster oonder ne klaanken vloer. "De soldoaten könt der wal duurscheten of met 't bajonet der zo duurstekken." Hee heurt alns, mear kan gin kaant oet. Ne vlucht-weg hef-e nich. Oawerleawerd is-e an angst en zoargen. Alle nare gedachen vleeft em alverdan duur 't heuwd.

Millen in 'n nach klopt mien vaa tegen de plaanken boawen em. "Dina, loat mij der oet, ik hool 't hier nich langer meer oet, 'k wörre nog gek hier." Miene oalders hebt wieder den nach gewoon in berre 'eleagen. Van sloapen is rech nich wat kömnen. Spanning en onmach hebt de oawerhaand. Doar wo'j nich better van, dat doo'j nich. De Duutsers bint den nach oet'eblewen, gelukkig mear.

Oom Johan

Oom Johan, de vaa zien breur, is in Indië wearkzaam als leraar an ne kweekschool en an ne zendingsschool gif-e ok les. In 1929 is hee 'etrowd met tante Catrien. Daags na de trowweriej bint zee met de boot ofreisid noar 't aandere ean van de wereld, noar 't eiland Java. "Doar lig miene rooping", zeg-e.

In 1936 is-e met 't gezin nog eenmaal wierum 'ewes. Zee wonnen toe 'n good half joar in Almelo. In 1940 zölt zee vuur 't tweede maal met verlof kommen. Mear, 't keump der nich van. 'n Oorlog is der tusken kömnen. Ok in Indië is der oorlog. De Jap-pen hoolt doar hoes en spölt der de baas.

Begreawen an de Birma spoorlien.

Mien tante keump in 'n Jappenkaamp terechte. Weanig te dreenken en 'n betje slakken te etten, meer gif 't nich. De keender wördt ampat in verschillende kaampen oonder'ebrach. De oaldste jongs möt waken bieje leu dee op stearven ligt. En treiteren, alverdan mear treiteren, doar bint dee Jappen good in. De meeste leu hebt berri berri en hongeroedeem.

Mien oom Johan, den wördt op transport 'esteld. Wearken bieje 'n anleg van de beruchte Birma spoorlien. Zwoar weark, weanig en slech etten. Dat kan 'n meanske nich lang volholen. Noa verloop van tied wördt-e, totaal verzwakt, of'evoerd. Mear de boot met zeeken wörden torpedeerd. Op een op aandere meneare is-e toch oet zee op'epikt en noar 'n zeek-enhoes 'ebrach. Weanige tied later wördt-e vuur 't tweede maal op transport 'esteld. En dan doert 't nich lang. Hee kan 't nich meer trekken, doar in de braandende zun, an dee spoorlien. Een van ziene vrogere kweekschoolleerlingen hef em tot 't leste too verzoargd. Den hef ok nen langen brief vuur de familie schreven. Zölf kon mien oom dat nich meer. Eand 1944 krig de familie van 't Rode Kruus berich dat-e oet de tied is 'ekömmen. Pas op de boot wieurum noar 't vaderlaand, krig mien tante en de keender der bod van. 't Is dan al vuurjoar 1945.

Zwoare joaren brekt an vuur 'n vaderloos gezin met acht keender. De boerenfamilies op 't Welveld in Zeanderen en an 'n Tonnendiek in Vroomshoop, hebt zich der völ an geleagen loaten liggen um ze der wier boawen op te krieggen.

En oom Johan, den röst in 'n schaa van nen groten tropischen boom: eargens op ne begraafplaatse in Thailaand.

Uit het dagboek van een herder ("Mijn vader schreef altijd en legde alles vast")

Annemarie Haak

Samen met haar zusje stond ze bij het tuinhekje aan de kant van de straat. Vanuit de galmgaten in het kerktorentje werden ze nauwlettend in de gaten gehouden door vader, die zich daar had verschanst. Zo nu en dan werden ze door moeder naar binnen geroepen om even later weer te posten. Stond ze er alleen dan was het niet veilig, stonden ze er met z'n tweetjes, dan was de kust veilig.

Reini Cohen-Dubbeldam weet het nog precies. Het was november 1944, tijdens een razzia waarbij alle mannen tussen de 16 en 60 jaar verplicht waren zich te melden met een schop, een deken, wat kleding en brood voor één dag. Velen verstopten zich. Zo ook Abraham Dubbeldam en enkele buurtgenoten. Ze verschuilen zich tussen het dak en het gewelf van de Nieuwe Kerk aan de Deldensestraat. Ze hebben kleding over elkaar heen aangetrokken tegen de kou en verder wat proviand meegenomen. Ondertussen beginnen de Duitsers met het doorzoeken van de huizen. Vanuit de galmgaten ziet de hulppredikant hoe er verscholen mannen worden opgepakt. Soldaten rammelen aan de kerkdeur, maar deze is vergrendeld. Tot drie keer toe dringt de bezetter de pastorie binnen en doorzoekt het huis. Ze willen ook de kerk binnen, maar niemand weet uiteraard iets over een sleutel! "Er werd gelukkig niet geprobeerd om de kerkdeur in te trappen en mocht dat het geval zijn geweest, dan geloof ik niet dat ze de trap naar de kerkzolder gevonden zou hebben. Het toegangsluik zat achter het orgel", verklapt Reini met een triomfantelijke lach. Toen de rust weergekeerd was en de mannen uit hun schuilplaats te voorschijn kwamen, bleek dat er 160 dorpsgenoten opgepakt waren, die over de grens gebracht werden om daar te werk gesteld te worden.

Dankzij de dagboeken van A. Dubbeldam zijn we erg veel te weten gekomen over het leven in Borne in de Tweede Wereldoorlog. Over het onvoorspelbare gedrag van de bezetter, de steeds strenger wordende verordeningen, over de NSB, over de wreedheden van de bezetter wanneer er niet gehoorzaamd werd, over executies, razzia's die te pas en te onpas werden uitgevoerd, de deportaties en de toenemende schaarste aan letterlijk alles. "Mijn vader hield van schrijven en gezeten naast het orgel in de kamer was hij daar heel vaak mee bezig." Het dagboek zelf heeft ze niet meer. Ooit een keer uitgeleend en niet weer terug gekregen, maar toch heeft ze nog veel herinneringen op schrift staan.

Dubbeldam hield niet alleen alle gebeurtenissen nauwgezet bij, hij zette zich tevens in voor de hulpverlening. "Na het bombardement van Rotterdam, stapte hij op de fiets om ter plekke te kijken wat daar gebeurd was. Vervolgens kwamen er kinderen uit die stad naar Borne om hier aan te sterken. Va-

*Reini Cohen - Dubbeldam bij het tuinhekje. Op de achtergrond de kerk aan de Deldensestraat.
Foto: Annemarie Haak.*

der zorgde voor adressen waar de kinderen opgevangen konden worden. Tevens helpt hij onderduikers aan distributiekaarten en valse paspoorten. Samen met mijn zusje heb ik vaak bij ons in de tuin een wit laken strak houden, als achtergrond voor pasfoto's." Zo raakte de predikant betrokken bij de illegaliteit. Zelfs van de pastorie maakte hij een opvanghuis. Mensen die bang waren zoals Janna Deijs of de weduwe Van Vliet, die bij toerbeurten met haar kinderen bij hun slapen, werden opgevangen. "Zo hebben eens twee kleuterleidsters bij ons gelogeerd die leuke liedjes met ons zongen. Ik ken ze nog!", lacht ze. Ook weet ze nog dat op een dag gevangenen uit een trein sprongen. Ze waren opgepakt vanwege hun betrokkenheid bij het verzet. Eén van hen, Geert, een student medicijnen, verblijft drie maanden bij het gezin Dubbeldam. Als het gevaarlijk werd, sliep hij eveneens op de kerkzolder.

Van hem en ook van andere gevangenen verneemt het gezin over de wreedheden van de bezetters tijdens verhoren en de behandelingen in de kampen. "Na de oorlog hebben we nog lang contact gehouden met Geert. Mijn ouders zijn zelfs nog bij de diploma-uitreiking geweest toen hij afstudeerde. Het is een vriendschap voor het leven gebleven".

De predikant schrijft over het afsnijden van het elektrisch waardoor men aangewezen is op een paar schamele kaarsjes. Elk stukje wordt opgespaard zodat er in ieder geval bij het eten en het uitkleden een klein beetje licht is. Tevens wordt ontdekt

dat wonderolie op een klein schaalpje ook wil branden. Reini kan zich dat nog goed herinneren. Ook de voortdurende zorg om eten. Op zijn tocht door de gemeente had Dubbeldam altijd lege flessen in zijn fietstas om hier en daar wat melk op te doen of als er geslacht werd een stukje spek of vlees te bemachtigen. "Ook mocht ik samen met mijn zusje elke dag naar boer Spalink op de Kerkedennen om melk te drinken. Die was nog warm, kwam zo van de koe en dat vond ik vreselijk", zegt ze met een gezicht dat nog gruwet bij die herinnering.

In de koude winter van 1942 geeft de waarnemend nat. soc. burgemeester bevel een gemeentebos te kappen. Elk gezin kan acht dennenstammetjes krijgen. "Dat had een enorme chaos tot gevolg, want alles en iedereen spoedde zich naar het bos om zijn deel op te halen." Zagen en bijlen waren niet meer te koop schrijft Dubbeldam en al gauw werd er misbruik gemaakt en ook 's nachts hout gehaald, waardoor de distributie weer werd stop gezet.

Deze burgemeester bezocht tevens regelmatig de kerkdiensten. Met name om te controleren of er iets gezegd of gedaan werd wat verboden was. "Mijn vader stoorde zich daar niet aan en bad elke dienst voor de Koningin en voor de regering ondanks het verbod. Alles wat oranje was werd verboden. Straten met namen van het Koninklijk Huis kregen nieuwe namen, zelfs oranje bloemen zoals afrikaantjes en goudsbloemen werden verboden! Desondanks hing er bij ons in de woonkamer altijd een portret van koningin Wilhelmina, versierd met een oranje lint!", zegt ze ferm. Er klinkt trots in haar stem.

Op 16 februari 1945 schrijft Dubbeldam: *We hebben er een nieuwe angst bij. Op nog geen twee km van*

Dominee en mevrouw Dubbeldam gefotografeerd in hun woonkamer.

ons huis hebben de Duitsers in het bos een startbaan voor de V1 gebouwd. Bij bedekte lucht als er geen Engelse vliegtuigen in de lucht zijn worden daar projectielen afgeschoten, uit ons slaapkamerraam kunnen we de vlammen uit de raketten zien. Veel van die dingen gaan niet goed op en storten in de omgeving neer. Het afvuren gaat met harde knallen gepaard, die ons voortdurend in spanning houden. We liggen veel wakker 's nachts en zijn pas gerust wanneer het projectiel weg is. In Almelo valt er eentje op een boerderij, waarvan men nadien zo goed als niets terugvindt. Op het station staat een loskraan die 's avonds en 's nachts de projectielen lost die per trein aangevoerd worden. Speciaal ingerichte vrachtwagens vervoeren ze naar de startbaan. Bijna elke dag speuren Engelse vliegers naar de goed gecamoufleerde startbanen en werpen bommen af..."

De vrachtwagens staan Reini nog op het netvlies gegrift. Doodsbang waren, wanneer ze voor hun huis langs naar Delden reden. Het zijn de laatste dagen voor de bevrijding. Steeds vaker worden er 's nachts mannen van hun bed gelicht om loopgraven en anti-tankgrachten te graven. Fietsen worden gevorderd en ook paarden en wagens worden weggehaald. De spanning stijgt met de dag. Tot er op 3 april twee soldaten gesignaleerd worden met tussen hen in de buurjongen!! Ze dragen geen Duitse helmen. Eindelijk vrij!

Noot

De foto op deze pagina is ter beschikking gesteld door mevr. Cohen - Dubbeldam.

Wat een tijd: januari '45

Gerard Vaalt

Het was winter, met sneeuw, ijs en overdag temperaturen onder nul. Geen centrale verwarming, verwarmde badkamer of andere luxe. Genoemd weertype zette in januari door. We waren thuis met zes jongens en vier meisjes. Een broertje was overleden in 1939, dus totaal elf. Nummer twaalf was op komst.

Moeder was hoogzwanger en op 4 januari 1945 werd nummer twaalf geboren. Weer een jongen, Alfons werd de naam. De bevalling vond thuis plaats, zoals alle voorgaande geboortes, onder supervisie van juffrouw Simonetti-Ubbink en indien nodig wijkzuster Zr. Prudentiana.

Na enige dagen deden zich complicaties voor en werd de lichamelijke toestand van moeder duidelijk minder. Het was op zondagmorgen rond 8.00 uur dat de wijkzuster langskwam. Zij gaf aan dat moeder naar het ziekenhuis moest. Uiteraard in overleg met huisarts Panhuijsen.

Vader vroeg mij, ik was toen veertien jaar, naar stalhouder Konink aan de Beerninksweg te gaan en te vragen of hij moeder naar het Gerardus Majella zie-

kenhuis aan de Oldenzaalsestraat in Hengelo kon brengen. Er lag ruim vijftig cm sneeuw, de zon scheen en er blies een vreselijk koude oostenwind.

Wij woonden aan de Azelosestraat 26. Ik ging op weg. Via de Molenstraat, Bornerbroeksestraat, over het spoor rechtsaf de Beerninksweg op naar stalhouderij Konink. Ik vroeg hem zoals vader mij had gezegd om moeder per rijtuig naar Hengelo te brengen. Motorisch vervoer was in die tijd niet voorhanden. Na enig intern overleg, kwam hij met de boodschap dat hij het niet kon. Zijn paard was niet scherp, had geen punten onder zich. Dat ging niet in de sneeuw. Dus ik terug naar huis met dit negatieve bericht. Alom teleurstelling.

Het gehele gezin Vaalt in 1964. Van links naar rechts staand: Ben (*1936-†2006), Hennie (*1933), Thea (*1948), Gerard (*1930), moeder Vaalt (*1905-†1975), Berndien (*1946), Annie (*1939), vader Vaalt (*1897-†1980), Jos (*1943) Zittend van links naar rechts: Fons (*1945), Riek (*1932), Frans (*1935), Toos (*1941), Marie (*1940) en Johan (*1934-†2004)

De Grotestraat in januari 1945. Er ligt nog veel sneeuw, maar de wegen zijn weer begaanbaar.

Foto: collectie gemeentearchief Borne nr. 012862.

Toen werd mij gevraagd naar de andere stalhouder te gaan, de firma Lodewijk Jansen, wonend op De Viersprong aan de Deldensestraat. Vooruit maar weer. Via de Azelosestraat, Parallelweg, Deldensestraat richting De Viersprong. Er was nog nergens gestrooid of sneeuwgeruimd, inmiddels was het rond 10.00 uur.

Aangekomen bij Jansen, was het zoon Marinus die mijn vraag aanhoorde en na enig overleg met zijn achterban zei hij: "Rond 11.00 uur ben ik met paard en rijtuig aan de Azelosestraat 26."

En jawel, moeder ging onder begeleiding van Zr. Prudentiana en vader richting het ziekenhuis in Hengelo. De eerste week in het ziekenhuis ging het nog niet zo voorspoedig. Daarna werd het langzaam beter. Openbaar vervoer was er helemaal niet. De jongens en een zus konden wel lopen van Borne naar Hengelo en terug. Maar de drie meisjes van vijf, vier en drie jaar wilden ook graag naar moeder, maar hoe?

Johan Hassels Mönning (Jehan van Mösselboer) had voor zijn melkventerij een bakfiets, een driewieler. In overleg met vader heb ik hem gevraagd of ik met deze bakfiets op een middag met mijn drie zusjes er in, naar het ziekenhuis in Hengelo mocht. En werkelijk, zonder enige schroom of aarzeling gaf hij hiervoor zijn toestemming. Ik ben hem daarvoor ontzettend dankbaar geweest. Hij wilde er pertinent

helemaal niks voor hebben.

De straten waren inmiddels sneeuwvrij en verkeer was er hoegenaamd niet. Af en toe een Duitse legerwagen. Ik heb geparkeerd voor het ziekenhuis. De meisjes en moeder hebben een geweldig samenzijn gehad tijdens dat spreekuur. Ook de terugweg verliep zonder problemen. Met dank aan Johan Hassels Mönning.

Ongeveer tien dagen later moest het ziekenhuis grotendeels ontruimd worden op bevel van de Duitsers. De patiënten werden op brancards, geplaatst op bakfietsen, naar hun huisadres gebracht. Ook van deze wijze van vervoer moest moeder gebruik maken. Maar gelukkig, ze was weer thuis. De families van zowel vader- als moederskant waren stand by om alles weer in goede banen te leiden en dat is goed gelukt.

De op één na jongste was tijdelijk ondergebracht in het gezin van tante Marie, een zus van vader en de jongst geborene bij tante Dien, een zus van moeder. En dan was er nog tante Miena, die naast ons woonde. Naastenliefde en mantelzorg stonden in die jaren al hoog in het vaandel.

Het Gerardus Majellaziekenhuis aan de Oldenzaalsestraat in Hengelo.

Noot

De foto van de familie Vaalt is door de auteur ter beschikking besteld. De foto van het Gerardus Majellaziekenhuis is afkomstig uit de Beeldbank van de gemeente Hengelo, met dank aan Niels Bakker.

De winkelhaak

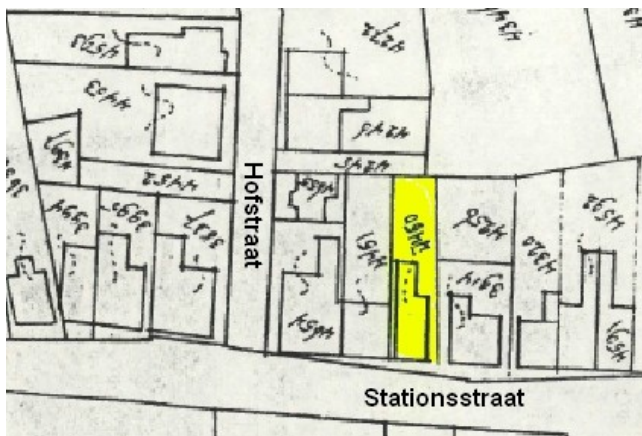
Henk ten Thije

We woonden aan de Stationsstraat nummer 30 in Borne. Een winkelpand naast de meubelzaak Huiskes, nu Alkoof. Het pand waar wij woonden, werd later door Huiskes gekocht en bij zijn zaak aangetrokken. Aan de andere, de 'Deldense' kant, was een brede gang en dan kwam de winkel en werkplaats van Follie Stubbe, een rijwielhandel. In dit pand zat later Bloemenmagazijn 'de Anjer' en op dit moment de dierenpeciaalzaak 'Jumper'. Aan de overkant 'het badhuis'. In onze winkel was niets meer te koop. Mijn vader had, door gebrek aan aanvoer van textiel, de koper niets meer te bieden. De winkel stond leeg.

Het was 3 april 1945, de dag van de bevrijding zoals later bleek, dat mijn vader en moeder in de keuken met zorgelijke gezichten uit het zijraam keken, richting Delden. Boven de werkplaats van Stubbe zag ook ik toen dat dikke rookwolken opstegen naar de hemel. Ik hoorde mijn vader zeggen: "De Refined staat in brand, nu kan het niet lang meer duren". De Refined was een oude leegstaande fabriek direct over het spoor, waarin de Duitse Wehrmacht allerlei rijdend materiaal had opgeslagen.

Behoedzaam gingen mijn ouders naar de woonkamer, die direct achter de winkel lag en schoven de suitedeuren, die de winkel van de kamer scheidde, voorzichtig enkele centimeters van elkaar. Zo konden we via de grote etalageruit direct op de Stationsstraat kijken. Wat we zagen verhoogde de spanning bij mij en bij mijn ouders. Bij die spanning was ook een zweem van hoop, want nu kon het niet zo lang meer duren, had mijn vader immers gezegd. Wat we zagen: Duitse soldaten met asgraue gezichten, sommigen met de pantservuist over de schouder, haastten zich te voet of op de fiets richting Stephanuskerk. Op de vlucht? Het geluid van zwaar geschut dat we al dagen hadden gehoord vanuit de richting Delden, kwam dichterbij, zo leek het.

Mijn vader schoof de suitedeuren voorzichtig weer tegen elkaar en zei op zachte, maar beslissende

In geel aangegeven de locatie van de woning Stationsstraat 30.

Ben (links) en Henk ten Thije.

toon: "We gaan in de kelder". Zo daalden we, mijn moeder met mijn kleine broertje Ben; ik als de oudste zoon (7 jaar) en mijn vader de trap af en de diepe kelder in. Dat deden we meestal als er gevaar dreigde en dan moesten we op last van mijn vader plaats nemen onder een zware ijzeren balk, die in de lengte door de kelder liep. Recht tegenover ons, op ongeveer 2.50 meter hoogte, bevond zich een flink kelderraam met dikke verticale tralies dat uitkeek op een smalle gang tussen de winkel van Huiskes en ons huis. Achter ons de vele planken met hier en daar nog een gevulde weckfles. Het was er behoorlijk donker en koud. Wachten was het parool. Meermalen klonken zware voetstappen door het smalle gangetje. Af en toe geschreeuw en steeds dat geluid van zware explosies in de verte. Soms kwam er een groot donker gezicht voor het

Voor INTERLOCK
Dames- en Heeren-ondergoed
 en voor een goede **Kous en Sok**
 naar
W. TEN THIJE
 Verder een prachtpartij **Wollen Jurkjes.**
Ziet de Etalage.
Koopt nu, het is Uw voordeel.

Advertentie in de Borsche Courant medio oktober 1939 van aanbod in de textielwinkel van vader Ten Thije. Toen gingen de zaken nog goed. In de oorlogsjaren is er steeds minder te verkopen en uiteindelijk staat de winkel leeg.

kelderraam en werd er iets geroepen. Mijn vader vroeg dan zacht: "Wat spreken ze, Duits of Engels?" Daar moest ik het antwoord op schuldig blijven, want als kind schrik je bij voorbaat al van schimmen en grote hoofden langs een kelderraam, gezien vanuit een donkere kelder. Mijn moeder werd, na een paar uren, ongeduldig en wilde de kelder uit om te zien hoe de toestand was. Met groot fanatisme lukte het me enige keren om haar tegen te houden en mijn vader was bondgenoot in dezen.

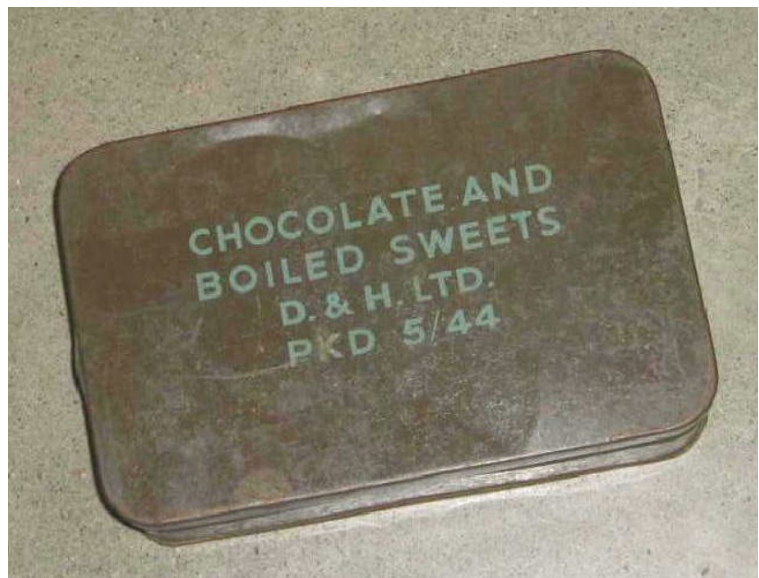
Na een aantal uren, toen ik bijna zeker wist dat ik Engels hoorde spreken, was mijn moeder niet meer te houden. Voorzichtig opende ze de kelderdeur en keek door de keukenramen naar buiten. Op datzelfde moment kwam buurman Follie Stubbe in een prachtig donkerblauw kostuum, de poort in, bij ons achter het huis. Mijn moeder en hij waren gelijktijdig bij de achterdeur en toen mijn moeder de deur geopend had, sprak hij de historische woorden die ik nooit vergeten zal: "Buurvrouw komt t'r toch oet, alns is a oranje".

Mijn moeder bedenkt zich geen seconde en dol van vreugde springt ze buurman Stubbe om z'n nek, kust hem spontaan en trapt hem en passant een winkelhaak van 10 bij 10 centimeter in zijn mooie donkerblauwe kostuum. Buurman Stubbe had dit kostuum in het begin van de oorlog gekocht en had altijd gezegd: "Op de dag van

de bevrijding doe ik dit aan". Uitgerend op die dag trapt mijn moeder er een winkelhaak in. Op straat gekomen zagen we vrolijke mensen met oranje getooid. We zagen geallieerde soldaten met gigantische vrachtwagens en tanks en de soldaten waren vriendelijk. Die avond sliep ik in met een vreemd gevoel. Alles wordt anders had mijn vader gezegd.

De volgende morgen werd ik vroeg wakker door het geluid van voorbijtrekkende tanks en ander materieel. We kleedden ons snel aan en plaatsden een aantal stoelen in de lege etalage van mijn vaders textielwinkeltje. Daar hebben we gezeten, vele uren lang. Mijn moeder, broer Ben en ik. Dat moet een komisch gezicht geweest zijn vanaf de straat, een moeder met twee kinderen in een lege etalage.

De soldaten waren aardig en zwaaiden. Enkelen brachten ons zelfs chocola in blikken doosjes. Waarschijnlijk is mijn liefde voor chocola daar ontstaan

Vergelijkbaar tinnen blikje dat in april 1945 door de Engelsen werd uitgedeeld. Het blik dat Henk kreeg, heeft zijn moeder nog jarenlang gebruikt als knopendoosje.

Hoe een Bornenaar de bevrijding beleefde

Een 14-jarige jongen van de Bleek

Drie april rond 11.00 uur. In de ochtend ontsnapten Duitse militairen, die door het ondergrondse verzet gevangen genomen waren en opgesloten zaten in de schuur van boer Schwering. Hoewel ik daar langs fietste, heb ik daar niks gezien. Wel waren de huizen van Harry van Harten aan de Deuringerweg in brand gestoken.

Ik was op weg naar de familie Joh. Kole om melk te halen. De melk droeg ik in een warmwaterzak op mijn borst. Op de terugweg naar huis kwam ik bij het watermachientje van de fa. Spanjaard drie mannen uit het verzet tegen die ik alle drie kende. Namelijk Johan Smienk, Gait Mulder (IJsco Mulder) en Jan Ligtenberg, kantonnieër bij de provincie. Zij waren alle drie bewapend met geweren. Inmiddels was het schieten rondom ons niet van de lucht. Zij kenden mij ook en zeiden: "Ga met ons mee, want wij gaan naar boer Meulenbroek." Ik antwoordde dat ik niet mee ging, maar terug naar huis wilde. Zij zeiden: "Je hebt ons niet gezien, noch gesproken." En ik antwoordde: "ik ken jullie niet, heb jullie niet gezien, noch gesproken." Later hoorde ik dat er beraad is geweest bij boer Meulenbroek om hulp van de Engelsen te vragen uit Hengelo of Oldenzaal.

Inmiddels fietste ik oud-Borne in en hoorde van Jo Hofstee (de Bakkuper), die later voor de Stichting '40-'45 werkte, dat de Duitsers richting garage Jansen waren gelopen en verder Borne in richting Refined achter het spoor aan de Deldensestraat. Daar ben ik achteraan gelopen tot de Oude Kerkstraat. Vervolgens voor de Oude Kerk langs en de Pietmanskolksschool en toen het paadje in richting café Rottink. Daar kon ik vanachter de schutting de Grotestraat overzien richting het gemeentehuis.

Snel over het erf van boer Scholten gestoken om vervolgens in de tweede schietpartij van die ochtend op De Bleek te belanden. Bij slager B. Morshuis op De Bleek kwam de heer C. Vonk aangelopen. Het regende niet, maar hij had een paraplu op en een karbiesje (mandje) aan de arm. Op hetzelfde moment kwam er bij Marsman (later woonde daar de familie Pol-Leijdekkers) een Duitse militair achter de ligusterhaag tevoorschijn en het schieten was wederom niet van de lucht. Vonk hield de geopende paraplu voor zich en riep steeds "nicht schies-

sen". Op dat moment kwam de dochter van kleermaker Meijerink uit de Oude Hengeloseweg aangelopen. De kruiwagen die zij duwde, liet ze pardoos los. Zelf viel ze in het portiek van schoenwinkel Van Steden. Toen de schietpartij begon, liet ik mij direct op de grond vallen. De mensen dachten dat ik door kogels was geraakt. Dat was gelukkig niet zo en kwam ik toch nog heelhuids thuis, met de melk. Want daar was het allemaal om begonnen. Moeder zei direct: "Nu is het mooi geweest, nu kom je niet meer buiten".

Van achter ons raam zagen we de hele dag Duitsers op de vlucht langskomen. Toen wisten we dat de bevrijding niet meer lang op zich zou laten wachten. Op een gegeven moment hoorden we de tanks aankomen. Ik keek daarom door het bovenlicht op de slaapkamer richting de Aanslagsweg en de Grotestraat. Voor het pand van textielzaak van H. Morselt stond een tank. Even later stonden de bevrijders op De Bleek. We zijn toen direct naar buiten gegaan. Zo goed en zo kwaad als het ging, hebben we gepraat met de Engelsen. Het was feest, eindelijk bevrijd!

De Engelsen trekken Borne binnen. Ze naderen hier het marktplein vanaf de Grotestraat.

Foto: Collectie gemeentearchief Borne, nr. 013939.

Hachelijke herinneringen

C. van Vilsteren en J.J. van der Woord

In 1995 is een groot aantal interviews gehouden in het kader van de tentoonstelling “En toen begonnen we opnieuw”. Deze tentoonstelling werd destijds georganiseerd bij gelegenheid van de viering vijftig jaar bevrijding. De organisatoren ervan wilden door middel van de interviews de herinneringen aan de bevrijding en de periode er na verzamelen van mensen die dit in Borne beleefd hebben. Een kleine veertig personen, in leeftijd variërend van 62 tot 90 jaar, waren bereid hun verhaal te laten optekenen.

Het hele verhaal van de Tweede Wereldoorlog is nog lang niet geschreven en het is de vraag of het ooit voltooid kan worden. Maar terug naar Borne, de bevrijding gezien door 40 paar ogen. Na lezing van alle verhalen blijken sommige gebeurtenissen scherp in de herinneringen gebleven te zijn. Juist wanneer het gaat over de periode van de Tweede Wereldoorlog valt op hoezeer in de loop van de tijd de grijsnuances worden aangebracht in de beoordeling van mensen en toestanden. Het beeld van de “foute moffen” en de “goede Nederlanders” bestaat niet meer. De tijd heelt niet alleen wonden, maar maakt kennelijk ook een genuanceerder beschouwing mogelijk. Vragen als: “Hoe heeft het kunnen gebeuren?” in combinatie met: “Hoe zou ik gehandeld hebben?” dragen hiertoe bij.

Na lezing van alle verhalen blijken sommige gebeurtenissen scherp in de herinneringen gebleven te zijn. Een aantal van die herinneringen laten we hierna de revue passeren; letterlijk in de woorden zoals ze in de gesprekken onder woorden zijn gebracht.

De verwarring van de derde april. Ineens waren ze er!

Bevrijding

“Toen kwam Adolf. Hij was hoofdofficier en was zelf ingekwartierd bij café Lindeboom. Hij heeft de landwachters opgehaald en ze tegen de muur gezet en hen voortdurend boven het hoofd geschoten. Een dag voor de bevrijding en toen waren de Duitsers er nog. Een motorrijder kwam aangereden met de opdracht om alles in brand te steken. Dat was Bevrijdingsdag 's middags. De Duitsers vluchtten in de richting van Delden en zijn daar nog beschoten en gevangen genomen. Twee goede Duitsers, Max en Erich, zijn na de oorlog nog een paar keer terug geweest in Borne; bij Lenferink en zo. Het waren

jonge mannen en als ze de Engelsen hoorden overvliegen, zaten ze te huilen, denkend aan hun vrouw en kinderen.”

“Vlak voor de bevrijding trokken steeds meer moffen weg. Wel hadden we regelmatig inkwartiering; 80 tot 100 moffen op de deel. Vader heeft in de paasnacht nog gesproken met de SS-commando. Waarom ze zo rustig slapen, terwijl de Engelsen al in de buurt waren? Vroeg in de morgen zijn ze weer doorgetrokken. Daarna kon de familie alles opruimen. De boel moest worden aangeveegd, omdat het Pasen was.”

Overall in Borne trokken ontmoedigde Duitsers zich terug, die intussen kans zagen nog wat 'mee te nemen' en op gevorderde wagens mee te voeren.

Foto's: collectie gemeentearchief Borne, links nr. 003806 en rechts nr. 012855.

“Toen de Engelsen binnenkwamen, reed er een Duitser op een motorfiets door de Abraham ten Catestraat, maar voor de winkel van slager Kuiper stond een Engelse pantserwagen. Hij zorgde dat ie wegkwam. De jongens van Smoors kropen achter de dikke stenen van de bakkersoven. Af en toe was er vuurcontact, maar de Duitsers gaven zich over. De krijgsgevangenen liepen door de Grotestraat en de burgers jouwden hen uit en spuwden hen in het gezicht.”

“Dan komen de Canadezen in de school. Ook ene Roger Creaton, die altijd over zijn moeder sprak. Als motorordonnans kon hij vanuit Duitsland allerlei spullen halen. En toen hij een jeep had, ook nog een naaimachine voor moeder. Hij hoorde bij de Grenadier Guards. Nog vlak voor de bevrijding kwamen er nog Duitse soldaten vragen om eten: “Wat muj?” Het waren drie soldaten die teruggingen naar hun heimat.”

“Op een middag kwam er een Canadese tank aan. Er waren nog Duitsers in de buurt. We gingen in een café op een rijtje liggen op de vloer, totdat we de tank weer weg zagen rijden. Er was geen schot gelost. Later kwamen er meer van die grote tanks en die kwamen achter ons bedrijf te staan. Dat waren de eerste Canadezen.”

“Toen kwamen de Engelsen vanaf Hengelo. Alles moest in huis blijven. Mijn moeder was verlamd en die ging met stoel en al de kelder in. Voor de zekerheid. Toen de Engelsen kwamen, waren de moffen nog niet weg. De hele nacht liep er een mof met een pantservuist om ons huis. Dat was vlak voor de dag van de bevrijding.”

“Toen kwamen de Canadezen. En toen kregen we stoet en Engelse thee; in die tijd hadden we geen brood. Op de Bleek hebben de Canadezen gestaan en bij Braakhuis. Ze stonden overal. En dan kregen we chocolade en soms slossen sigaretten. We waren nog jong en dat was wat. Maar er is niks gebeurd hoor.”

“We wisten dat de Canadezen binnen kwamen, dinsdag na Pasen op 3 april en 's avonds om half acht. Toen waren we glad gek en zijn we naar buiten gegaan. Achter de bevrijders aan. De Engelsen kwamen met de eieren uit de Boerenbond. Mevrouw Groothengel ging op de tank zitten en gaf de Engelsen een borrel. Er was bij ons een Engelse soldaat, Noel Saunders. Hij kon aan het geweer schieten horen of er een Engelsman of een Duitser schoot. De Canadezen kwamen met tanks; bij de Engelsen heb ik geen tank gezien.”

Militairen van het Dorset regiment met links BS-er B.A.J. Luiken tijdens de zuivering.

Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 011319.

Een Sherman Fireflytank in de Oude Almelseweg, hoek Grotestraat.

Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 013889

Borne is bevrijd, de vlaggen hangen uit. Mensen staan rijen dik in de Grotestraat te wachten op de dingen die komen gaan.

Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 003828.

“En dan is er de bevrijding. We gingen op zondagmorgen naar de kerk. De mis is aan de gang, als de pastoor zegt dat we naar huis moesten gaan vanwege de oorlogshandelingen. De Engelsen waren al in Beckum. Het werd meteen stil op straat. We zagen rijen moffen zich terugtrekken. Jan van de Pan riep om dat we na 14.00 uur niet meer op straat mochten zijn. De moffen liepen ongeorganiseerd met gestolen fietsen, paarden en wagens. Dan komt het bericht dat de tommies aankomen. De buurman gaat erheen, moeder en de kinderen moesten thuisblijven.”

“Op de bevrijding, op woensdagmorgen, was er mis. En na de mis begon de organist het Wilhelmus. En de hele kerk stond op om te zingen. Het mooiste wat ik heb meegemaakt. Pastoor Frank was dat, die deed de mis. Die was bij de ondergrondse. De Bie speelde op het orgel.”

“Die vrijheid was een belevenis. Gaan en staan waar je wilde. Niet zo beklemmend meer. Toen mijn man naar Borne ging, stonden er nog twee Duitsers aan de Oude Bieffel en die wilden hem toch nog de fiets afpakken. Maar bij Platenkamp stonden de Engelsen en die namen ze wel over.”

“Het gevoel van de bevrijding. Veel spanning viel van je af. De dochter was toen een kind. In het schaftgebouwtje van Spanjaard hebben ze toen gedanst. Wij mochten er niet in, want we waren nog

te jong. Maar ze waren net gek. Er waren allemaal soldaten. Ter Brugge en Meulenbelt stonden op de kolenschuur gek te doen en zakten erdoor.”

“Sommigen raakten verslingerd aan de Engelsen. Sommige verkeringen raakten er door uit. Er zijn ook wel huwelijken gesloten tussen meisjes en soldaten. Ook was er sprake van oorlogskinderen. Vader had het er moeilijk mee: de naaister verwachtte een kind van één van die geallieerde soldaten. Vader vond het van dat kind vanzelf niet zo erg. Alleen wel, dat hij straks dat kind niet kon verstaan!”

“Uit de witte woningen werd de vlag uitgestoken. Vader zag het en hij sprong hoog over de draad. Dan komen de Dorsets en 's avonds eten we plumpudding.”

Dan de bevrijdingsfeesten.....

Feesten

“Feesten. Het was één groot feest. Wat er met dat feest gebeurde? Buurtfeesten werden er ook gehouden. Moppen vertellen. Bernard Oude Wolbers, die kon dat ook goed. Er viel veel van de mensen af. Dansen deden we aan de Deldenerweg, bij de kruising van de Dunantstraat. Wie een instrument had, kwam er aan. Dat feest duurde een paar dagen. We gingen na de bevrijding weer uit. Ook naar kasteel Doorn, waar de Duitse keizer zou hebben gewoond. Je wist niet wat je zag.”

Het Marktplaatsplein is omgedoopt tot “Dorsetshireplein”. Op de Prinses Irenebank poseren Engelse militairen met inwoners. Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 007497.

“Er was feest op straat van zingen en zo. Feesten werden georganiseerd met de Canadezen. De Canadezen gaven dan koffie en thee. De Canadezen zijn hier het langst gebleven. We hadden dikke Sjakie en kleine Sjakie uit Canada. We hadden geen hinder van dronken kerels. Bij Eekers werd stevig gedronken. De meiden uit Borne werden gewaar-schuwd, omdat het met die soldaten gevaarlijk was. In de Grotestraat, bij Vonk, waren luidsprekers. Daar waren waarnemend burgemeester Van de Sandt en de commandant van het Dorsetregiment. Bij Blomberg werd een bordje onthuld en werd de markt het Dorsetplein.

Er was een tentje bij de Morseldijk. Er werd eigen-gemaakte drank gedronken; er was feest voor het huis van de burgemeester en bij de Ambachts-school. Toen werden de straten versierd. Veel oran-jespul. Er is een buurtvereniging opgericht. Die heeft nog lang bestaan.”

En dan de zuiveringen.....

“Verraders”

“Een paar dagen na de bevrijding zijn de NSB-ers en de landverraders opgehaald. Ik weet ook van die NSB-ers die goed waren; heel veel goed voor de onderduikers. Die ene boer, die lid was van de NSB was en veel onderduikers had. Die heeft ook maar enkele dagen vastgezet.”

“De NSB-ers werden uit hun huis gehaald en ook de moffenmeiden. Die werden naar de Boerenbond gebracht. De moffenmeisjes werden kaalgeschoren. Zoiets was heel erg; het waren geen sletten. Dan moesten ze met de handen in de nek rondjes lopen en werden ze door de omstanders uitgejouwd. Dan komt de Bornse Harmonie met achter hen de NSB-ers en de moffenmeisjes. Wat eigenlijk niet orde was. Je kon alles tegen ze zeggen wat maar lelijk was. Wat eigenlijk ook niet kon.”

“Vrijwilligers bewaakten de NSB-ers. Eerst in de steenfabriek, later in de Ambachtsschool. Dat was mooi werk na al die spanning. Je kon ze hard aanpakken, maar dat gebeurde niet lijfelijk. Ze hadden ons eerst onderdrukt, nu zijn wij aan de beurt. Dat was goed werk. Anderhalf jaar heeft hij die landverraders bij de boeren laten werken. Als hij thuis kwam zat hij onder de vlooiën. Maar het verdiende ontzettend goed.”

Maar ook de gewone dingen van het leven werden weer opgevat.....

Dagelijks leven

“Feesten deden ze in Borne. In Zenderen waren er niet zoveel. Ach, er veranderde niet zoveel vlak na de oorlog met de winkel en zo. Van de bevrijding weet ik weinig. Ik heb er weinig last van gehad. De eerste van ons is in 1943 geboren. De twee meisjes zijn direct gestorven. Dat was net na de oorlog.

Toen had de vrouw suikerziekte en dat wisten we toen niet.”

“De burens keken gek op, toen na de Bevrijdingsdag de onderduikers weer boven water kwamen. Ze wisten van niets. Zelfs haar getrouwde zus wist, zoals de bedoeling was, nergens van.”

“Buurman Hendriks merkte pas na een kwartier dat Donald de Leeuw sr. naast hem stond. Hij had niet geweten dat er vijf joden naast hem hadden ge-woond.”

Dankbetuiging

Het is ons een behoefte om ook langs deze weg onze grote erkentelijkheid en dankbaarheid te betuigen aan de familie H. A. BOS, Bornerbroekscheweg 9, alhier, alwaar wij vanaf 4 November 1941—3 April 1945, onder dikwijls zeer moeilijke omstandigheden, een gastvrij onderdak hebben gevonden.

Voorts aan de familie VAN DER WEES—VAN BRAKEL, Van Lennepstraat 7, Zwolle, die ons zoontje JOKE vanaf 1 September 1942 tot 14 April 1945 als hun eigen kind hebben verzorgd.

DONALD DE LEEUW
LIES DE LEEUW—
LIEVENDAG.

Bron: In verdrinking, verzet en vrijheid, pag. 129.

“Over de slachtoffers van de oorlog werd er na de oorlog veel gepraat. Over die jongen van Oonk van de Oonksweg, die op de Grebbeberg is gesneuveld. Brassier, die ze doodgeschoten hebben en Van Dijk, bedrijfsleider bij Lievenboom. Vonk hebben ze op een zondagmiddag doodgeschoten. Toen het landkruis werd geplaatst liep toch heel Borne uit. Iedereen had wel wat meegemaakt en iedereen was druk met zichzelf.”

“Direct na de oorlog was er wel degelijk een gevoel van saamhorigheid. Dat werd dan geleidelijk aan minder. De eerste verkiezingen hebben dat wat meer in de hand gewerkt. Eigen motieven gingen een rol spelen en dus ook de daaruit voortkomende tegenstellingen. In Borne was het tegengestelde denken nooit zo groot geweest. Op de boer, dus in in de noaberschap werd er geen onderscheid gemaakt tussen rooms-katholieke boeren en anderen.

En achter het spoor dan? Daar kwamen eerst de Drenten en vrij kort na de oorlog nog meer. Velen van de Drenten waren protestant en vanuit die hoek werden ze goed geholpen. Er waren verder weinig contacten met de mensen van over het spoor. Op de boerderij was het te druk.”

“En dan gingen we naar Hertme of naar Saasveld om wat te schieten en zo. Ook wisten we wapens in een vijver achter het patersklooster op Weleveld. Lichtkogels namen we mee en sloegen we er met een voorhamer op en dan begonnen ze te branden. Een keer sloegen we op een dergelijke patroon en we hoorden een klap. Er schoot een kogel dwars door de schuur. Toen hebben we het nooit meer gedaan.”

“In september gingen we weer naar school. De scholen waren door de Engelsen bezet. Dus maakten ze noodlokalen bij Liedenbaum, bij De Meijer en in de jodenkerk. Er was weinig toezicht, dus werd er nogal eens gespijbeld. En dan werd er weer met de wapens ‘gespeeld’.”

“Met een vrachtauto zijn we toen elke dag naar Almelo gebracht. Het duurde lang voor de treinen weer geregeld reden. Je kon na de oorlog mondjesmaat, of met de taxi, of met de bus; vanwege de benzine. Die bus bijvoorbeeld kwam van Ter Haar in Borne.

Vervoer was er niet. Op een gegeven moment komen er zes Chevrolet pick-ups naar Nederland en ons bedrijf kreeg er ook één van. Dat was in augustus 1945.”

“Lang was alles nog op de bon. Soms liep je de hele dag door Borne en kwam je thuis met een leeg mandje. Want er was nog niets. Brood kregen we van de Canadezen. Die zijn nog een paar maanden gebleven; de Engelsen moesten naar de Duitsers heen.”

“Voor groente en fruit moest je de boer op. Met het hele spul gingen we erop uit. Maar gebrek hebben we na de bevrijding niet gehad. We hadden één paar schoenen voor vier man, zo gezegd. Knoef zat op het distributiekantoor en we hebben toen een paar schoenen aangevraagd. Maar we kregen geen paar schoenen, omdat ze ons in de kerk hadden gezien, mét een paar schoenen. En dat was Knoef, en dat was ‘t. Bij Smits kreeg je nog wel eens een lap. Spanjaard begon weer te draaien, vlot na de bevrijding. Stroschoenen hadden we van gevlochten stro. Die waren zo kapot. Klompen, die droegen we.”

“Een probleem was de groei van het aantal niet-Bornsen. Later werd de verhouding wel wat beter. Ze praatten je van de stoel af en gingen er zelf op zitten. Het lag echter veel aan de Born-

Een groep feestvierders tijdens Bevrijdingsdag op 31 augustus 1945 bij de Prinses Irenebank op het vrolijk versierde Dorsetplein.

Foto: collectie gemeentearchief Borne, nrs. 003530.

Inwoners van de Lantmanstraat tijdens Bevrijdingsdag, de zussen Meulenbroek. Van links naar rechts: Marie, Annie, Mini en Gerda.

Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 010057

Eén van de wagens uit de optocht op Bevrijdingsdag. De foto is genomen in de Morseldijk met het zicht naar de Grotestraat, op de achtergrond het pand van Deterd-Kremer. Praalwagen met "Prinses Juliana (Marie Oude Kamphuis), Prins Bernhard (Hendrik Oude Kamphuis) en de prinsesjes Beatrix (Annie Pauwe), Irene en Margriet (Marietje Pauwe).

Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 002826.

sen zelf. Mensen in Borne hingen vroeger als klitten aan elkaar. Met de opkomst van de welvaart ging dat achteruit, evenals het geloof in God.”

“Ze was al lid van de Arbeiderszangvereniging ‘De stem des volks’. In 1942 is het koor gestopt, omdat ze weigerden deel te nemen aan de Cultuurkamer. Ook direct na de oorlog bleven de verhoudingen als van voor de oorlog: rooms katholiek werkt bij rooms katholiek.”

“De Leeuw vertrok naar een woning aan de Oude Deldenseweg, naar een huis van een NSB-er. Enkele weken na de bevrijding begon hij een vleeswarengrossierderij aan de Abr. ten Catestraat, achter het huis van Zilvermit. Achter het erf stond een koeienstal. Die hebben ze zelf uitgebroken en met kartonpapier een plafond en muurtjes gemaakt.”

“Huisvesting was een ramp. Vader was voorzitter van de woningbouwvereniging en wethouder. Enige honderden wilden een woning hebben. Gerard Kuipers heeft snel willen bouwen. Het eerst in “de Kemp”, daarna de Duivenstraat: de duplexwoningen. Ook was er inwoning, waarbij delen van woningen werden gevorderd, wat veel ruzies opleverde.”

“Ze trouwden kort na de oorlog en kregen een kamer in de buurt. Bij Manna Mulder, voor wie ze ook moesten koken. Ze hebben totaal bij zeseneenhalf jaar ingewoond en toen kregen ze een huis in de Von Bönninghausenstraat. Daar werden de tonnetjes al door de gemeente geleegd.”

“Na de bevrijding was er een mooie zomer en toen de winter kwam, ging alles wel veel beter.”

Gedurende de periode van inkwartiering knopen Canadese soldaten contacten aan met de bevolking. De hier afgebeelde Gerry Grant maakte veel foto's in Borne. Hij liet ze afdrukken bij drogisterij Morselt en nam ze mee naar Canada. In 1995 bracht hij de foto's weer mee naar Borne. Deze foto hing destijds ook op de tentoonstelling. Bezoekers herkenden de rechter vrouw als Annie van Steden.

Verschiede soldaten van het 52^e regiment van de Canadian Grenadier Guards waren ingekwartierd bij Bornse gezinnen. Bij de familie Evers-Protzmann aan de Deldensestraat 30 verbleef Frank McNeil. De foto is gemaakt in de moestuin achter de woning. Van links naar rechts: zoon Evers, Frank McNeil, mev. Evers-Protzmann, dochter Rina Evers en vader Marinus Evers. Het regiment vertrok begin september 1945 uit Borne. Foto: collectie gemeentearchief Borne, nr. 012634D.

Het is opvallend hoezeer de herinneringen aan het dagelijks leven in het eerste naoorlogse jaar zijn weggezakt. Komt het omdat alles als ‘normaal’ werd beschouwd of moest worden beschouwd? Komt het omdat de terugkeer naar de vooroorlogse verhoudingen een desillusie betekende, die je je maar liever niet herinneren wilt? Of komt het omdat de zorg voor het dagelijks leven als snel werd overschaduwd door andere gebeurtenissen die een claim op de aandacht legden.

Net zoals in 1995 is er opnieuw een tentoonstelling. Misschien en hopelijk roept een bezoek aan deze tentoonstelling allerlei vragen en herinneringen op, die bijdragen tot een gedetailleerder beeld van de tijd, waarin we opnieuw begonnen.....

Bevrijding 1945: daarna crashte er nóg een vliegtuig in Borne!

Jan F. Deckwitz

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd ook Borne geconfronteerd met het geweld van de militaire luchtvaart, zowel van Duitse als van geallieerde zijde. Aanvankelijk waren dit jachtvliegtuigen, maar in de tweede helft van de oorlog waren het ook de grote en zwaardere bommenwerpers. Luchtgevechten waren steeds meer aan de orde van de dag met gevolg dat er ook vliegtuigen neerstortten. In de gemeente Borne kwamen negen vliegtuigen neer.

Na de bevrijding in april 1945 werd het wat rustiger in het Bornse luchtruim. Er moest orde op zaken worden gesteld onder militair bestuur. De bestuurders, soldaten en vliegeniers, kwamen enigszins tot rust, voor de controle en bewaking werden vliegeniers en bemanning op verschillende vliegvelden gestationeerd. Voor Borne kwam de bevrijding in april 1945 maar op 6 juli 1945, crashte alsnog hier een Spitfire van de RCAF neer. Wat was er gebeurd?

Een zoektocht

Het was Gerrit van Wezel die in het vroege voorjaar van 2014 naar mij opmerkte dat niet alle vliegongevallen in Borne waren vastgelegd en beschreven. In het daarop volgende gesprek vertelde hij mij dat er in de zomer van 1945 in Borne een Spitfire was gecrasht. Hij herinnerde zich vaag dat hij op de fiets was gesprongen om te gaan kijken. De kist was ergens, op de grens van Borne en Hengelo, tegenover boerderij Kolthof neergekomen, de piloot werd dood aangetroffen nabij het erf van de boerderij van Ter Keurs.

In de gemeentearchieven van Borne en Hengelo was niets over het ongeval te vinden. In het archief van de gemeente Hengelo vond ik na lang zoeken, in de dagrapporten van de politie¹ van 6 en 7 juli 1945, een korte mededeling dat er aan de Oude Hengeloseweg, op de grens van Borne en Hengelo, een vliegtuig was neergekomen. De bovenleiding van een elektriciteitsmast was geraakt, waardoor de elektriciteit in de buurt was uitgevallen. Zowel "Het Vrije Volk" als "De waarheid" van 7 juli 1945 berichtten over het ongeval. In volgende dagrapporten van de politie wordt niets meer gemeld over het ongeval.

Bij de "Studiegroep Luchtoorlog 1939-1945" (SGLO)² kreeg ik aanvullende informatie over het ongeval. Het ging om twee vliegtuigen van de RCAF die beide waren neergekomen. Navraag bij militaire instanties leverde in eerste instantie niets op. Bij het NIMH³ in Den Haag is een verzamelrapport aanwezig waarin wordt aangegeven dat het ging om twee vliegtuigen van het type Spitfire MK XIV van de RCAF (Royal Canadian Air Force). In dit verzamelrapport wordt verwezen naar het militair archief in Londen. Je denkt, wat is hier aan de hand: twee vliegtuigen, waar is dan het tweede vliegtuig gebleven? Bij het militair archief in Londen werd ik doorverwezen naar "Library and Archives" in Wellington, St. Ottawa⁴ in Ontario (Canada). Via de website van dit archief en via vele mailtjes kreeg ik eindelijk meer informatie.

Mededeling van de crash in "Het Vrije Volk" van 7 juli 1945.

Een terugblik

De Tweede Wereldoorlog was ten einde: het Verkennings- en Photosquadron 414 van de RCAF (Royal Canadian Air Force), dat ook aan de invasie op D-day had deelgenomen, werd op 8 mei 1945 tijdelijk gedetacheerd op vliegveld Lüneburg (Dld), ca. 50 km ten zuidoosten van Hamburg. Hier konden vliegers en bemanning even bijkomen van het oorlogsgeweld. Tot 4 april 1945 had het squadron gevlogen met de "Typhoon" en de "Mustang P51", beide Amerikaanse kisten. Hierna werd het 414-squadron uitgerust met de Britse Spitfire MK XIV, een vliegtuig met groter vermogen en hogere snelheid. Op vliegveld Lüneburg had de bemanning nu de gelegenheid om met dit nieuwe vliegtuig controlevluchten te maken en uitgebreid te oefenen. Voor

specifieke schietoefeningen vloog het squadron eind juni 1945 naar de vliegbasis Warmell Dorsetshire in Zuid-Engeland en verbleef hier ruim een week. Op 6 juli zou het squadron weer terugkeren naar de (tijdelijke) thuisbasis Lüneburg⁵.

De terugvlucht

Het 414-squadron bestond uit 13 vliegtuigen, Spitfires MK XIV. Op 6 juli 1945 maakte men zich gereed om via vliegveld Eindhoven terug te keren naar Lüneburg. Het eerste deel van de vlucht van Warmell naar Eindhoven, ruim 600 km, verliep zonder problemen, alhoewel het zwaar bewolkt was. In Eindhoven zou een tussenstop worden gemaakt om de kisten bij te tanken en de meteo te raadplegen voor het laatste deel van de vlucht naar Lüneburg.

De squadronleader *S/C J. B. Prendergast* liet zich in Eindhoven door de meteorologische dienst informeren over de te verwachten weersomstandigheden voor het laatste deel van de vlucht van Eindhoven naar Lüneburg. Nog zo'n 450 km, die naar verwachting een goed uur in beslag zou nemen.

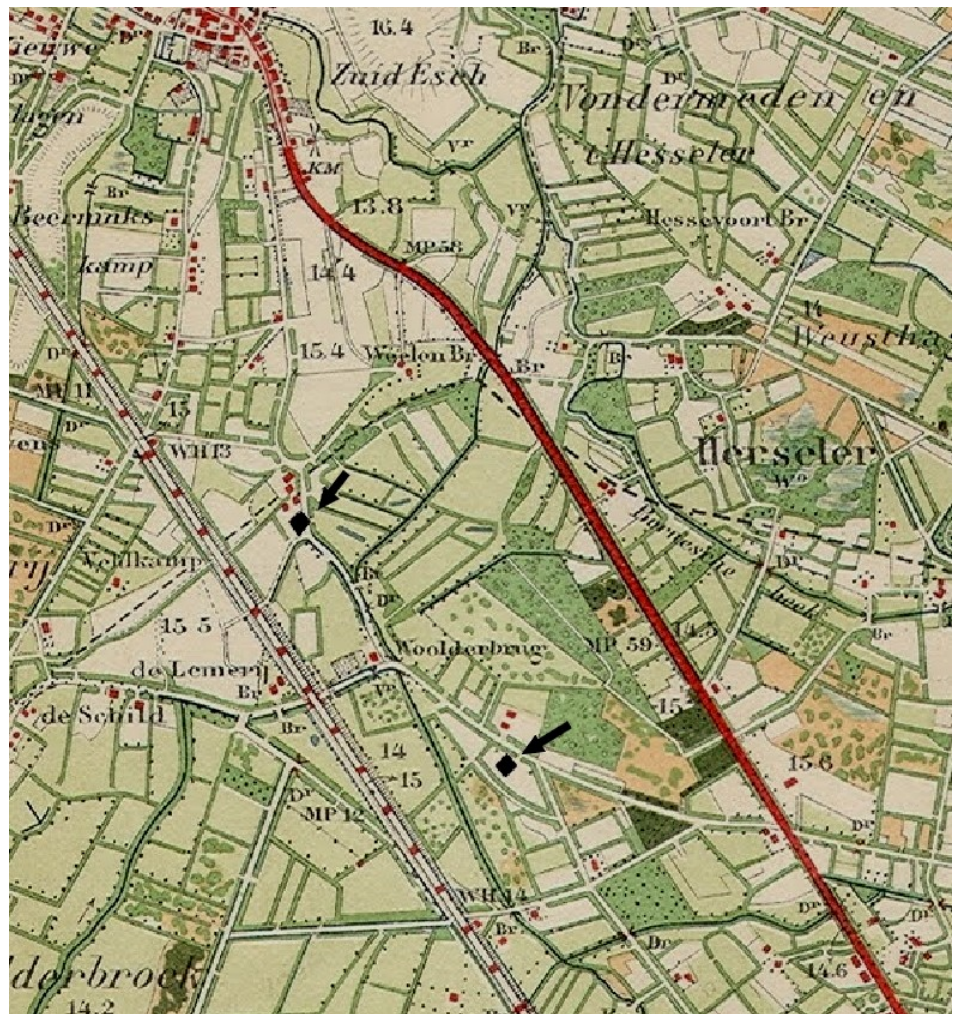
De meteo gaf voor de 6^e juli 1945 een dagtemperatuur van ca. 17 °C, veel bewolking, windstoten en regenbuien. De wolkenbasis lag op 250 m en een zicht van ca. 500 m. Boven de 3500 m zou het zicht ca. 5 km zijn. Mogelijk zou er in de omgeving van de Achterhoek plaatselijk sterke rukwinden kunnen optekken met heftige regen. De *S/C* besloot het squadron op te splitsen in drie groepen: "Red" met vijf vliegtuigen, "Yellow" en "Blue" elk met vier vliegtuigen. Groepsgewijs zou men naar Lüneburg vliegen. Als men onderweg problemen zou krijgen, zou men individueel terugkeren naar Eindhoven.

Ca. 15.15u vertrok de groep "Blue" van Eindhoven. *Flt. Lt. Ronald W. C. Davis*, als groepsleider, vloog vooraan, achter in de formatie vloog *F/O William J. Hanna*. De opdracht was het eerste deel van de vlucht tot aan de Rijn laag met grondzicht te vliegen om bij buien in zicht naar grotere hoogte te gaan. Tijdens de

klim naar 8000 ft (ca. 2400 m) verliet *F/O Hanna* plotseling de formatie. Na een radio-oproep werd geen antwoord verkregen. Men veronderstelde dat Hanna terugvloog naar Eindhoven. Kort hierna werd de gestelde vluchthoogte van 2400 m bereikt, toen plotseling ook de groepsleider Davis met een scherpe bocht van de formatie wegvloog. Binnen de kortste keren was hij uit het zicht in de wolken verdwenen. Op een oproep gaf hij geen gehoor; na vijf minuten volgde weer een oproep, men kreeg echter geen gehoor. De twee overgebleven vliegtuigen uit de groep "Blue" kwamen laat in de middag op Lüneburg aan. Ook de twee andere groepen, "Red" en "Yellow", kwamen ongeschonden binnen.

De verloren vliegers

Van de vlucht van *F/O William J. Hanna*⁵ hebben slechts enkele, in Hengelo wonende en niet met naam genoemde getuigen op de grond, een verklaring afgelegd. De kist kwam met hoge snelheid schuin naar beneden waarbij deze om zijn as tolde. Ook was er sprake van bliksem maar of de kist geraakt is, is nooit duidelijk geworden. Toen de vlieger

Locaties waar de vlieger *F/O W. J. Hanna* in Borne en zijn kist in Hengelo, aan de Oude Hengeloscheweg, neerkwamen (kaart: Hengelo 1940). De Woolderbrug, tussen de twee ongevallocaties, is beter bekend als "Klaas-op-de-brug".

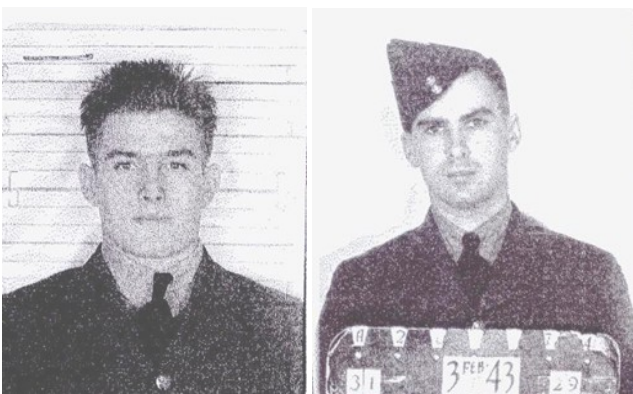
onder de wolken kwam, heeft hij geprobeerd zich te redden met zijn parachute, maar hij zat te laag om hiervan gebruik te kunnen maken. Voordat de chute zich kon openen, stortte hij neer in een roggeveld nabij een afscheidingsheg van boerderij Ter Keurs aan de Oude Hengeloseweg in Borne. De 22-jarige, in Toronto geboren vlieger, werd hier dood aangetroffen. Men constateerde vele botbreuken, zelfs zijn schedel was op verschillende plaatsen gebroken.

Zijn vliegtuig boorde zich enkele honderden meters verder in de grond op een aardappelveld aan de Oude Hengeloseweg, tegenover de boerderij van Kolthof. Later vond men de motor hier op meer dan 2 meter diepte onder de grond terug. Resten van het vliegtuig werden verspreid, bij de inslag verbrandde het hoofddeel. Er was weinig van de kist overgebleven. Tijdens het neerkomen had het vliegtuig nog een bovenleiding van een elektriciteitsmast losgetrokken, de buurt kwam hierdoor een dag zonder elektriciteit te zitten.

F/O William J. Hanna werd enkele dagen later met militaire eer begraven op de Oosterbegraafplaats⁶ in Enschede.

Wat de 24-jarige, in Toronto geboren, Flt. Lt. Ronald W. C. Davis, is overkomen is nooit duidelijk geworden. Hij werd met zijn kist verbrand en uitgebrand teruggevonden nabij Ammeloe (Dld), een gehucht 5 km noordoostelijk van Vreden (Dld) en 6 km van Rekken (NL). Het was duidelijk dat hij met hoge snelheid was neergekomen. Van zijn lijk restte nog slechts een deel van zijn schedel.

Flt. Lt. Ronald W. C. Davis vond zijn laatste rustplaats op de "Reichswald Forest War Cemetery"⁷ in Kleef (Dld).

Links Flt. Lt. Ronald W. C. Davis en rechts F/O William J. Hanna.

Het graf van F/O William J. Hanna op de Oosterbegraafplaats in Enschede. Naast deze grafsteen is een kleine steen geplaatst met het opschrift: "In loving memory of Jack age 22 yrs. Mother, Dad and friends". Veelzeggend, nietwaar?

Noten

- ¹ Politie dagrapporten Hengelo 6 en 7 juli 1945: gemeentearchief Hengelo(O).
- ² Zie website www.studiegroepvluchtoorlog.nl
- ³ Aircraft accident investigation and reporting / by Frank G. Andrews. NIHM (Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag).
- ⁴ "Library and Archives Canada", Wellington St. Ottawa, Ontario. Report RG24 volume 27682 file Hanna W J (J43323). Report RG24 volume 25177 file Davis R W (J23818).
- ⁵ Zie Google Earth "Lüneburg, Duitsland". De contouren van het vliegveld zijn nog duidelijk te zien.
- ⁶ "Oosterbegraafplaats", Noord Esmarkerrondweg, Enschede.
- ⁷ "Reichswald Forrest War Cemetery", Grunewaldstraat, Kleef (Dld).

Een e-mail uit Canada

Anja Tanke

Het is eind december 2011 als de gemeente een e-mail ontvangt van de Nederlandse ambassade in Ottawa. Dat gebeurt toch niet iedere dag. Wat zou hiervan de reden zijn?

Een vlag met een verhaal

Na lezing van de e-mail blijkt dat de ambassade een bijzonder verzoek heeft ontvangen van directeur Terry Whitty van de Army Cadet League. Deze organisatie beheert onder andere het museum van de Canadian Grenadier Guards in Montreal. Juist ja, dit legeronderdeel was betrokken bij de bevrijding van ons land. De directeur wil graag in contact komen met 'de stad Borne' in Nederland, want dat is hem niet gelukt. Maar voor de ambassade is het uiteraard geen enkel probleem.

is het eindelijk zover. De Engelsen bevrijden Borne die al snel gevolgd worden door de Canadezen. Het 52^e regiment vestigt haar hoofdkwartier in *Het Witte Huis* op de hoek van de Grotestraat / Prins Bernhardlaan. Voor de soldaten zijn onder andere slaappleaatsen ingericht in de basisschool op De Bleek. Tevens zijn soldaten ingekwartierd bij Bornse gezinnen.

Symbool van overwinning op de Duitsers

De Duitsers zijn op 3 april in alle haast vertrokken onder achterlating van allerlei spullen. Op enig moment vinden de Canadezen een Duitse vlag met hakenkruis; hét symbool van de overheersing en alle ondergane ellende. In de euforie van de overwinning plaatsen een aantal Canadese soldaten en Bornenaren hun handtekeningen op de vlag. En zo wordt deze vlag een symbool van overwinning op de vijand. In september vertrekken de Canadezen. De vlag wordt door de Canadese ondertekenaars meegevoerd naar Canada en belandt uiteindelijk, via de weduwe van één van de ondertekenaars, in het legermuseum.

*Vitrine in het museum van de Canadian Grenadier Guards in Montreal. Centraal de vlag met 26 Canadese en 6 Nederlandse handtekeningen.
Foto: Terry Whitty*

Uit de e-mail blijkt dat in het museum van de Canadian Grenadier Guards een vlag wordt bewaard die Canadese militairen als oorlogsbuit vanuit Borne hebben meegevoerd naar huis. Het symbool op de vlag is afschrikwekkend genoeg: het hakenkruis. Waarom zou je een dergelijke vlag toch willen tentoonstellen in een Canadees legermuseum en waarom zou de directeur van het museum er vragen over hebben? Het wordt al snel duidelijk.

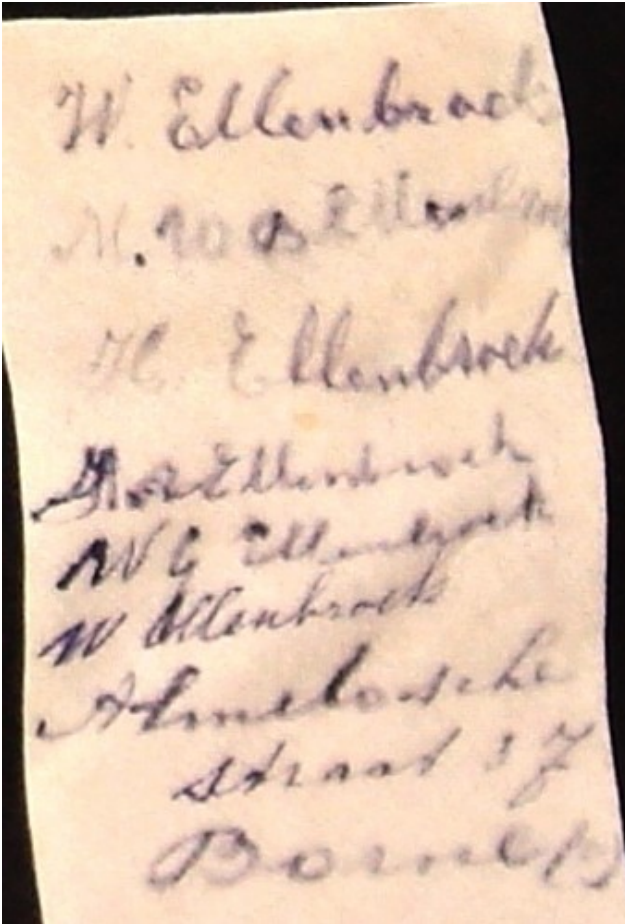
Canadezen in Borne

De bevrijding is daar. In de avond van 3 april 1945

De handtekeningen

Voor het museum is de gehele verbeelding van de door de Guards geleverde strijd in de Tweede Wereldoorlog een belangrijk onderdeel. De vlag hoort hierbij, te meer omdat er handtekeningen op staan van de belangrijkste militairen in het regiment waardoor deze vlag op zich ook een belangrijk deel van de collectie vormt. De meest prangende vragen die bij Whitty leven, zijn: *“Wie zijn de Bornse ondertekenaars en wonen er nog naziën in Borne die nog over informatie beschikken?”*

Na bestudering van de handtekeningen en enig gepuzzel blijkt dat de achternaam van alle Bornse ondertekenaars Ellenbroek is. Dan is het niet zo moeilijk meer. Met behulp van het bevolkingsregister wordt duidelijk wie het zijn. De familie Ellenbroek woonde destijds aan de toenmalige Almeloschestraat 37, nu Grotestraat 236.

Het lukt om in contact te komen met twee familieleden. Dankzij hun medewerking komen prachtige foto's uit het familiealbum tevoorschijn, waarop een aantal Ellenbroek familieleden staan afgebeeld met Canadese ondertekenaars. Dan blijkt ook dat sommigen van hen waren ingekwartierd bij de familie.

De familie Ellenbroek poseert met bij hen ingekwartierde Canadese soldaten in de moestuin achter de woning.

Van links naar rechts: Willem Ellenbroek, Marie Ellenbroek, Manna Ellenbroek, Mien Ellenbroek en Herman Ellenbroek.

Op de voorgrond: van links naar rechts: sergeant Alf Dugard, sergeant John Getty en waarschijnlijk colour sergeant F.G. Atkinson. (Met dank aan Terry Whitty).

Links een uitsnede van de vlag. Van boven naar beneden de handtekeningen van:

*W. (Willem) Ellenbroek (*1882 - †1965)*

*H.A. (Herman) Ellenbroek (*1916 - †1999)*

*M.W.B. (Marie) Ellenbroek (*1920 - †2001)*

*W.G. (Mien) Ellenbroek (*1923 - †2005)*

*H.B. (Manna) Ellenbroek (*1910 - †2000)*

*W.G. (Willem) Ellenbroek (*1918 - †1978)*

Enige tijd later wordt een e-mail gestuurd naar directeur Whitty met alle informatie en foto's die dankzij de medewerking van de familie bijeen is gebracht. Een langgekoesterde Canadese wens wordt hiermee vervuld.

Een bezoek aan Borne en Holten

Het verhaal is nog niet helemaal af. In september 2012 komt Whitty naar Amsterdam voor een symposium. Dan ligt Borne wel heel dichtbij. Hij leent een auto van de Nederlandse organisatie en reist af naar Borne, waar hij hartelijk ontvangen wordt door de familie en vervolgens wordt rondgeleid in de Grotestraat. Er is ook nog tijd voor een bezoek aan de Canadese begraafplaats in Holten.

Waar een e-mail uit Canada allemaal toe kan leiden.....

Weej nog

F. Klein Teeselink-Groteboer

Zoere jaoren

Weej nog van dee zoere jaoren
Weej nog van den schrik en angs
As der stiekum argens bod kwam
Kot bie j zint 'de greunen' gangs.

Weej nog van de SS-ers
En dee lilke SD
Det dee zoo mar oonze maansleu
In de auto nömmen mee
Det ze eer in 'n nekken scheuten
Leën ze eer dan mar argens too.....

Weej nog van 'de Woeste Hoeve'
Vucht en Amersfoort en zoo
Weej nog van het bombarderen
Meensen dood en huze vot.

Weej nog van V-een en twee,
Wat maken die nen hoop kapot.
Weej nog van det fietsen vodderen
Zo waaj zonder fietsepee
En dan al dee pere en wagens
Wat nöm oons den mof wat mee!

Weej nog van die vette varken
Dee ze stöllen bie den boer.
Weej nog van dee slimme stoete
Dee zo weekrig was en zoer.

Weej nog van dee duusternisse
Gin lanteern was der an
En in huus deew mar van armood
Onze ollielichte an.

Weej nog van dee hongertrekkers
Bleudte in den dikken snee.....
En dan nöm nog mangs de landwach
Eer armzalig betjen mee.

En zo kan 'k nog lange deurgoan.
Mar 'k scheie uit veur disse keer.
Tooken wekke dook ok weej nog
Mar dan heel, heel aandere weer.

Mooie daege

Weej nog van dee mooie daege
Van vergangen joar april
Toen de Canadezen kwammen
Met det grote zwore spil.

En met al dee knappe maansleu
Dee zo hoge stunnen door.
Met eer lachende gezichte
En eer musken op één oor!

Weej nog dew de vlagge uitstökken
En dew reupen "Wie zint vriej!"
En 't muziek begun te spöllen
En dew waan zo bliej, zoe bliej.

Det der karke was en dew door
Daanken oonzen leven Heer
En dew door 't Wilhelmus zungen
't Eigen, oale leedtjen weer.....

Weej nog, dat de onderdukers
Al moa reizen weer noa huus
En dat vülle jongs in Duutslaand
Weer 'vaarwel' zeer teeg'n de Pruus.

Weej nog dew wier buter mogchen
Net zo lange as 't oos mar lek
En dew 't veenster mar neer andeen
Umdat er toch gen mof mer kek?

Weej nog van deet eerste kopke
Echte koffie, echte thee!
't Was joa net of 'n engeltje oons
Zo mar wat op de tonge dee.

Weej nog van dee witte stoete
Foej dee kreeg'n te preuven pas
'n halven stoeten koej wal op, want
't was hoaste net of 't 'n taartje was!

Weej nog, dew weer suker kreeg'n
Thee? Hee? Moa zonder was't zon strop.
En 'n klein eetsien onder 'n kork ook!
Ja doar sukren wiej van op!

Leu al zint dan alle dinge
Nog neet zo as 't mut en heurt
Loaw mar dankbaar deenken, dat der
Völle goods ok is gebeurd.

Noot:

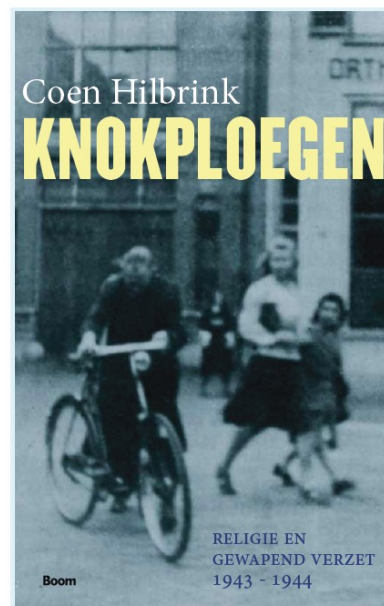
De auteur, mevr. Klein Teeselink-Groteboer
(*1921 - †2007), heeft beide gedichten in 1946
geschreven in Holtens dialect.

Boekennieuws

Jan F. Deckwitz

Titel : **Knokploegen**
Religie en gewapend verzet 1943 - 1944
 Auteur : Coen Hilbrink
 ISBN : 9789089534705
 NUR : 680
 Aantal blz. : 280
 Uitgever : Uitgeverij Boom, Amsterdam

***“Het is moeilijk je bij moordenaars, autodieven en gewapende roof-
 overvallers rechtschapen jongemannen voor te stellen. Welop-
 gevoed in een keurig kerks milieu en van kind af aan systematisch
 religieus opgevoed. Opgevoed met ‘gij zult niet doden’ en ‘gij zult
 niet stelen’. Gehoorzaamheid verschuldigd aan een overheid die
 God boven hen heeft gesteld, een God voor wie ze ooit, oog in oog
 met Hem, verantwoording zullen moeten afleggen over wat ze met
 hun leven hebben gedaan. Hoe konden zij, mannen van de Lande-
 lijke Knokploegen (LKP), ernstige ‘misdaden’ zoals het doden van
 mensen plegen? En hoe hebben ze die gerechtvaardigd?”***

Dit is de opening van de auteur in het voorwoord van zijn boek **“Knokploegen Religie en gewapend verzet 1943 – 1944”** en daarmee is het onderwerp bepaald. Wie waren de mensen in het verzet en tegen welke (religieuze) achtergrond werden hun activiteiten bepaald. Waren het *“terroristen” van de Landelijke Knokploegen? Vrijheidsstrijders, avonturiers, criminelen, helden? Wat dreef hen tijdens de Tweede Wereldoorlog tot gewapend verzet?”*

Historicus Coen Hilbrink, wiens vader en grootvader door de Duitsers werden vermoord, onderzocht de drijfveren van de in meerderheid protestantse LKP'ers.

Het eerste hoofdstuk van het boek gaat in op de thuissituatie van enkele verzetsstrijders waarmee een beeld wordt gegeven in hoeverre de huisgenoten betrokken waren bij de verzetsstrijder. De auteur schetst zijn eigen situatie in die tijd, hoe zijn moeder bij familie hoorde, dat haar man en schoonvader waren gefusilleerd. Zij bleef achter, zelf net 29 jaar oud, met twee zeer jonge kinderen.

Meestal was het toeval waarbij direct handelen noodzaak werd, waarbij mensen omkwamen of juist niet. Kwamen de verzetsstrijders hierdoor in ge-wetensnood? Hier wordt de Puttense moordzaak aangehaald, waarbij een Duitse officier werd ge-dood. Als vergelding worden zes mannen en een vrouw in Putten doodgeschoten. Ruim 600 mannen worden afgevoerd, komen in kampen, waar velen stierven. Het is gemakkelijk te stellen dat dit Gods wil was. Neen, de verzetsstrijders moesten ook met zichzelf in het reine komen. Dit is de kern van het dit hoofdstuk met vele voorbeelden, goed geschreven, onderbouwd en zeer lezenswaardig.

Vervolgens wordt de ervaring van de knokploegen beschreven en hoe op hun activiteiten werd ge-reageerd. De bezetter hanteerde tegen het einde van de oorlog ook grof geweld, waardoor verzets-helden vaak op verschrikkelijke wijze aan hun einde kwamen. De Nederlandse regering zat in de oorlogsjaren veilig in Engeland. Ze wisten het zo goed, hoe “men” in Nederland moest handelen. Hilbrink komt tot nieuwe bevindingen over de bedroevende rol van koningin Wilhelmina en haar ministers bij de samenvoeging van het gewapend verzet in Neder-land. De onverschilligheid van de bevolking, maar zeker ook vanuit de overheid, die na de oorlog geen of zeer weinig aandacht had voor de mensen van het verzet. Velen van hen verlieten daarom verbit-terd ons land om hier nooit meer terug te keren. Het onbegrip over de activiteiten en de inzet werden “het verzet” nauwelijks in dank afgenomen.

In het hoofdstuk, getiteld “Gereformeerd” rijst direct de vraag: *“Gereformeerd? Wat bedoel je?”* Dit wordt snel duidelijk als het maatschappijbeeld van vóór de oorlog wordt geschetst. Alles was in Nederland keurig geregeld, je wist hoe je je had te gedra-gen. Dat hierbij de gereformeerde religie wordt aange-haald wordt duidelijk, omdat hier religie en maatschappelijk functioneren vanaf de preekstoel aan de orde werd gesteld. Maar toen kwam de bezetting, aanvankelijk gebeurde er niet zoveel. Na de meidagen zagen weliswaar Joden zich gaandeweg in een levensbedreigende positie ge-plaatst, maar het leefpatroon van massa's Neder-landers zou pas echt worden doorbroken door acuut geworden dreiging van dwangarbeid in Duitsland. Dit begon al rond april 1941, maar trof vooral, vanaf de herfst 1942, steeds meer mensen die moesten

kiezen of ze in Duitsland gingen werken, óf onderduiken. Een halfjaar later werden studenten verplicht de loyaliteitsverklaring te ondertekenen, wat in feite gelijkstond met zich melden voor dwangarbeid in Duitsland.

Men kwam geleidelijk in opstand en in verzet, velen doken onder. En dan moeten zaken anders worden geregeld om die onderduikers toch enigszins te kunnen laten functioneren. Het geweten gaat een rol spelen: is dit verantwoord, kunnen en mogen we dit doen?

Men moest handelen, soms zonder hierbij na te denken. In het persoonlijke vlak wordt dit wel zeer moeilijk en hoe ga je hier dan mee om? Verschillende intrigerende situaties worden beschreven. Maar Hilbrink gaat verder en beziet de situatie van uit religie, hoe predikanten stelling nemen maar ook van mening verschillen. Hoe gaan geloofsgenoten in de gemeente hiermee om? Dit wordt duidelijk als een Oost-Groningse predikant het niet eens is met een schrijven van een collega en dit interpreteert naar zijn gemeente. Het is goed dit eens na te lezen en vervolgens terug te kijken op je eigen situatie. Vanuit dit perspectief worden vervolgens acties in het verzet beschreven. Zeer bijzondere verhalen, getuigenissen van moed en vertrouwen van de verzetsstrijders. Of toch knokploegen?

De ontwikkelingen rond Huize Lidwina komen aan de orde. Het feit, dat het huis niet meer als rusthuis functioneerde. Grootvader Hilbrink die distributiebonnen en bonkaarten meeneemt naar huis als hij van de school in Almelo, waar hij les geeft, terugkeert naar Zenderen. Het heeft niet lang geduurd maar hij kon zomaar onderweg worden aangehouden met alle consequenties van dien. Hij heeft het gedaan! Er werden illegale blaadjes rondgebracht, een distributietransport overvallen. Van lieverlee werd Huize Lidwina een oord voor mensen uit het verzet, een oord van waaruit acties werden ondernomen. Geen van de mensen heeft de strijd tegen de bezetter van meet af aan gezocht. Zo werd het huis, om zijn rustige en afgelegen plaats, langzamerhand een centraal oord voor het verzet met de veronrustende finale waarbij drie mensen worden vermoord en het huis wordt opgeblazen. Verschillende personen die betrokken waren bij verzetsacties vanuit Lidwina komen hierna aan de orde.

“Religie kent talloze facetten. Ze wordt in verband gebracht met positieve waarden, zoals gematigdheid, naastenliefde en verdraagzaamheid, maar even gemakkelijk met hun tegendeel: fanatisme, haat en intolerantie.” Vanuit deze stellingname wordt de strijd van grootmoeder Dina Hilbrink-Stuldreher en de schrijver Frederik van Eeden beschreven om tot de katholieke religie over te gaan. Hoe verschillend ook er in de familie over werd ge-

dacht, komt tot uiting in brieven die Cor Hilbrink aan zijn nichtje Hanny schreef, toen zij besloot in het klooster te willen gaan.

De oorlog is in het laatste half jaar van 1944 in aangekomen, het karakter van het verzet verandert na een landelijke reorganisatie in semi-militaire acties. Vanuit Londen was de wens “het gewapend verzet” samen te voegen in een ondergronds leger. Een omstreden besluit, de oprichting van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS) onder leiding van prins Bernhard. Verraders waren er alom.

Na een dropping van mensen en materiaal uit Engeland op de Veluwe is de SD aanwezig: is er verraad in het spel? Verzetsstrijders vinden de dood of worden gevangen genomen en naar strafkampen afgevoerd. Het verliep anders: het was de regering in Engeland zelf die met haar beleid roet in het eten gooide. Wilhelmina dacht aan haar zelf, hoe ze teruggekeerd in Nederland verder moest. De verzetsstrijders werden geacht gedisciplineerd en geordend te opereren, een gang van zaken waar velen het niet mee eens waren. In deze laatste gang werden velen verraden en gedood.

De laatste paragrafen gaan over het optreden en de chaos onder de bewegende Duitse eenheden, over de landing van de “Jedburgh group” en de gevangename van Ria Hermans. Ria die na verhoor de Duitsers naar huize Lidwina leidt met alle gevolgen van dien. Drie doden en een opgeblazen huis resteren.

In de epiloog wordt verwezen naar de herdenkingsbijeenkomst in Zenderen op 23 september 2014. Opvallend, dat hier geen van de religieuzen, die in de oorlogsjaren rondom Zenderen een bijzondere rol hebben gespeeld, vertegenwoordigd is. *“Op Lidwina komen in de zomer van 1944 katholieke, protestantse en ‘rooie’ verzetsmensen”* bijeen. *‘Een gewoonte die in deze periode een grote indruk op mij maakte,’ vertelde de Amerikaan John Olmsted.* Hilbrink verwijst ook naar de vrouwen en de rol die zij speelden in het verzet. De conclusie *“Politiek speelde binnen diezelfde sociale context lange tijd nauwelijks een rol. Sociale verbanden, veelal gebaseerd op kerk en geloof, vormden het stevige bindmiddel van de knokploegen, zonder dat politieke inmenging van bovenaf nodig werd gevonden.”* spreekt dan ook voor zich.

Ik heb het boek slechts digitaal tot mij gekregen en gelezen, vaak wilde ik stukjes teruglezen, wat lastig was. Toch heeft het boek indruk op mij gemaakt, ik had al zoveel gelezen over oorlog en verzet. Door dit boek, juist door de religie hierbij te betrekken, heb ik een andere kijk gekregen op deze periode. Geen wilde verhalen dus, maar een afweging van de situatie waarin mensen in nood moeten worden geholpen.

Ik kan het boek dan ook iedereen aanbevelen!

The veterans

Tom Sands (veteraan)

You asked us why we do it
- "Why do you still parade?"
When we are getting older
And just a little frayed.

It's not for the sake of glory
Or medals on the chest,
It's simply we are comrades
Who stood to face the test.

On June the sixth, that fateful day,
A day we'll not forget,
Many a lad laid down his life
And paid the final debt.

So, when you see a veteran,
Give the man your hand.
The medals you see on his chest
Were won on a foreign strand.

But when God asks the question
- "Who are you, my man?"
Then I will proudly answer:
"Sir, I'm a Veteran".

Eén en twintig oud-strijders met echtgenotes van het inmiddels niet meer bestaande Dorset Regiment, bezochten op 2 april 1980 Borne. Voor hen was een dagvullend programma in elkaar gezet: 's morgens een aubade op het Dorsetplein, een ontvangst op het gemeentehuis, kranslegging bij het monument voor gevallen en een bloemenhulde. Na de lunch in het Dijkhuis werd de tentoonstelling "In verdrukking, verzet en vrijheid" geopend en volgde een wandeling door het dorp. De dag werd afgesloten met een buffet bij 't Schip. Deze foto is gemaakt, hoe kan het ook anders, op het Dorsetplein.

In 2005 ontving de gemeente voor het laatst een delegatie bevrijders.

Nog leverbare uitgaven

Titel:	Prijs:
Periodiek Boorn & Boerschop. Verenigingsperiodiek van Heemkundevereniging Borne	€ 4,--
Bonje in Borne. Verwickelingen rond de bouw van de nieuwe St. Stephanus kerk (Hans Gloerich)	€ 8,--
Borne, historie en volksverhalen. Jubileumuitgave van de Bornse Heemkundevereniging (1987)	€ 4,--
Grepen uit de historie van Borne. Deel 2, met zaakregister (1987 / Ria van Harten-Fransen)	€ 4,--
Kiek toch 's. Beeldkroniek over de gemeente (1988 / G.P. ter Braak & H. Noordhuis)	€ 10,--
Landweren, Borgen & Postwegen. (1990 / Ria van Harten-Fransen)	€ 4,--
Grenswisten rond de gemeente Borne. (1991 / Ria van Harten-Fransen)	€ 4,--
Veertig jaar later. Jubileumuitgave van de Bornse Heemkundevereniging, verhalenbundel (2002)	€ 4,--
Kadastrale atlas 1832 Borne / Weerselo. Met kaartenmap (2005 / H.C.O. Zwolle)	€ 15,--
De hof te Borne. 800 jaar geschiedenis van Borne. (2 ^e druk, 2006 / H. Woolderink)	€ 10,--
Van Nazareth tot Nazareth. Religieus erfgoed in Borne (2009 / Jaap Grootenboer)	€ 8,--
Van Borghende tot Borne. Een overzicht van de Bornse geschiedenis (2009 / Martin Thiehatten)	€ 12,--
Gerard Potcamp. Een Twents priester apostolisch vicaris tegen wil en dank (2011 / Hans Gloerich)	€ 20,--
Borne bij de tijd. 27 verhalen over het verleden van Borne (2012 / Hans Gloerich)	€ 10,--
De melbuul'n van Nazareth. Bijnamen in en om Borne (2012 / Leo Leurink)	€ 12,50
Borne uit die tijd gekenschetst. Potloodtekeningen van Oud Borne en oud Boornsen (Hans Leuverink)	€ 19,50

Leden krijgen 10% korting. Prijzen zijn exclusief eventuele verzendkosten. Genoemde uitgaven zijn verkrijgbaar bij het Historisch Informatie Punt van onze vereniging, gevestigd in het Kulturhus. Het HIP is geopend op dinsdagmorgen en woensdagmorgen van 10 tot 12 uur. Enkele uitgaven zijn ook verkrijgbaar bij de plaatselijke boekhandel.

**Voor uw taxatie
van
onroerend goed**

in verband met boedelscheiding,
suksessie - verkoop.

Tevens onteigeningsdeskundige en
boerderijen bemiddeling.

J.F.M. Hassels Mönning
makelaar en beëdigd taxateur
Lid Agrarische Sectie

Watertorenstr. 14 - Borne - Tel. 074-661581

**Honderd jaar
ervaring in drukwerk**

HASSINK DRUKKERS HAAKSBERGEN

Handelsstraat 1 - 7482 GW Haaksbergen
Postbus 177 - 7480 AD Haaksbergen
Telefoon (053) 572 17 77 - Telefax (053) 572 62 75
E-mail hdh@hassink.nl